

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KİBİR VE TEVAZU HAKKINDAKİ HADİSLER VE
DEĞERLENDİRMESİ**

**Hazırlayan
Aliye Feyza DEMİRCİ**

**Danışman
Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL**

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2024, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**KİBİR VE TEVAZU HAKKINDAKİ HADİSLER VE
DEĞERLENDİRMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Aliye Feyza DEMİRCİ**

**Danışman
Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL**

Ağustos 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Aliye Feyza DEMİRCİ

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı: **Temel İslam Bilimleri**

Program Adı: **Yüksek Lisans**

Tez Başlığı: **Kibir Ve Tevazu Hakkındaki Hadisler Ve Değerlendirmesi**

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam **136** sayfalık kısmına ilişkin 05/08/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **% 4'** tür.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 05.08.2024

Danışman: **Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL**

Öğrenci: **Aliye Feyza DEMİRCİ**

KILAVUZA UYGUNLUK

“Kibir ve Tevazu Hakkındaki Hadisler ve Değerlendirmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Aliye Feyza DEMİRCİ

Danışman

Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL

Temel İslam Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. Mustafa KARAGÖZ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL danışmanlığında **Aliye Feyza DEMİRCİ** tarafından hazırlanan “**Kibir ve Tevazu Hakkındaki Hadisler Ve Değerlendirmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

26/07/2024

JÜRİ:

Danışman: **Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL**

Üye: **Prof. Dr. Yavuz FIRAT**

Üye: **Dr. Öğr. Üyesi Zeynep YÜCEDOĞRU**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2024

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bismillahirrahmanirrahim. Mülkün sahibi olan Allah’a hamd, Rasulullah’a salât ve selâm olsun. İnsan, her şeyi yaratan, şekil ve sûret veren, güzelliklerle donatan Cenâb-ı Allah’a kul olması hasebiyle çok değerli bir varlıktır. İnsanı insan yapan kalbindeki îmân, ahlâkına yansıyan amel ve davranışlardır. İnsan davranışlarıyla aşağıların en aşağısı olabileceği gibi, nefsinin terbiye ve tezkiye etmek suretiyle olgun bir insan, kâmil bir mü’min olabilir.

İnsanın hayattaki en önemli gayesi fitratına uygun bir yaşam sürüp, mülkün sahibi olan Allah-ü Teala’nın rızasını kazanmaktır. Bu da Cenab-ı Allah’ın emir ve yasaklarını bilip uygulamakla, bize örnek olarak gönderdiği elçisinin yolundan gitmekle, kıyamete kadar hükmü baki kalacak olan Kur’an-ı Kerim’i rehber edinmekle mümkündür. Canlı Kur’an olarak niteleyebileceğimiz hayat rehberimiz ve en güzel örneğimiz olan Peygamber Efendimiz hem dünyada hem de ahirette mutlu olmamız, Rabbimiz’in rızasına uygun yaşamamız için, bize kendi yaşantısıyla sınırlar çizerek, sünnetin ne olduğunu öğretmiştir.

İnanan bir insanın düşünce ve davranış boyutunda ahlâkî tavrını belirlemesi maksadıyla biri rezilet, diğeri fazilet dünyasına ait kibir ve tevâzu kavramları ve bunların anlam dünyasını bilmesi büyük önem taşımaktadır. Ele aldığımız çalışma bu amaca yöneliktir.

Çalışmamızın ana konularından biri olan kibir, bazen his boyutunda, bazen düşünce, bazen de eylemlere yansıyan yönüyle farklı şekillerde tezahür eder. Kibrin kime ve neye karşı yapıldığı önem arz etmektedir. Allah’a ve Peygamber’e karşı olan kibir, insanı küfre kadar götürür. Allah’a ve Peygamber’e karşı yapılan kibir, Kur’an ve sünnete bakış açısını da etkiler ve onlara karşı kibirli bir bakış açısını beraberinde getirir. Haddizatında kibir, büyüklük, her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah’ın zatına yakışan bir sıfattır. Allah-ü Teala’nın bir takım güç ve yetiler vermezse insanın kendi kendine yeteceğini zannetmesi, kendi vehminden ileri gelir. Bu sebeple insan neden yaratıldığını unutmadan kulluk bilinci ile Yaratana’na karşı kendi varoluşsal yerini bilmesi için çaba göstermelidir. Öte yandan kendisi gibi bir insan olan ancak vahye muhatap olması sebebiyle seçilmiş olan Peygamberler’e ve diğer insanlara karşı tutum ve davranışlarında kibirden kaçınmalıdır.

Kibirden kurtulma yollarına Kuran ve sünnette işaret edilmektedir. Pek çok yerde kibrin zıddı olarak telâkki edilen tevazu ise; aslında, kibirden kurtulmak isteyen insanın zillete düşmeden îtidâl üzere yaşamasıdır. Bu dengeli yaşam, Peygamber'in günlük yaşantısında, insan ilişkilerinde ve bir kul olarak Allah karşısındaki tutum ve davranışlarında mâkes bulur.

Araştırmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte; araştırmanın konusu ve önemi, amacı ve metodu hakkında bilgi verilmiş ve birinci bölümde tezin iki temel kavramı olan kibir ve tevazunun tanımları ve bu kavramlara yakın anlamlı kelimeler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; kibrin mahiyeti, îtikâdî ve davranışsal boyutu, kibirlenme vasıtaları olan güzellik, zenginlik, soy, statü gibi zâhirî sebepleri ve kibri teşvik edip hazırlayan içsel sebepler ve kibrin mânevî zararları âyet ve hadisler çerçevesinde değerlendirilmiş, kibirden kurtulma önerileri sunulmuştur. Üçüncü bölümde; tevâzunun mâhiyeti ve nebevî tevâzunun davranışsal yansımaları olabilecek hadisler değerlendirilmiş ve nebevî tevâzudan ilkeler çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde kibir ve tevâzu kavramlarının genel bir değerlendirilmesiyle, çalışma nihâyete kavuşmuştur. Lisans döneminden beri mütevâzı davranışlarıyla örnek olan ve tez hazırlanma aşamasında kıymetli fikirleriyle yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL'e, çalışmamızı okuyup kıymetli katkılarıyla yorumlayan Kur'an'ı öğrencilerine hem tâlim yoluyla, hem de davranışlarından yansıyan yönüyle gösteren Prof. Dr. Yavuz FIRAT hocama ve yine bütün yoğunluğuna rağmen çalışmamızı okuyup kıymetli katkılar sunan Dr. Zeynep YÜCEDOĞRU hocama çok teşekkür ederim. Gayret bizden tevîk Allah'tandır.

Aliye Feyza DEMİRCİ, Kayseri 2024

KİBİR VE TEVAZU HAKKINDAKİ HADİSLER VE DEĞERLENDİRMESİ

Aliye Feyza DEMİRCİ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2024

Danışman: Doç. Dr. Habil NAZLIGÜL

ÖZET

Kibir ve tevâzu hasletleri, sosyal bir varlık olan insanın hem insan ilişkilerinde davranışsal yönüyle, hem de insanın kendi iç yolculuğunda kutsal ile kurmuş olduğu ilişkide derûnî yönüyle büyük önem arz etmektedir. Ahlâklî ve Allah’a iyi bir kul olmak isteyen bir insan, İslâm dininin yasakladığı, hoş görmediği davranışlardan da uzak durması gerekir. Kibir kişinin nefsini arındırma noktasında önüne engel olan en kötü huylardan birisidir. Bu yüzden insan kibre sebep olan psikolojik ve sosyolojik alt yapıları bilip, bu huydan olabildiğince kaçınmalı, kibirten kurtulma yolları üzerinde araştırma yapıp, o bilgiyi içselleştirmeye çalışmalıdır. Tevâzu insanı, iki uç nokta olan kibir ve zillet davranışları arasında tutan orta yoldur. İnsanın her iki dünyada da mutlu olabilmesi için dengede kalabilmesi gerekir. İnsan bu dengeyi en iyi Kur’an ve Sünnetten öğrenir. Tevâzuyu hayatında içselleştirmiş olan Peygamber’in örnekliği bu noktada büyük önem arz etmektedir.

“Kibir ve Tevazu Hakkındaki Hadisler ve Değerlendirmesi” olarak adlandırılan bu tez; giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte tezin konusu, amacı ve önemi, tezin yöntemi, ve kaynakları belirtilmiştir. Birinci bölümde tezin temel kavramları, ikinci bölümde kibrin itikâdî ve davranışsal yönü, kibrin mânevî zararları ve kibirlenenlerin âkıbeti, hadisler bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise tevazunun mâhiyeti, nebevi tevazunun davranışlardaki yansımaları, tevazu sahibi olmak için hadislerden çıkarılabilecek davranış ilkeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Sünnet, Hadis, Kibir, Tevazu

HADITHS ABOUT ARROGANCE AND HUMILITY AND THEIR EVALUATION

Aliye Feyza DEMİRCİ

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, August 2024

Advisor: Assoc. Prof. Habil NAZLIGÜL

ABSTRACT

The traits of arrogance and humility are of great importance for humans, who are social beings, both in their behavioral aspects in human relations and in their inner aspects in their relationship with the sacred in their inner journey. A person who wishes to be a moral and good servant of Allah should also stay away from behaviors that Islam prohibits and does not tolerate. Arrogance is one of the worst habits that prevents a person from purifying his soul. Therefore, one should know the psychological and sociological infrastructures that cause arrogance, avoid this habit as much as possible, do research on ways to get rid of arrogance and try to internalize that knowledge. Humility is the middle path that keeps a person between the two extremes of arrogance and humiliation. In order to be happy in both worlds, a person must be able to maintain balance. A person learns this balance best from the Quran and Sunnah. The exemplary of the Prophet, who internalized humility in his life, is of great importance at this point.

This thesis titled "Hadiths on Arrogance and Humility and their Evaluation" consists of an introduction and two chapters. In the introduction, the subject, purpose and importance of the thesis, the methodology of the thesis, and its sources are stated. In the first chapter, the basic concepts of the thesis, in the second chapter, the theological and behavioral aspects of arrogance, the spiritual harms of arrogance and the fate of the arrogant are examined in the context of hadiths. In the third chapter, the essence of humility, the reflections of Prophetic humility in behavior, and the principles of behavior that can be deduced from the hadiths in order to have humility are tried to be determined.

Keywords: Quran, Sunnah, Hadith, Arrogance, Humility

İÇİNDEKİLER

KİBİR VE TEVAZU HAKKINDAKİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kibrin Sözlük Anlamı.....	4
1.2. Kibrin Terim Anlamı.....	6
1.3. Kibrin Türevleri.....	9
1.3.1. Tekebbür	9
1.3.2. İstikbâr	10
1.4. Kibir İçeren Kavramlar.....	12
1.4.1. Cebr	12
1.4.2. İstiğnâ	13
1.4.3. Bağy.....	14
1.4.4. Utüvv	15
1.4.5. Uluvv	15
1.4.6. Batar	16
1.4.7. Tuğyân	16
1.4.8. İstinkâf.....	17
1.4.9. Merah.....	17
1.4.10. Fahr/ Övünme	18
1.5. Tevâzunun Sözlük Anlamı.....	19

1.6. Tevâzunun Terim Anlamı.....	19
1.7. Tevazu İçeren Kavramlar.....	21
1.7.1. Huşu'	21
1.7.2. Hevn	22
1.7.3. Zillet	23
1.7.4. İzzet	24

İKİNCİ BÖLÜM

KİBRİN MÂHİYETİ VE BOYUTLARI

2.1. Kibrin İtikâdi Boyutu	30
2.1.1. Allah'a Karşı Kibir	31
2.1.2. Peygamberler'e Karşı Kibir	34
2.1.3. Kur'an ve Hadisler'e Karşı Kibir	38
2.1.4. Diğer İnsanlara Karşı Kibir	42
2.2. Kibrin Davranışsal Boyutu	45
2.2.1. Kibirleşme Vasıtaları	45
2.2.1.1. Güzellik	47
2.2.1.2. Kıyâfet	48
2.2.1.3. Zenginlik (Mal-Mülk).....	52
2.2.1.4. Soy-Statü	57
2.2.1.5. İlim- İbâdet	59
2.2.2. Kibri Tetikleyen Sebepler	64
2.2.2.1. Gurur.....	66
2.2.2.2. Hased	70
2.2.2.3. Riyâ.....	74
2.2.2.4. Ucb	78
2.3. Kibrin Mânevî Zararları ve Kibirlinin Âkıbeti	81
2.4. Kibirden Kurtulma Önerileri	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVÂZUNUN MÂHİYETİ

3.1. Nebvî Tevâzunun Davranışlardaki Yansımaları.....	100
3.1.1. Nübüvvette Tevâzu	101
3.1.2. Kullukta Tevâzu.....	103

3.1.3. Peygamber'in Sâde Bir Hayat Tercihi	104
3.1.4. Peygamber'in Günlük Yaşantısında Tevâzu	108
3.1.4.1. Eşyalarla ilgili Tevâzu	108
3.1.4.2. Yiyeceklerle İlgili Tevâzu.....	110
3.1.5. Peygamber'in Hâl ve Hareketlerinde Tevâzu	111
3.1.6. Peygamber'in Özel Hayatında Tevâzu	113
3.1.7. Peygamber'in Sosyal Hayatında Tevâzu	115
3.1.8. Sahâbe de Tevâzu	119
3.3. Nebevî Tevâzudan Çıkarılabilecek İlkeler.....	124
3.3.1. Kendini Bilmek	124
3.3.2. Takvâ.....	125
3.3.3. İbâdet, Taat, Zikir, Allah'ı Anma İlkesi	126
3.3.4. Kendinden Aşağıdakilere Bakmak İlkesi	127
3.3.5. Nimetleri Hatırlama İlkesi	128
3.3.6. Kibre Sebep Olan Şeyleri Kaldırmak İlkesi	129
3.3.7. Aşırılıklardan Uzak Durmak İlkesi.....	130
3.3.8. Ölüm Bilinci İlkesi	131
SONUÇ	133
KAYNAKÇA.....	135

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makâle
as	: Aleyhisselâm
b	: İbn
bkz.	: Bakınız
c	: Cilt
cc	: Celle Celâlühû
çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed	: Editör
EÜSBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
M.	: Milâdî
md.	: Madde, maddesi
No	: Numara
nşr.	: Naşir, neşreden
ö.	: Ölüm
ra	: Radıyallahu anhu/anha
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ter.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefâtı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devâmı
vs.	: Ve sâire

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu, kibir ve tevazu ile ilgili hadisler ve değerlendirilmesidir. Araştırmanın birinci ana kavramı olan kibir, Kur'an'a ve sünnete göre, ahlâki zaafıların başında gelir. Kibrin kime karşı yapıldığına göre kibrin çeşitleri vardır. Allah ve Peygamberler'e karşı yapıldığında itikâdî anlamda kişiyi etkiler ve çetin bir âkıbetinin olduğu Kur'an ve sünnette çok kez ifade edilmiştir.

Sosyal bir varlık olan insan, başkaları ile ilişkiler kurarak varlığını idâme ettirir. İnsanların birbiri ile ilişkilerinde tavır ve davranışları önem arz eder. Başkalarına üstten bakan, kibirli, gururlu, hased eden, böbürlenmiş kişilerle kimse arkadaşlık yapmak istemez. Dolayısı ile kibir ve diğer ahlâkî kusurlar, insanın insanla, insanın kutsalla ilişkisinde önemli bir etken olduğu için, doğru tespit edilmeli, olumsuz olan davranışlar terbiye ve tedâvi edilmelidir.

Araştırmanın ikinci ana kavramı ise tevazudur. Tevazu, kibirden kurtulmaya çalışan kişinin, zillete düşmeden dengede kalmasını sağlayan orta yoldur. Tevazu aslında tek bir davranış kalıbı değildir. Tevazu, insanın kendini bilip Allah'ın karşısında doğru konumlandığında, insana ve eşyaya olan bakışını düzenleyen, düşüncelerini temizleyen ve içselleştirilmesi gereken ahlaki erdemlerin, davranışlarla dışarıya yansıyan yönüdür.

Kimi çalışmalarda tevazu, kibrin zıddı olarak değerlendirilmiştir. Ancak bize göre istisnâ durumlar hâricinde kibir, yüksek benlik algısı iken, tevazu düşük benlik algısı demek değildir. Bilakis kişinin ifrat olan yüksek benlik algısından ve tefrit olan düşük benlik algısından sıyrılıp orta yol olarak tavsiye edilen, objektif bir bakış açısıyla kişinin kendini olduğu yerde görmesine, Yaratıcı'nın karşısında doğru konumlandırmasına bağlıdır. Bu

kişinin kendini tanımasını ve adil bakış açısına sahip olmasını gerektirir. Dinimize göre, istikâmet Kur'an ve sünnet yoludur. Bu bakış açısıyla, kibir ve tevazu ile ilgili hadislerin tespit ve değerlendirilmesi araştırmanın konusunu oluşturur.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın öncelikli amacı, Allah'ın rızasını kazanabilmek, ahlâklı bir birey olabilmek için, ahlâki bir zaaf olan kibir ve ahlâki bir erdem olan tevazunun mâhiyetinin ne olduğudur. Sınırları net bir şekilde tespit edilemeyen bu iki kavram bazen yerine ve durumuna göre bir zaaf olarak görülen kibir davranışı, yerinde bir davranış olarak görülebilmekte; bazen de ahlâki bir erdem olan tevazu davranışı aşırıya kaçtığında kibir belirtisi olabilmektedir.

Çalışmayla kibir ve tevazu kavramlarının tanımları, yakın anlamlı kelimelerin tanımları, bu kelimeler arasındaki anlam ilişkileri kurulmak istenmektedir. Bununla birlikte Kur'an ve sünnette hem bilişsel hem de davranışsal yönü olan kibir ve tevazu hasletlerinin tespiti, mâhiyeti, değerlendirilmesi yapılarak Kur'an ve sünnetten insan davranışlarına yönelik bir takım ahlâki ilkeler çıkarmak hedeflenmektedir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma nitel araştırma yönteminin; literatür tarama, veri toplama, toplanan verilerden de metin analizi ve içerik analizi yapmak suretiyle kavramlar ve kavramlar arası ilişkileri tasnif etme, tahlil ve yorumlama süreçleri takip edilerek hazırlanmıştır.

Çalışma kibir ve tevâzu ile ilgili ulaşabildiğimiz hadisler toplanmış, analiz edilmiş, tümevarım yöntemiyle bu hadislerden genel ilkeler çıkarılmaya çalışılarak metin örgüsü oluşturulmuştur.

Kur'an'da ve sünnette yer alan kibir ve tevâzu ile ilgili tespit edebildiğimiz âyet ve hadisler anlamlarına ve içeriklerine göre tasnif edilmiş ve insanları kibir ve tevazu gibi davranışlara iten sâikler sebep-sonuç ilişkisi kurularak bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Bu çalışmadaki hadisler, el-Kutubu't-Tis'ada geçen hadisler olarak sınırlandırılmıştır.

Metnin örgüsü aşamasında, kibirden korunma yöntemleri geliştirilmeye çalışılmış, tevazu sahibi olmak için Peygamberimiz'in hayatından bir takım ilkeler çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu olan kibir ve tevazu bir insan davranışı olduğu için, insan davranışlarıyla ilgilenen psikoloji biliminin de alanına girmektedir. Bu noktada psikoloji bilimindeki verilerden faydalanılmıştır.

Bununla birlikte çalışmada tez konusunu teşkil eden kibir ve tevazu kavramları incelenirken, ana konusu insan nefsinin terbiye ve tezkiye etmek olan tasavvuf biliminden ve tasavvuf alanındaki temel eserlerden faydalanılmıştır.

Derleyebildiğimiz âyet ve hadislerin tamamını dikkate alarak, alt disiplinlerin o konu ile ilgili tespit ettiğimiz verileri de kullanarak, tümevarım yöntemiyle değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma yazım aşamasında eser isimleri italik, yazar isimlerinin yanına vefat tarihleri verilerek, dipnot ve kaynakça bölümü de Erciyes Üniversitesi Tez Yazma Yönergesine uyularak yazılmıştır.

D. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın temel kaynakları *Kur'an-ı Kerim* ve *el-Kutubu't-Tis'adaki* hadis kitaplarıdır. Hadis kitaplarının, *Kitâbu'l-Libâs ve'z- Zinet*, *Kitâbu'l Edep*, *Kitâbu'l Birr ve Takvâ*, *Fedâilü'l-Ashâb*, *Kitâbü'l- Fedâil*, *Kitâbü'z- Zühd*, *Kitâbü'l-Menâkıp*, *Kitâbü't- Tefsir* bölümlerinde tezimizle ilgili hadislere daha ziyâde rastlanmakla beraber, farklı başlık altlarında da ilgili hadislere rastlandı.

Bununla birlikte Muhâsibî(ö. 243/857)'nin *er-Riâye* adlı eseri, İmam Gazâlî (ö.505/1111)'nin *İhya-u Ulumi'd- Din* adlı eseri ahlâk kitapları arasında önemli bir yeri olduğu için tezimizde de kaynak kitaplar niteliği taşımaktadır.

Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *er-Risâle*, Kâdî İyâz'ın (ö.544/1149) *eş-Şifâ*, Sühreverdi (ö.632/1234)'nin *Avârifü'l Maârif* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kibrin Sözlük Anlamı

Kibir; (K-B-R) harflerinden türemiş bir mastardır. Kibir kelimesi girmiş olduğu kalıba göre çeşitli manâlar arz etmektedir.

Kibir kelimesi sülâsi bablara göre; birinci babdan masdarı “kebran” kelimesi “yaşça büyük olmak”¹; dördüncü baktan “kiberan”²; “büyümek, küçüklüğün zıttı”³; beşinci baktan “kiberan”; “büyük olmak, nefse ağır gelmek, çirkin ve müstehcen olmak”⁴ manâlarına gelir.

Mezid bablarındaki anlamlara bakacak olursak; tefil babından “tekbir, tazim etmek, büyük olduğuna itikadı olmak, büyük bilmek”⁵; ifal babından, “büyültmek, çok tesirinde kalmak”⁶; tefeu’l babından “tekebbür, kendini büyük göstermek için cebr ve zorlama yapmak; büyüklükle muttasıf olmak, büyüklük sahibi olmak”⁷tır. İsmi faili, “Mütekebbir”, Allah-ü Teala’nın isimlerindendir. İstifal babından “istikbar”, “inat gösterip hakka boyun eğmemek”⁸, ismi faili “müstekbir”dir.⁹

¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh, Tâcu’l-luğa ve Sihahü’l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru’l-İlm, 1984), 2/108.

² Nisâ, 4/6.

³ Mecduddin Muhammed ibn Ya’kub, Firuzâbâdi, *el-Kâmûsu’l-Muhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 602.

⁴ Mahmut Çanga, *Miftâh Kur’an-ı Kerim Lügatı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 416.

⁵ Müddesir, 74/3.

⁶ Yusuf, 12/31.

⁷ Araf, 7/13.

⁸ Bakara, 2/34.

⁹ Çanga, *Miftah*, 416.

Bununla birlikte; “kebura” kelimesi “büyük olmak, iri yapılı olmak”¹⁰, “kavminin büyüğü”,¹¹ “büyük kardeş”¹², “hoca”¹³, denildiği gibi, “büyük günah, küfür, şirk”¹⁴ gibi manaları da ihtiva eder.

Kibir, “insanın kendisini beğenmesinden, başkasını küçük görmekten kaynaklanan insana mahsus davranıştır. Bu, insanın kendini başkasından büyük görmesidir.”¹⁵

Kibir; “büyüklenmek, büyük olmak, büyüklük taslamak”¹⁶, “ululuk, azâmet, kendini beğenme, büyüklük satma, kurum, böbü, gurur”¹⁷ gibi anlamları bünyesinde taşır.

Kibrin; şeref ve zorbalık manaları için, bu anlama gelen “kibir ve kibriyâ”¹⁸ kelimeleri kullanılmıştır.

Râgıp el-İsfahânî (ö.502/1108); “kebir kelimesi, somut şeyler için kullanıldığı gibi soyut şeyler için de kullanılır”, demektedir ve “birine nispetle yaşça büyük olan” manasında kullanıldığı gibi, “makam ve konum dikkate alınarak da büyüklüğün kastedildiğini”, örneklerle göstermektedir. “Allah-ü Teala’nın şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?”¹⁹ âyetini örnek verirken konumsal üstünlüğü kastettiğini, “onlardan birisi veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa,”²⁰ ayetinde ise zaman baz alınarak yaşça büyüklüğün ifade edildiğini söylemektedir. Başka bir ayette de; “bu nasıl defter ki büyük küçük dememiş, yaptıklarımızı tek tek dökmüş!”²¹ denilirken soyut manada kullanıldığını²² vb. örneklerle anlatmıştır.

İlk dönem sözlüklerinden, günümüz Türkçe sözlüklerine baktığımızda, kibrin genel olarak bir şeyin büyüğü manasında kullanıldığını, kibir kelimesi ile kalıplaşmış olarak

¹⁰ İbn Manzûr, Cemâlüddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l Arab*, (Beyrut: Dâru's-Sadîr, 1968), 5/126.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 128; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II/ 802.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 128.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/ 126.

¹⁴ Firuzâbâdi, *el-Kâmusu'l-Muhîd*, 602.

¹⁵ Rağıp el-İsfahânî, *Kur'an Kavramları Sözlüğü Müfredât*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra Yayınları,2020), 830.

¹⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), “Kibir” mad., 1142.

¹⁷ Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: İz yayıncılık, 1996), 656.

¹⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/ 108.

¹⁹ En'âm, 6/19.

²⁰ İsrâ, 17/23.

²¹ Kehf, 18/49.

²² İsfahânî, *Müfredât*, 828-829.

büyüklenme, kendini beğenme manâlarına geldiğini ve bir anlam kaybı yaşamadığı görülmektedir. Bunda da Kur'an ve hadis ibarelerinde kibir kavramının ve türevlerinin sıkça geçmesinin payı olduğunu düşünmekteyiz.

1.2. Kibrin Terim Anlamı

Kibir kelimesi, kullanıldığı yere göre, çeşitlenen, manayı zenginleştirip, derinleştiren pek çok anlamı ihtivâ edebilecek bir yapıya sahiptir.

Sözlükte, büyüklük ve büyüklenme anlamına gelen kibir; ahlâkî bir kavram olarak; “kendini büyük görme, büyüklenme, başkalarını küçük görme, insanın kendisini başkalarından daha hayırlı olduğunu düşünmesi”²³, “kişinin kulluk edebine uymayacak şekilde kendini diğer insanlara karşı ululaması, onları hakir görmesi”²⁴dir.

Kur'an'da, tekebbür ve istikbâr kelimeleri de kibir anlamında kullanılmıştır. Kibirli kimselere “mütekebbir, müstekbir”²⁵ denilir.

Kur'an' da kibir kavramının; “Ellerinde hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın ayetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, onların içlerindeki, hedefine asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir.”²⁶ âyetinde büyüklenme manasında terim anlamıyla kullanıldığı²⁷ ifade edilir.

“Kur'an ayetlerinde kibir kelimesinin dini ve ahlâkî bakımdan menfî bir hüviyet taşıdığını ve kutsal değerlere karşı bir reaksiyon olarak kullanıldığını, bunu da Kur'an'da kibrin küfür ile anlam birliği içinde kullanıldığını, Kur'an'da kibir kelimesi, mütekebbir- cebbâr nitelemesinde olduğu gibi, cebbâr sıfatıyla birlikte kullanıldığını, mütekebbir; Allah hakkına tecâvüzü, cebbâr da; kulların hakkına tecâvüze tekâbül ettiği için bu ifâde, hem ilâhi kayda bağlı olmayan hem de kullardan çekinmeyen çift yönlü bir tecâvüzkâr kişiliği

²³ Tahânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-, *Kaşşâf İstilâhâtî'l fûnûn ve'l ulûm* (Lübnan: Mektebetü'l Lübnân Yayınları, 1996), 1358.

²⁴ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte, Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 19.

²⁵ Mehmet Canbulat, “Kibir”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Birinci Baskı (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 380.

²⁶ Mü'min, 40/56.

²⁷ Mustafa Çağrı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 561.

ifâde etmektedir.”²⁸ denilerek mütekebbir cebbârın hem Allah’ın hem de kulların hakkını gasp ettiği vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte, “tekebbür manasında sekiz yerde,²⁹ kırk dokuz yerde de istikbâr kavramlarıyla yer almış, ayrıca izzet, muhtâl, fahûr, fehâr ve tefâhûr, cebbâr, âlî ve ulûv, tâgi ve tuğyân gibi kavramlar da kibir ve ucbun farklı tezâhürleri olarak kullanılmıştır.”³⁰

Polater(2014),kibrin; “Kur’an’da, bulunduğu yere göre utûv, istinkâf, tecebbür, ulûvv, bağı, ihtiyâl, fahr, merâh, tas’îrû’l-had, senyû’l-ıtf, istiğnâ gibi farklı kelime ve kavramlarla geniş bir anlam yelpâzesinde ele alındığını,”³¹ Aydın(1999) ise; Kur’an’da kibir ile anlamdaş olan kelimelerin; “Bağı, Batar, Utuvv, Tuğyân, İstiğnâ” kavramları olduğunu³² ifade etmektedir.

Hadislerde kibir kelimesi ve türevleri pek çok kez kullanılmıştır. Peygamberimiz kibri; “gerçeği inkâr etmek, hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemek, onları hor görmek”³³ şeklinde tanımlamıştır. Başka hadislerde ise, kibrin ve kibirlinin vasıfları çokça zikredilir. Cehenneme mahsus kötü huylardan olduğu³⁴, Allah’ın sevmediği kimselerin özelliklerinden olduğu ve kişinin kibirli olduğuna delâlet eden kıyâfet ve yürüyüşten men edildiği³⁵ pek çok hadiste mevcuttur. Bunları tezimizin ilerleyen bölümlerinde işleyeceğiz.

Tasavvufta ise kibir, ilk dönem sûfilerinde büyük günahlardan sayılmıştır. Muhâsibî (ö.243/857), *er-Riâye* adlı eserinde kibri, “belâların çoğunun kendisinden çıktığını, kibirle Allah’ın öfke ve cezâsının celbedildiği için büyük bir felâket olduğunu, kibrin; Allah’ın hakkı olduğunu, ondan başkası köle bir kul olduğu için kibretmeye lâayık olmadığını”³⁶ ifade eder.

²⁸ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999), 249.

²⁹ A‘râf, 7/13,146; Nahl, 16/29; Mü‘min, 40/27.

³⁰ Çağrı, “Kibir”, 25: 561.

³¹ Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2 (2014): 338-341.

³² Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 245.

³³ Müslim, “İmân”, 147; Tirmizî, “Birr”, 61.

³⁴ Buhârî, “Edeb”, 61; Müslim, “Cennet”, 51.

³⁵ Buhârî, “Libâs”, 1,2; Müslim, “Libâs”, 42-48.

³⁶ Muhâsibî, Hâris bin, *er-Riâye Neşvî Muhâsebesinin Temelleri*, Çev. Şahin Filiz- Hülya Küçük (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 463.

İmam Gazâlî (ö. 505/1111) ise *İhya-u Ulumi'd Din* adlı eserinde, kibri; “bâtınî ve zâhirî diye ikiye ayırmış; bâtinî kibir; nefisteki bir ahlâk, zâhirî kibri ise; âzâlarda görülen kibirdir.”³⁷ diyerek, asıl önemli olan içteki bâtinî kibrin olduğunu, görünüşteki hareketlerin bu iç duygudan meydana geldiğini iddia etmiştir.

Aydın(1999)’ın bâtin ve zâhir diye iki kısma ayrılan kibre; “bâtında olan, psikolojik bir ahlâk olarak kibir ile anılmakta; zâhirde olan ise, insan uzuvlarının sergiledikleri hareket tarzı olarak kendisine tekebbür denilmektedir.”³⁸ şeklindeki ifâdesi Gazâlî ile aynı görüşü paylaştığını göstermektedir.

Psikoloji biliminde ise, tam karşılamamakla birlikte bu mânevî hastalık, narsisizm olarak adlandırılmakta ve bir kişilik bozukluğu olarak görülmektedir. Bu konuda Gül(2021) şu bilgileri aktarmaktadır:

*“Sözlük ve terim anlamlarına bakıldığında doğrudan kibri ifade etmediği gibi içinde ucbu ve ben merkezîyetçiliği barındıran komplike bir kavram olduğu görülmektedir. Bu çok yönlülüğün kibirle bağının kurulabileceği anlamları üzerinde durmak isabetli olacaktır. Narsisizm kişinin kendini sevme ve beğenmede kendine aşk hissedecek kadar aşırıya kaçması, kendini mevcut hâleden büyük görmesi, benmerkezci olması gibi anlamlara gelmektedir.”*³⁹

Kibre sebep olan ucb, gurur, hırs ve haset gibi hasletler, narsisizmin de semptomları olarak görülmektedir. Kibir de olduğu gibi narsisizmi tetikleyen bir takım sebeplerin olduğu üzerinde durulur. Bunlar özetle; “kişinin kendini aşırı sevmesi ve beğenmesi; kendisini mevcut durumundan daha büyük görmesi,”⁴⁰ “kişinin sadece kendi çıkarlarını gözetmesi, başkalarını hor ve hakir görmesi”⁴¹ olarak sıralanabilir.

Narsistlerin temel özellikleri ise, kibir ve kibirli insanların özellikleri ile örtüşmektedir. “Büyükleme, özel ve eşi benzeri olmadığına inanma, kendini eşsiz görme, az sayıda ve kendi kriterlerine göre belirlediği insanla ilişki kurmak, aşırı beğenilme isteği, her şeyi

³⁷ İmâm Gazâlî, *İhyâ*, 738.

³⁸ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 244.

³⁹ Melikle Gül, “Tasavvuf Düşüncesinde Manevî Gelişimi Engelleyen Kibir ve Hased” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2021), 73.

⁴⁰ Gül, “Tasavvuf Düşüncesinde”, 73.

⁴¹ Hakan Özkan, “Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir- İtaat İlişkisi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2022), 822.

hak ettiğine inanma duygusu, empati kuramamak, eş duyum yapamamak, kıskançlık, başkalarına saygısız davranışlar sergilemek”⁴² şeklinde sıralanmıştır.

Şimdi kibir kelimesinden türeyip kibir ile aynı veya yakın manada kullanılan, kibrin türevleri olarak değerlendirilen tekkebbür ve istikbâr kavramlarını inceleyelim.

1.3. Kibrin Türevleri

1.3.1. Tekebbür

Tekebbür, Arapça bir kelime olup, sülasi fiil hali, “ke-bi-ra” veya “ke-bu-ra” dan türetilmiş, tefeul babından masdar olarak gelen “tekebbür” kelimesi sözlükte “büyüklenme”,⁴³ “kibir gösterme, kibirlenme”⁴⁴ anlamlarına gelir.

Tekebbür, “hakkı kabûle yanaşmamak, yaratıcıya boyun eğmemek ve ibâdet etmemek”⁴⁵ mânâsında kullanılır. Tekebbürün en büyüğü, “kişinin, hakkı kabul etmeyi, ibâdetle boyun eğmeyi kendine yediremeyerek Allah’a karşı büyüklenmesi,”⁴⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Rağıp el-İsfahânî (ö.502/1108), tekebbürün iki şekilde kullanıldığını ifade eder. İlk olarak; “insanın yaptığı iyiliklerin gerçekten diğer insanların yaptıkları iyiliklerden çok ve fazla olmasıdır” der ve büyüklenmeye gerçeklik olgusuyla bağlantı kurar. Bu manada “Allah, Mütekebbir (çok görkemli) olarak nitelendirilmiştir.”⁴⁷ demektedir.

İkinci olarak; “insanın sırf övünmek için kendini zoraki öyle göstermesi olduğunu, insanların geneli hakkında kullanılan tekebbürün bu anlama geldiğini söyler ve Kur’an’da geçen, “büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!”⁴⁸ âyetinde ve “Allah her böbürlenen zorbanın kalbini mühürler.”⁴⁹ âyetinde geçen mütekebbir kelimesinin, insanların sırf övünmek için kendini büyük göstermesine hamledilmektedir. Bu mânâda

⁴² Kenan Turan, “Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Psikodinamik Alt Tipleri”, *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5/9 (2022), 3.

⁴³ İsfahânî, *Müfredât*, 830.

⁴⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1057.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arap*, 5/126.

⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 830.

⁴⁷ Haşr, 59/23.

⁴⁸ Zümer, 39/72.

⁴⁹ Mü’min, 40/35.

tekebbür bir kişinin vasfıysa güzel görülmüş, ikinci manâda tekebbür ise kötü görülmüştür.”⁵⁰ Burada dikkat çeken husus, büyükleme olgusunun, gerçeklik olgusuyla bağlantı kurulmasıdır. Gerçek olmadığı halde büyüklemenin, övünmenin cezasının büyük olduğuna âyetlerden yola çıkarak işaret edilmektedir.

Kibir ile aynı kökten gelen tekebbür ve istikbâr kelimeleri, kibre yakın anlamlara gelmekle birlikte kibri büyüklük duygusu; tekebbürü ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlayanlar da vardır.⁵¹

İslâmi literatürde tekebbür olarak ifade edilen, insanın kendini büyük üstün görmesi hâli, psikoloji biliminde narsisizm kavramıyla daha çok örtüşmektedir. Dini literatürde kalbî hastalık olarak görülen tekebbür, psikoloji biliminde ise kişilik bozukluğu olarak değerlendirilmektedir.

1.3.2. İstikbâr

İstikbâr kelimesi, K-B-R fiilinin istifâl babından mastarıdır. Sözlükte; istikbâr, “sırf inat yüzünden gerçeği kabule yanaşmamak, kendini üstün görmek ve bu sebepten dolayı âcizliğini bildiği halde bu gerçeği kabul etmemek”⁵² manâsında müstekbirlerin, gerçeği kabul etmeme vasfına, “inatla” vasfı eklenerek daha çok kibir sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte istikbâr kelimesi; “kibirleşme, gururlanma”⁵³ anlamlarına da gelmektedir.

İsfahânî’ye göre; “büyük” ile “küçük” izâfî kavramlar olup, “bir şeye nispetle küçük olan diğerine göre büyük sayılabileceği”⁵⁴ tanımı büyüklük ve küçüklüğün göreceli olduğunu, kimi için büyüklük olan şeyin kimine göre büyüklük olmayacağını, bu yüzden de kişinin büyüklük algısının kendisini yanıltabileceğine işaret etmektedir. Haddizâtında bu yaklaşım, gerçek ululuk ve büyüklüğün Allah-ü Teala’ya ait olması hasebiyle yerinde bir tanımlamadır.

⁵⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 831.

⁵¹ Çağrı, “Kibir”, 25: 561.

⁵² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 5/126

⁵³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 558.

⁵⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 828.

Zıt anlamlısı olan müstaz’af kelimesi, “zayıf ve cılız olmak, hakir görülmek”⁵⁵ anlamına gelmektedir.

İstikbâr kelimesinin mastarının ismi faili “müstekbir”dir. Kur’an’da ve hadislerde sıkça geçmektedir. Âyetlerde kâfirler manasında kullanılmıştır. Kur’an’da İblis’in Hz. Adem’e büyülenerek secde etmemesi, istekbera fiili ile anlatılmaktadır.

Aynı kavramla; “inkarcıların Allah’ın âyetleri, kitabı ve dini, Peygamber ve onun tebliğleriyle müslüman topluluk karşısındaki aşağılayıcı ve reddedici tutumlarını, kendini beğenmişliklerini, inkarcılar arasından özellikle varlıklı ve aristokrat kesimin yoksul ve zayıf çoğunluğa karşı takındığı aşağılayıcı ve baskıcı tutumu ifade etmek üzere kullanıldığı ifade edilir.”⁵⁶

İstikbâr kelimesi, “Kur’ân-ı Kerim’de kırk sekiz âyette geçmektedir. Kur’ân’da Peygamberlerle mücadele eden kavimlerin ortak özelliklerinden bahsedilirken, üstünlük taslama eylemlerinden dolayı Peygamberler’e karşı geldikleri vurgulanmaktadır.”⁵⁷

İsfehânî, istikbârın iki şekilde ortaya çıktığını; “birincisi, insanın büyük olmaya çabalaması ve bunu arzulaması; bu uygun bir şekilde, uygun bir ortamda, uygun bir zamanda olursa, bunun güzel olduğunu” ifade ettikten sonra; ikinci olarak, “kişinin sahip olmadığı bir şeyle övünmesi ve kendisinde olmayan şeyi varmış gibi göstermesidir ki asıl kötü görülmüş olanın bu olduğunu”⁵⁸ söylemektedir.

İstikbârın iki yönünün olduğuna vurgu yapılmaktadır: “İstikbârın iyi ve kötü olanı vardır. İyi olanı insanın büyük ve değerli bir kişi olmayı istemesi, bunun için gerektiği şekilde davranması, gerekli niteliklerle donanması; kötü olanı ise kişinin sahip olmadığı meziyetlerle övünerek kendini olduğundan farklı göstermeye çalışmasıdır.”⁵⁹

Kişinin büyük ve değerli biri olmak için çalışması, bunun için kendini geliştirmesi yanlış değildir, bilakis İslâm Dini sürekli gelişmeyi, çalışmayı salık verir. Din, bugüne dünden

⁵⁵ Bekir Topaloğlu, “Müstekbir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/138-139.

⁵⁶ Çağrı, “Kibir”, 25/561; (mesela bkz. el-A‘râf 7/75-76; Sebe’ 34/31-33)

⁵⁷ Topaloğlu, “Müstekbir”, 139.

⁵⁸ İsfehânî, *Müfredât*, 830.

⁵⁹ Çağrı, “Kibir”, 25/561.

fazla bir şey katmak, bunun için çalışıp çabalamayı teşvik eder. Burada asıl problem kişinin büyük ve değerli olmayı istemesi değil, büyük ve değerli olmadığı halde, o hususta bir meziyeti yokken sanki varmış gibi davranması ve kendini öyle göstermesi, şişirilmiş benlik algısıyla çevresine olumsuz davranışlar sergilemesidir. Bu aynı zamanda insanları kandırmaktır. Başkalarını kandırmak ahlâken hoş görülmeleyen bir davranıştır.

1.4. Kibir İçeren Kavramlar

1.4.1. Cebr

Cebr sözlükte; “zor kullanarak bir şeyi düzeltmek, zorlama ve baskı yapmak” bazen de “zorlama anlamı içermeksizin salt düzeltme”⁶⁰ manalarına gelir.

“Kırığı yerine getirip sıkıca sarmak, eksiği giderip tamamlamak, telâfi etmek, birini bir işe zorlamak, bir şeyi birine zorla yaptırmak anlamındaki cebr kelimesinden türeyen cebbâr kelimesi, zâlim, kibirli, gaddâr, azgın, zorba, kahredici, insanları hükmü altına alan ve istediği şeyi yaptırmaya zorlayan, merhametsiz ve baskıcı”⁶¹ demektir.

“Kendini tek başına kalabilecek seviyede varlıklı addedecek kadar büyük gören kişi, doğal olarak bütün meselelerde dostlarına tahakküm etme eğilimini gösterir.”⁶²

“Allah, büyüklük taslayan zorbanın kalbini mühürler.”⁶³ ayetinde geçen cebbâr kelimesi, hakkı kabul etmeyi ve ona tabi olmayı kendine yediremeyen”⁶⁴ manasında kullanıldığı ifade edilmektedir. İnsanlar için kullanıldığında, “zorba, musallat olan manasına”⁶⁵; Allah için kullanıldığında ise; “Âli, yüksek, azîm”⁶⁶, “istediğini kullarına yaptırmaya gücü yeten, kahrî, dertlere derman veren, kırılanları onaran, yoksullara rızık veren, perişanları yoluna koyup düzelten”⁶⁷ anlamına gelir.

⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 203.

⁶¹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “Cebbar” maddesi, 83.

⁶² Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 205.

⁶³ Mü'min, 40/35.

⁶⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 205.

⁶⁵ Kâf, 50/45.

⁶⁶ Çanga, *Miftah*, 117; bkz. Haşr, 59/23.

⁶⁷ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* “Cebbâr” maddesi, 83.

1.4.2. İstiğnâ

Ğ-N-Y fiilinden türeyen istiğnâ kelimesi; “ihtiyaç hissetmeme, doygunluk, gönül tokluğu, önerilen bir işe karşı hafife alma ve basit görme ile birlikte nazlanma”⁶⁸, “olanla yetinme, mevcuda kanaat etme, tenezzül göstermeme, gönül tokluğu, tok gözlülük,”⁶⁹ “fakir olmanın zıttı”⁷⁰ manalarına gelir.

Aynı kelimeden türeyen “Muğnî” kelimesi Allah-ü Teala’ nın isimlerinden olup; “mal-mülk veren, zengin yapan”⁷¹ manasına gelmektedir.

İstiğnâ kelimesi, Allah’ ü Teala hakkında; “..Allah hiçbir şeye muhtaç olmadığını ortaya koymuştur..”⁷² ifadeleriyle Allah’ın her şeyden müstağni, hiçbir şeye muhtaç olmayan manasında kullanılmaktadır.

İstiğnâ kelimesi, insan için kullanıldığında; “kendisini ihtiyaçsız görüp seni dinlemeye tenezzül etmeyene gelince”⁷³, “malını iyilik yolunda harcamada cimri davranır ve kendisini Allah’a muhtaç görmezse..”⁷⁴ ayetlerinde mallarıyla, canlarıyla, varlıklarıyla, kendi kendine yeteceklerini sananların istiğnâ ederek kibirlenmelerine işaret edilmektedir.

İnsanoğlu, bolluk, bereketlik, refah içerisindeyken hayatın hep öyle devam edip gideceğini sanır. Bütün nimetlerin kendinden kaynaklandığını düşünüp Allah’ı unuttur. Kişinin kimseye ihtiyacı olmadığını düşünmeye başlaması, kişiyi isyan ve küfre sürükleyebilir. Bu noktada insanın acziyetini hatırlaması gerekir.

Tasavvuf terimi olarak; “Allah’la istiğnâ etmek; sâlikin, Allah’ın kendisine kâfi olduğuna inanarak, ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesidir. Bir kimse kendini ne kadar Allah’a muhtaç bilirse o kadar Allah’la zengin olur. Allah’tan istiğnâ ise, asla câiz değildir, küfürdür”⁷⁵ denilmektedir.

⁶⁸ İsfahanî, *Müfredât*, 615-616.

⁶⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 557.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/ 136.

⁷¹ Karagöz, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, “Muğni” maddesi, 457.

⁷² Teğâbûn, 64/6.

⁷³ Abese, 80/5.

⁷⁴ Leyl, 92/8.

⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 191.

Hucvirî (ö. 465/1072 [?]) istiğnâ billah hakkında; “Hakk’ tan razı olan kişinin halktan müstağni olduğunu, kişinin en büyük hazinesi Hakk Teâlâ’nın rızası olduğunu, Allah ile ganî olan kimsenin, O’ndan gayrı olan şeylerden müstağni olduğunu, O’ndan başka izzet ve zillet vereni kabul etmeyeceğini”⁷⁶ ifâde etmektedir.

1.4.3. Bağy

Bağy kelimesi B-Ğ-Y kökünden türemiştir.

Ragıb el-İsfahânî; “elde edilmek istenen bir şeyde, îtidâli terk etmeyi istemeye, bağy denildiğini”⁷⁷ söylemektedir. Haddi aşmada bazen kemiyet, bazen de keyfiyet dikkate alınır.”⁷⁸ demek ve bağyın iki türünün olduğunu söyleyerek; “Bu, adâleti yerine getirdikten sonra fazladan ihsânda bulunma veya farzı yerine getirdikten sonra, fazladan nâfile ibadet etmek manasında kullanıldığında, iyidir; Hakk’ı terk edip bâtıla ve şüpheli şeylere yönelindiği için kötüdür,”⁷⁹ şeklinde değerlendirmektedir.

Fıkıh terimi olarak; “meşrû devlet başkanına silahla karşı koyma, isyan etme şeklinde ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra “Allah’a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma” manasında dinî-ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır.”⁸⁰

Bununla birlikte bir hususta iyice derinleşme manasında; “bir şeyin ne olduğunu anlamak için iyice bakmak, araştırmada aşırı gidip haddi aşmak, bir şeyi aşırı derecede istemek, arzu etmek”⁸¹ anlamlarının yanında, “yalan söylemek”⁸² manasına da geldiği ifade edilmektedir.

Kur’an’ da; “Allah’ın kullarından dilediğine Peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah’ın indirdiğini inkar ederek kendilerini harcamaları ne kötü..”⁸³ diye devam eden ayette geçen bağy kelimesi, kıskançlık, hased, kibir duyguları, aynı zamanda

⁷⁶ Ebû’l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali Hucvirî el-Cüllâbî, *Keşfu’l Mahcûp*, Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 186.

⁷⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 147-148.

⁷⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 147-148.

⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 147-148.

⁸⁰ Ali Şafak, “Bağy”, TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 4: 451.

⁸¹ İsfahânî, *Müfredât*, 147-148.

⁸² Çanga, *Miftah*, 90.

⁸³ Bakara, 2/90.

müstekbirlerin özellikleri olan, haddi aşma, çok ileriye gitme gibi anlamları ihtiva ettiği için; bağı ile kibir kelimesi arasında anlam ilişkisi kurulmuştur.

1.4.4. Utüvv

A-T-V kökünden türemiş olan utüvv kelimesi; “büyüklenmek ve haddi aşmak”⁸⁴, “itaat etmemek”⁸⁵ manalarına gelir.

Bununla birlikte; “islâhı ve tedâvisi mümkün olmayan bir hâl, eğitilemeyecek bir durum, yaşlanmak, kocamak”⁸⁶ manalarına da gelmektedir.

İzutsu(1991); “utuv kelimesinin istikbârın anlamdaşlarından biri olduğunu, ölçsüz bir şekilde kibirli olmak, son derece hoyratça hareket etmek, emredilen şeyden burun kıvrarak sırt çevirmek, bir emre isyan etmek manalarına geldiğini; utüvvün davranış ve sözde kendini beğenmişliğin somut tezâhürlerine işaret eğilimini gösterdiğini, istikbârın ise daha çok kibirliliğin iç haline atıfmış gibi görüldüğünü”⁸⁷ söylemektedir.

1.4.5. Uluvv

A-L-Â kelimesinden türemiş olan uluvv kelimesi; “yükselmek, yüce olmak, şerefli, makamın yüksek olması”⁸⁸, “haddini aşmak demek olup, kibrin aşırı bir boyutu olan tecebbür”⁸⁹ anlamlarına gelmekle birlikte, kibir ile aynı manaya geldiği anlaşılmaktadır.

“Uluvv; süfûl kelimesinin zıddı olup, “ulvî ve süflî” kelimeleri bu ikisine nispet edilen kullanımlardır.”⁹⁰

İzutsu, uluv ile kibir arasında bir karşılaştırma yaparak; “uluvv kendini beğenmişliğin veya küçümseme dolu duygunun âni patlayışı olarak yüksek anlamında bir sıfat olup, en ufak bir patlamaya hazır bir hoyratlık iken, kibrin türevi olan istikbâr ise doğuştan var olan, zihninin temelinde yatan ve kalıcı bir vasıf”⁹¹ olarak tanımlamaktadır.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arap*, 15/27.

⁸⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 635.

⁸⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 636.

⁸⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 201.

⁸⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 682-684.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arap*, 15/83-87.

⁹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 682.

⁹¹ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 198.

1.4.6. Batar

B-T-R fiilinin mastarı olan batar kelimesi, “kendisine bahşedilen nimeti suistimal etmek, kadru kıymetini bilmemek ve amacı dışında kullanmaktan kaynaklanan bir tür şımarıklık hâli”⁹², “ıfrad üzere şâduman olmak”⁹³ anlamlarına gelmektedir.

“Sahip olunulan servetten dolayı aşırı bir övünce saplanmak, kişinin küstahça, mağrurca hareket edecek derecede aşırı bir sevince kapıldığını anlatmaktadır.”⁹⁴

Kur’an’a baktığımızda batar kelimesinin; “Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve halkı Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını kuşatıcıdır.”⁹⁵ Bu âyete bakıldığında batar kelimesinin kibrin farklı bir tezâhürü olarak, taşkınlık ve gösteriş yapmak manasına geldiği görülmektedir.

1.4.7. Tuğyân

T-Ğ-Y fiilinin mastarı olan tuğyân kelimesi; “haddi aşmak, azgınlık göstermek, suyun taşması,”⁹⁶ “gözün yöneldiği istikâmetten veya hedeften başka tarafa kayması,”⁹⁷ “isyan edip kibirlenmek”⁹⁸, “zulüm ve küfürde çok ileri gitmek”⁹⁹ anlamlarına gelmektedir.

“İnsan belli nimetlere kavuşup, kendisinde istediğini yapabilecek bir güç, bilgi ve yetenek vehmettiği an, gurur, kibir ve gaflete kapılarak tuğyân kapısını aralar, bir adım daha öteye geçince Allah’a ortak koşmaya, nefsinin O’nun yerine geçirip hevâ ve heveslerinin peşinden gitmeye başlar. İşte bu hâl tuğyân hâlidir.”¹⁰⁰

Tağa kelimesinin bir türevi olan tağut kelimesi Kur’an’da geçmekte; “tağutu inkar edip Allah’a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır”¹⁰¹ ayetinde geçen

⁹² İsfehânî, Müfredât, 139.

⁹³ Necmüddin Ebu Tâhir M. b. Yakub Firûzabâdî, eş- Şîrâzî, *El-Okyanusu'l- Basit Fi Tercemeti'l- Kâmusi'l- Muhît/ Kamusu'l- Muhît Tercümesi*, Çev. Ahmed Asım b. Cenani Gazia (İstanbul: Matbaatü'l Hayriyye, 1304), 2/1763.

⁹⁴ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 201.

⁹⁵ Enfâl, 8/47.

⁹⁶ İsfehânî, Müfredât, 603.

⁹⁷ Metin Yurdagür, “Tuğyân”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 2/611.

⁹⁸ İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 202.

⁹⁹ Fikret Karaman, *Dînî Kavranlar Sözlüğü*, “Tuğyân” maddesi, 664.

¹⁰⁰ Yurdagür, “Tuğyân” maddesi, 611.

¹⁰¹ Bakara, 2/257.

“tâğûr” kelimesi, “haddi aşan herkes ve Allah’tan başka tapılan her şey” anlamına gelmektedir.¹⁰²

Yurdagür (2019), tuğyan kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Tuğyan kavramı kişinin soyluluk, zenginlik, siyasal ve sosyal statü, iktidar gücü vb. gelip geçici durumlara aldanarak önce Allah’a, ardından yaratılmışlara karşı büyükleneceği, Allah’ın emirlerine boyun eğmeyi ve O’na kulluk etmeyi gururuna yedirememesi, mânevî ve ahlâkî açıdan değersiz şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunup aldanması yüzünden işlediği bütün olumsuz davranışları kapsamaktadır. Tuğyan insan tabiatında mevcut, her an harekete geçebilecek olan kibir ve benlik duygusundan kaynaklanır.”¹⁰³

1.4.8. İstinkâf

N-K-F fiilinden türemiş bir mastar olup; “bir şeyden çekinmek, tiksirmek yanaktaki yaşı parmağıyla silmek ve bir yerden bir yere çıkmak”¹⁰⁴, “geri durma, kabul etmeme, reddetme, hakkını kullanmama, imtinâ, çekimser kalma”¹⁰⁵, “tenezzül etmemek”¹⁰⁶ anlamlarına gelmektedir.

Kur’an’da istinkâf kelimesi şöyle geçmektedir: “Allah’a kulluk etmekten çekinenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah’tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır.”¹⁰⁷ Bu âyette Allah’a kulluk etmekten çekinmek, ibâdet ve taâte yanaşmamak yani büyüklük taslamak manasındaki kibrin bir türevi olan istinkâf kelimesi görülmektedir.

1.4.9. Merah

M-R-H fiilinden mastar olan merah kelimesi; “kibirilenmek, bir kimsenin aşırı bir şekilde sevinerek haddini aşması”¹⁰⁸, “aşırı sevinç, sevinci bol”¹⁰⁹, “şımarmak, böbürlenmek”¹¹⁰ anlamlarına gelmektedir.

¹⁰² İsfahanî, *Müfredât*, 604.

¹⁰³ Yurdagür, “Tuğyân” maddesi, 611.

¹⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 9/ 340, 341.

¹⁰⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 559.

¹⁰⁶ Karagöz, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, “İstinkâf” maddesi, 338.

¹⁰⁷ Nisa, 4/173.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, 2/591.

¹⁰⁹ İsfahanî, *Müfredât*, 910.

¹¹⁰ Çanga, *Miftah*, 478.

Kur'an'da merah kelimesi, iki kez isim olarak geçerken; “yeryüzünde sevinerek, kibirli kibirli dolaşma”¹¹¹; bir kez de “temrahûn”¹¹² şeklinde fiil formunda, “Cehennem’e atılacak olanların, Cehennem’e atılma gerekçeleri arasında merah kelimesi zikredilmektedir.”¹¹³

1.4.10. Fahr/ Övünme

F-H-R kökünden türemiş fahr kelimesinin Türkçe’deki karşılığı “övünme, övünmeye vesile teşkil eden şey”¹¹⁴, “gurur duyma, ıftihâr etme, şeref, onur”¹¹⁵ demektir.

“Mal ve makam gibi insanın dışında olan şeylerle övünmek” anlamında, aynı kökten gelen tefâhür kelimesi; “iki yahut daha çok kimsenin övünme yarışına girişmesi”, “müfâhare bir kimsenin üstünlük ve meziyetlerini sıralayarak bunlarda başkasıyla üstünlük yarışı yapması” anlamına geldiği, “Temeddüh ve mübâhât” kelimeleri ise “övünme, ihtiyâl kibirlenme, böbürlenme”, tebâhî de “üstünlük yarışına girişme”¹¹⁶ manasında kullanıldığı ifade edilmektedir.

Kur'an'da “Allah kendini beğenmiş, çok övünen hiçbir kimseyi sevmez.”¹¹⁷ ayetinde geçen ‘fehûr’ kibirlenen, böbürlenenen kimseler; “dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir”¹¹⁸ âyetlerinde geçen tefâhür kelimesi, karşılıklı övünme yarışı anlamlarına gelmektedir.

Hiz. Peygamber(as), cahiliye dönemi adetlerinden olduğu için övünmeyi yasaklamış,¹¹⁹ insanları gerek soy bakımından, gerek maddiyât bakımından -her ne ile insanlar birbirlerine karşı böbürlenip, kibirlenip, övünüyorlarsa- yasaklamış, ümmete eşitlik, kardeşlik olgularını aşılamaştır.

¹¹¹ İsrâ, 17/37.

¹¹² Mü'min, 40/75.

¹¹³ Karagöz, Dini Kavramlar Sözlüğü, “Merah” maddesi, 426.

¹¹⁴ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 363.

¹¹⁵ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 649.

¹¹⁶ Mustafa Çağrı, “Övünme”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/103.

¹¹⁷ Lokmân, 31/18.

¹¹⁸ Hadîd, 57/20.

¹¹⁹ Müsned, 1: 301.

Buraya kadar kibir kavramı, türevleri ve kibir içeren kavramlar, eş anlamları ve zıt anlamları verilerek, yer yer kibir kavramı ile karşılaştırarak incelendi. Şimdi tevazu kavramının sözlük, terim anlamlarını ve tevazu içeren kavramları inceleyelim.

1.5. Tevâzunun Sözlük Anlamı

V-D-A sülâsi kök halinden türemiş, tefaul babından mastar olan “tevâzu” kelimesi sözlükte; “koymak, indirmek, yükleme yapmak ve istiâre yoluyla da yürüyüş ve seyir”¹²⁰ anlamlarına gelmektedir. V-D-A’ nın zıddı R-F-A’ dır.¹²¹ Türkçe’de; “alçakgönüllülük, büyüklenmeme, gösterişsizlik”¹²² anlamlarına gelir.

Tevâda’ismi faili olan mütevâzı kelimesi Türkçe’ye doğrudan girmiştir. Dâd harfi ile yazılan alçakgönüllülük manasındaki tevâzu, ve mütevâzı kelimeleri, keskin ze harfiyle yazılan “paralellik ve denklik” anlamına gelen, “mütevâzi” kelimesi ile karıştırılmamalıdır. Mütevâzı; “tevâzu sahibi, alçak gönüllü, kibirsiz, gösterişsiz, nâzik”¹²³ anlamlarına gelir.

Tevâzu’ya, İbn Manzûr(ö. 711/1311); “haşyet ve tezellül”¹²⁴ kelimeleriyle aynı anlamda; Cürcânî (ö. 816/1413) ise; “huşû ve hudû” kelimelerinin tevâzuyla aynı anlamda kullanıldığını söylemekte ve “hakikat ehlinin ıstılâhında, huşû; Hakk'a bağlanmaktır, kalpteki devamlı korkudur, kul öfkelendiği veya ona muhalefet edildiği veya reddolunduğu zaman, bunu kabul ile karşılaması, huşûnun alâmetlerindendir.”¹²⁵ demektedir.

1.6. Tevâzunun Terim Anlamı

Tevâzunun terim anlamı ise; “Kişinin kendini hakkın huzurunda, kulluk mevkiine koyması, insanlara karşı kibirli ve gururlu olmaması”¹²⁶dır.

¹²⁰ İsfahanî, *Müfredât*, 1014.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arap*, 8/396.

¹²² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1072.

¹²³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 823.

¹²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arap*, 8/397.

¹²⁵ Cürcânî, *Târifât*, 103.

¹²⁶ Mehmet Canbulat, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, 657.

Hadislerde; “Allah bana birbirinize karşı alçak gönüllü olunuz..”¹²⁷ ve; “...bir kimse Allah için tevâzu gösterirse Allah’ da onu yükseltir.”¹²⁸ ifadelerinde “tevâzaa” mâzi fiili ile, “alçakgönüllülük” mânâsında geçtiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber bir rivayette; “bezâze îmândandır” buyurmuş, devamında “alçak gönüllü olmak için, sâde, süslü olmayan elbise”¹²⁹ şeklinde bezâzenin ne olduğunu açıklamıştır.

Tasavvufta; “insanın nefsinin Allah’ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, halka karşı şerefli olması, kibirli ve gururlu olmaması, Hak’tan hakkı, Hak için kabul etmektir. Hak karşısında eğilmek, hakkı kabullenmek,”¹³⁰ manalarına gelmektedir.

Hucvirî (ö.465/1072 [?]), Allah için tevâzu gösteren kimseyi, Allah’ın yücelteceğini; “Bir kimse ubudiyet ve kulluk yönünden, tevazu göstererek başını eğerse, Allah Teâlâ dünya ve âhirette onun şânını yüceltir.”¹³¹ ifadeleri ile anlatmaktadır.

Sühreverdî (ö.632/1234); “Sûfîyye ahlâkının en güzeli tevâzudur. İnsan tevâzudan daha fâziletli bir libas giymemiştir. Tevâzu ve hikmet hazinesine nâil olan, herkese lâıyk olduğu değeri verir. Herkes de ona lâıyk olduğu saygıyı gösterir. Tevâzudan nasîbini alan, gönül rahatlığına erer. Fakat bunu da ancak ilim sahipleri kavrayabilir.”¹³² diyerek tevâzunun ahlâkın en güzeli olduğunu, herkesin tevâzuya saygı duyduğunu, tevâzudan nasîbi olanın gönül huzuruna kavuşacağını, onun da ilim ile mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Sühreverdî; “gerçek tevâzu, kibir ile zillet arasında itidali koruyarak alçak gönüllü olmaktır. Kibir, insanın kendini olduğundan yüksek görmesi; zillet ve meskenet ise insanın kendisini ayıplanacak ve acınacak mevkiye sokarak, haklarını zâyî edecek bir duruma düşmesidir, dedikten sonra, bazılarının, tevâzuyu zillate vardırıldıklarını, nefsânî duygular karıştırarak ifrattan tefrite düşüklerini”¹³³ ifade etmektedir.

¹²⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 16, 23.

¹²⁸ Müslim, “birr”, 19.

¹²⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 4; Ebu Davud, “Tereccül”, 27.

¹³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 350.

¹³¹ Hucvirî, *Keşfu’l Mahcûp*, 172.

¹³² Sühreverdî, *Avârifü’l Maârif*, 298.

¹³³ Sühreverdî, *Avârifü’l Maârif*, 302.

Kâşânî (ö. 735/1334) tevâzuyu tarif ederken; “tevâzu, insanın nefsini Hak karşısında ubûdiyet makamına, insanlar karşısında ise insaf makamına koymasıdır. Nefsi, Hak karşısında ubûdiyet makamına koyması emir ve nehiylere itaat etmek ya da sıfatların tecellisini kabul etmek ya da zâtın tecellisinde varlığın fenâsı ile olur” diyerek tevâzuyu üçe ayırmaktadır: “Nefsin emir ve nehiylere itaat etmesi mübtedilerin tevâzusu; kendi takdirini yok ederek Hakk’ın takdiri ile sıfatların tecellisini kabul etmek mutasavvıfların tevâzusu; kendi varlığını mutlak varlıkta yok ederek, ruhta zâtın tecellisini kabul etmek ise müntehîlerin tevâzusudur.”¹³⁴ Buradan tevâzunun mutlak bir basamağının olmadığını, kişinin mânevî hâl ve durumuna göre, tevâzunun farklı boyutlarını tecrübe edebilme imkânının olduğunu anlıyoruz.

Kâşânî; “Nefsi insanlar karşısında insâf makamına koymayı; hakkın kabulü, hukuka riayet, kendini yüksek görmeyi ve beklentiye terk etmek” diye açıklayarak bize göre tevâzuda en önemli noktalardan biri olan adâlet olgusuna vurgu yapmakta; hakkın kabûlünden maksadın da; “konuşma ve münâzaralarda eğer karşı taraf haklıysa ona karşı kibirlenmemeli, insâflı bir şekilde o hakka teslim olmalıdır. Bu durumda insanlara karşı tevâzu gösteriyor gibi görünse de, aslında hakîkatte Allah’a karşı tevâzu göstermektedir”¹³⁵ demektedir. Bu kısımda Kâşânî, insanlarla münâzara edildiğinde, eğer haklı taraf karşı tarafsız bunu büyüklemeden kabul etmeyi tevâzunun gereği olarak saymakta, bununla berâber, insanlara tevâzu gösterenin aslında Allah’a tevâzu gösterdiğini söyleyerek çok mühim bir noktaya vurgu yapmaktadır.

Kur’an’ da tevâzu kavramı, kelime olarak geçmemekle birlikte, tevâzu anlamında kullanıldığına dair ortak kanaâtin oluştuğu kelimeler vardır. Bunlara örnek olarak; huşû, hevsn, zell, izzet kelimeleri verilebilir.

1.7. Tevazu İçeren Kavramlar

1.7.1. Huşu’

Sözlükte, “sâkin olmak, gözünü ve boynunu eğmek, sesini kısmak, tevâzu göstermek anlamlarına gelmekle birlikte, terim anlamı; mütevâzî, sâkin, saygılı, ihlâslı ve itaatkâr

¹³⁴ İzzeddîn Mahmut bin Ali Kâşânî, *Misbâhü’l Hidâye ve Miftâhü’l Kifâye Tasavvufun Ana Esasları*, çev: Hakkı Uğur (İstanbul: Kurtuba Yayınevi, 2010), 348.

¹³⁵ Kâşânî, *Misbâhü’l Hidâye*, 348.

olmak, boyun eğmek ve söz dinlemek, Allah’a yönelmek ve ibâdet etmek,”¹³⁶,”gönülünden yalvarmak, genellikle insanda görülebilir etkisi olan durumlar için kullanılır.”¹³⁷ denilmektedir.

Tasavvuf terimi olarak; “sâkin ve saygılı duruş, derin bir hürmet hissiyle boyun eğerek elpençe durmak, tevâzu, dinin emirlerine itaat etmek, Allah’ın huzurunda boynu bükük durmak, O’na teslim olmak, kullarına karşı saygılı ve alçak gönüllü olmak, Hakk’ın heybetini gönülde hissetmek”¹³⁸ mânâlarına gelmektedir.

Huşu’nun içte bir hâl iken davranışlara yansımaları; “Huşu’nun aslı kalpte, tezâhürü bedende olur. Kalp, Allah’a boyun eğerse âzâlar da boyun eğerek. Hadîd Sûresi 16. âyette kalbin huşuûndan; Mü’minun Sûresi 2. âyette namazda huşuûdan söz edilir. Kalbin huşuu, îmân edip Allah’a saygı duyması, O’nu övmesi, anması ve O’na karşı gelmekten sakınmasıdır. Namazda huşû; namazı Peygamber’in bildirdiği şekilde, farz, vacip, sünnet ve âdâbına uyarak, kemâl-i edep, huzûr-u kalp ve ihlâsla kılmaktır.”¹³⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

1.7.2. Hevn

Hevn kelimesi sözlükte; kolay olmak, zillet, düşkünlük, aşağılık, basit, mütevâzı ve mülâyim”¹⁴⁰ anlamlarına gelir.

İsfahânî, hevn kelimesini; “tevâzu, alçaltıcı, aşağılayıcı” anlamı olmak üzere, iki farklı anlamının olduğunu söylemektedir. Birincisi; “insanın kendinde vâir olan güzel sıfatları kontrol ederek, mütevâzı davranmasıdır. Bu övülen davranış biçimidir.” diyerek buna, “Rahmân’ın kulları yeryüzünde tevâzu ile yürürler”¹⁴¹ âyetini örnek verirken; ikinci olarak; “kendisini alaya alan ve küçümseyen birine karşı zilleti kabul etmesidir” diyerek;

¹³⁶ İsmail Karagöz, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, 272.

¹³⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 320.

¹³⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 174.

¹³⁹ Karagöz, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, 272.

¹⁴⁰ Çanga, *Miftah*, 538.

¹⁴¹ Furkân, 25/63.

buna da; “bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız.”¹⁴² ayetini örnek vermekte,¹⁴³ böylece hevâ kelimesinin iki farklı tezâhürünü ifade etmektedir.

1.7.3. Zillet

Zelle fiilinden mastar olan zillet kelimesi sözlükte; “zillet, alçaklık, hor ve hakîr görülmek”¹⁴⁴, “hor ve hakîr olma, alçalma, küçülme, düşme, miskinlik”¹⁴⁵ anlamlarına gelmektedir.

Zillet kelimesi, “zorâki boyun eğmenin sonucu olarak ortaya çıkan aşağılanma durumudur. Züll şeklinde kullanıldığı gibi zill şeklinde de kullanılarak aşağılanma”¹⁴⁶ şeklinde târif edilir.

“Zayıf, âciz ve itibarsız olmak, aşağılanmak, yenik düşüp boyun eğmek” anlamındaki züll kökünden türeyen zillet bir kimsenin başkaları karşısında bedensel, psikolojik, ekonomik, sosyal statü vb. yönlerden zayıflığını ve etkisizliğini ifade eder. “Güç, üstünlük, saygınlık” mânâsındaki izzetin karşıtıdır.”¹⁴⁷

Bazı kaynaklarda tevâzunun ifrâdının kibir; tefrîdinin ise zillet olduğu belirtilir. Rağıp el-İsfehânî, zillet yerine bir kimsenin hakkını kaybetmeye yol açacak derecede kendini alçaltması şeklinde açıkladığı “daâ” kavramını kullanır. Gazâli’ye göre tevâzu, “kibir ve zilletin itidâl noktası olmakla birlikte, tevâzu ile zillet arasındaki sınır değişkendir. Buna göre bir kimsenin ilim, meslek, mevki gibi hususlarda kendisinden daha aşağıda bulunan birine karşı tevâzuda aşırıya kaçması, zillet sayılır.”¹⁴⁸

Kâşânî; “insanlar karşısında tevâzu, yalnızca Allah için olduğunda beğenilmiştir, yani onları ilâhi kudret ve hikmetin eseri olarak görmeli, yoksa onlara ihtiyacı olduğundan veya fakirlik ve miskinlik yüzünden onların karşısında küçülmemelidir. Zira bu mânâ tevâzu değil zillettir.”¹⁴⁹ demektedir.

¹⁴² En’âm, 6/ 93.

¹⁴³ İsfehânî, *Müfredât*, 1053.

¹⁴⁴ Çanga, Miftah, 195.

¹⁴⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1166.

¹⁴⁶ İsfehânî, *Müfredât*, 377.

¹⁴⁷ Mustafa Çağrı, “Zillet”, TDV Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44:416-417.

¹⁴⁸ Çağrı, “Zillet”, 44/416

¹⁴⁹ Kâşânî, *Misbâhü’l Hidâye*, 351.

1.7.4. İzzet

İzz kelimesinden türemiş olan izzet kelimesi, sözlükte; “azîz, şerefli, değerli, zelilken güçlü ve kudret sahibi olmak, gâlip olmak”¹⁵⁰, “yücelik, ululuk, üstünlük, âzâmet, saygı ikram”¹⁵¹ mânâlarına gelir.

İsfehânî izzet; “insanın mağlup olmasını engelleyen bir hâldir.”¹⁵² der ve; “izzet bütünüyle Allah’a aittir.”¹⁵³ âyetindeki izzet kelimesinin övgü amacıyla kullanıldığına örnek verir. Kimi zaman da yergi amacıyla kullanıldığına, “inkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedirler.”¹⁵⁴ âyetini örnek verir ve burada; “Allah’ın, Rasûlü’nün ve Mü’minler’in sahip olduğu izzet, sürekli ve kalıcı olan gerçek bir izzet iken; kâfirlerin sahip olduğu izzet, sadece kibirlenmekten ibârettir. Gerçekte ise o, bir zillettir.” der ve ekler: “Peygamberimiz’in; Allah’ın bahşetmediği bir izzet, aslında zillettir, rivayetinin bu anlamda olduğunu nakleder.”¹⁵⁵ Rivâyet, izzetin aslında Allah’ın elinde olduğunu, dilediğine, dilediği kadar vereceğini gösterir.

İzzetin Allah’ın elinde olduğu; “Allah’ü Teâlâ dilediğini azîz dilediğini de zelîl eder.”¹⁵⁶ âyetiyle de gözler önüne serilmektedir. “Allah’ın bu sıfatına mu’izz denir. Azîz ismi ile aynı kökten gelen mu’izz kelimesi, isim şekliyle Kur’an da geçmemiştir, ancak bu vasfı Âli İmrân Suresi’nin 26. âyetinde tu’izzu fiiliyle ifâde edilmiştir. Mu’izz ismi Tirmizi’de esmâü’l- hüsnâ ile ilgili rivâyetlerde geçmektedir.”¹⁵⁷

Hucvirî (ö. 465/1072 [?]); “Peygamberimiz’ in miraç hâdisesinde arzın ve semânın zînetini ona arzettiklerinde, dönüpte hiçbir şeye bakmadı, ‘Muhammed’in gözü O’ndan ne kaydı ne de aştı (Necm, 53/17)” âyetini O, Azîz’di, Azîz olanı Azîz’ den başkası ile meşgul etmezler,”¹⁵⁸ diye yorumlayarak, Efendimiz(sav)’i Azîz sıfatıyla nitelendirmektedir.

¹⁵⁰ Firuzabâdî, Kâmus’u-l Muhît, 3/2502.

¹⁵¹ Doğan, Büyük Türkçe sözlük, 570.

¹⁵² İsfehânî, *Müfredât*, 658.

¹⁵³ Nisâ, 4/139.

¹⁵⁴ Sâd, 38/2.

¹⁵⁵ İsfehânî, *Müfredât*, 658.

¹⁵⁶ Âli İmrân, 3/26.

¹⁵⁷ İsmail Karagöz, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, 50. (Bkz. Tirmîzi, Deâvât, 83)

¹⁵⁸ Hucvirî, *Keşfu’l Mahcûp*, 518.

Kur'an'da izzet kavramı şu manalarda da geçmektedir; “Onlar kendilerine bir îtibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler.”¹⁵⁹ âyetinde izzet kelimesi üstünlük mânâsında; “Firavun’ un üstün gücü”¹⁶⁰ âyetinde kibir, gurur mânâsında; “Mü’minler’i bırakıp kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah’a aittir.”¹⁶¹ âyetinde izzet, değer, şeref mânâsında; “O’na Allah’tan kork denilince, gururu kendisini günaha sürükler.”¹⁶² âyetinde gurur mânâsında; “Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah’a âittir.”¹⁶³ âyetinde ise izzet ve değer isteyenin bunu ancak Allah katında bulabileceği anlaşılmaktadır. Allah’a rağmen, üstünlük ve değer kazanmak isteyen ise, izzetin zıddı olan zillete düşmektedir.

“İzzet kelimesi, Allah ve müminler hakkında olumlu bir anlam ifade ederken inkârcı ve münâfıklar hakkında kullanıldığında onların İslâm, Kur’an ve gerçekler karşısında bilinçsizce kapıldıkları kibir, gurur, inat ve öfke duygularını, bu duyguların etkisiyle işledikleri kötülükleri sürdürmelerini anlatır.”¹⁶⁴

Sühreverdi (ö. 563/1168), izzet ile kibrin arasını ayırır ve; “Mü’minin nefsinin zillete ve meskenete düşürmesi helâl olmaz. İzzet insanın nefsinin hakikatini bilmesi, dünyevi istekleri sebebiyle zelîl etmeden ona ikram etmesi; kibri ise; insanın nefsini tanımayarak onu kendi yerinden daha yukarı koymaya çalışması” şeklinde tanımlamaktadır. İzzet ve kibri birbirinden ayırmanın zorluğunu; “Haksız yere yeryüzünde büyüklük taşıyorsunuz”¹⁶⁵ âyetinde aslında Hakk’ın izzetini ispat eden gizli bir işaret olduğunu söylemekte ve; “meskenet ve zillete düşmeden tevâzu sınırında durmak, kibir ateşinin ortasına kurulmuş, izzet köprüsünde durmak gibidir. Bunu becerebilen ve bu hususta sâbit kadem olabilenler ancak rasih ulema, kurb makamına erişmiş sadât-ı kiram ile abdalların önde gelenleri ve sıddıklardır.”¹⁶⁶ demektedir.

Kâşânî izzeti; “kibir ile zillet arasındaki bir köprü olarak tarif eder ve tevâzunun kendisidir”¹⁶⁷ der. Bununla birlikte, “Kısa görüşlülerin nazarında izzet ve kibir birbirine

¹⁵⁹ Meryem, 19/81.

¹⁶⁰ Şuarâ, 26/44.

¹⁶¹ Nisâ, 4/139.

¹⁶² Bakara, 2/206.

¹⁶³ Fâtır, 35/10.

¹⁶⁴ Mustafa Çağrı, “İzzet”, TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara, TDV Yayınları, 2001), 23/555.

¹⁶⁵ Ahkâf, 46/20.

¹⁶⁶ Sühreverdi, *Âvârif*, 305.

¹⁶⁷ Kâşânî, *Misbâhü’l Hidâye*, 350.

benzer, oysa onların arasında çok büyük bir fark vardır. Kibir ve azâmet Hakk’a mahsus sıfatlardır, kim onunla nizâ ederse kırılır. Birisi Hasan Basri’ye; “ne azâmetlisin dediğinde “azîm değil, azîzim”¹⁶⁸ diye cevap verdiğini aktarır.

¹⁶⁸ Kâşânî, *Misbâhü’l Hidâye*, 350.

İKİNCİ BÖLÜM

KİBRİN MÂHİYETİ VE BOYUTLARI

Kibrin mâhiyeti ve boyutları başlığı altında kibrin inançsal ve davranışsal boyutunu âyetler ve hadisler çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

Kibrin itikadi boyutunda, kibrin kime karşı yöneltildiği önem arz etmektedir. Allah-ü Teâlâ'ya, Peygamberler'e, Kur'an ve sünnete karşı yöneltilen kibir, inanç noktasında kişinin durumunu etkilerken, diğer insanlara karşı olan kibir ise kişiyi günahkar yapar. Kibir, Kur'an'da ve sünnette zemmedilen davranışların en önemlilerindendir. Asıl kibir, büyüklük, ululuk sadece Allah-ü Teâlâ'nın kendi zâtına yakışan bir haslettir. Onun dışında insan kendini bilmeli ve neden yaratıldığını unutmamalıdır. Dünyada iyiliği ve kötülüğü seçmekle serbest bırakılan insan, ukbâda bu seçimlerinin neticesinde cezâ veya mükâfat olarak bir karşılık görecektir. Kur'an'a ve sünnete baktığımızda yanlış bir davranış olan kibrin, bazen Allah-ü Teala'ya karşı, bazen Peygamberler'e karşı, bazen de diğer insanlara karşı olduğunu görmekteyiz. Kur'an'da ve sünnette hangi özneye yönelik kibir olursa olsun, insana asla yakışmayacağı, âhirette çetin bir azâba düçar olunacağı açık ve net bir şekilde ifâde edilmektedir. Kibrin kötü bir haslet olduğu mutlak bir ifade ile yasaklandığı gibi, kıssalar yoluyla da yanlışlığı vurgulanmıştır. Örneğin; İblis'i ilk günah işlemeye sevk eden âmil, hasedi ve kibridir. Aynı şekilde Kâbil kardeşi Hâbil'i yine kıskançlık ve hased yüzünden öldürmüştür. Böylece insanlık tarihinde ilk katl hadisesi işlenmiştir. Kibir; Firavun, Kârun, Nemrut, Ebrehe gibi azılı kafirlerle aslında inanmayan, şirk koşan, bütün insan ve toplulukların inkârına sebep, aynı sâiktir.

Kibrin davranışsal boyutu ise, insan davranışlarını anlamaya çalışan psikoloji biliminin de konusudur. Dini literatürde kibir olarak isimlendirilen manevi hastalık, modern

psikolojide narsisizm olarak tanımlanmaktadır. Güven(2019) narsisizmi, kibrin farklı tezâhürleri olarak şu şekilde târif etmektedir:

“Egoizm, bencillik, aşırı öz sevgi, kendini olduğundan önemli ve değerli görme, kibir, aşırı gurur, içe kapanıklık ve benmerkezcilik gibi anlamlara gelen narsisizm kendine düşkünlük, sadece kendi arzularını, ihtiyaçlarını ve duygularını düşünme, kendi çıkarını daima öne alma, kendini beğenme, yeteneklerine hak ettiğinden çok daha fazla anlam yükleme, ahlâkta kınanan ahlâkî değerleri hiçe sayma, toplumsal ilişkilerde şahsî çıkarını daima ön planda tutma, kendi eğilim ve arzularını merkeze alarak her şeyi onlarla değerlendirme, başkalarının ihtiyaçlarına veya haklarına duyarsız olma, olayları sadece kendi bakış açısından görüp başkalarının bakış açısını hesaba katmama vb. davranış özelliklerini bünyesinde barındırır.”¹⁶⁹

Bu tarife göre narsisizmin, yüksek benlik algısı, şişirilmiş enâniyet duyguları, aşırı ben merkezlik yaklaşımlarına vurgu yapılmaktadır.

Güven, Freud’un; “psikoloji ve psikiyatri alanlarında fikir babası Sigmund Freud’un insanın anne karnında mutlak narsisizm hâlinde yaşadığını, her insanda ulaşılamayacak ve her türlü çözülme çabasına direnen bir narsist öz olduğunu, insan gelişip olgunlaştıkça, narsisizmini içinde yaşadığı toplumun onayladığı tarzda şekillendirme gayreti içinde olduğu”¹⁷⁰ düşüncelerini aktarmakta, kişinin daha doğmadan anne karnındayken mutlak narsist öz halinde yaşadığını, bu narsistik duyguları, kişinin zamanla, olgunlaştıkça topluma göre şekillendireceği anlaşılmaktadır.

Narsist kişiler, kendilerini özel, eşsiz, her şeyin en iyisine, en güzeline, en pahalısına lââyık gören, marka tutkunu, yüksek yaşam standartlarına sahip olan ve aynı standartlardaki insanlarla arkadaşlık kurmaya çalışan, yoğun bir takdir ve beğenilme ihtiyacında olan, her konuda bir fikri olup mutlaka söyleyeceği bir şeyleri bulunan, bilgili, kültürlü, görgülü olduğuna inanıp insanlara da kendini olduğundan fazla göstermeye çalışan, kıyâfetleri ile eşyaları ile dış görünüşü ile dikkat çekmeye çalışan kişilik özelliklerine sahiptir.

Bulduğumuz çağda âdeta benlik, enâniyet, kibir, biricik olma, ötekileştirme, narsisizm kültürü özendirilmektedir. Bunun sebebi bazı kişisel gelişim kaynakları, medya içerikleri,

¹⁶⁹ Metin Güven, “Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019), 15.

¹⁷⁰ Güven, “Narsisizm Alçakgönüllülük”, 15.

dizi ve reklamlar ile pompalanan tüketim ahlâkı, rekâbet ve çıkara dayalı ilişki kurma, toplumsallığa değil de bireyselliğe yapılan vurgular olarak görülebilir.

Modern çağın ve toplumun dayatmış olduğu bu çarka kapılan bir müslümanın tevâzu, îsar, diğergamlık, fedâkarlık, paylaşım, empati, emri bi'l mâruf nehyi ani'l münker gibi ahlâki gelişimleri bu çarka kaptırması kaçınılmazdır.

Kibir, psikolojideki adıyla narsisizm ve semptomları, İslâm dininde olduğu gibi, diğer dinlerde de hoş görülmeeyen davranışlardır. Yahudiliğe göre; “kibrin insanı alçaltacağı, alçak gönüllülüğün ise onur kazandıracağı”¹⁷¹, “gururun kişiyi rûhi açıdan yıkıma götüreceği, kibrin küçük duruma düşme sebebi olacağı”¹⁷², “kibirli, gururlu ve kendini beğenmişlerin âhiret gününde Tanrı tarafından alçaltılacağı ve azap göreceği”¹⁷³ ifade edilir.

Hristiyan inancına göre; “insanın yüreğinden çıkan ve insanı kirleten bir takım kötü düşünceler vardır. Bunlar cinsel ahlaksızlık, hırsızlık, cinayetler, zinalar, açgözlülük, hile, edepsizlik, kıskançlık, küfür, kibir..”¹⁷⁴ olarak sayılabilir. Bununla birlikte “Tanrı’nın kibirlenenlere karşı olup, kibrin Tanrı’nın gazabına sebep olacağı, alçak gönüllülere ise Tanrı’nın özel lütuf göstereceği”¹⁷⁵ vurgulanmaktadır.

Güngör(2014) Hristiyanlık’da yedi ölümcül günahın; “kibir, açgözlülük, şehvet, öfke, haset, tembellik ve oburluk,”¹⁷⁶ olduğunu ifade etmektedir.

Din, dünyada ve ahirette kişinin mutluluğunu hedefleyen, kişiyi ahlâken yücelten, faziletini geliştiren prensipler bütünü olup, toplum içinde yaşayan insanın huzurlu yaşayabilmesi ve başkalarına da saygılı olabilmesi için herkesin had ve hudûdunu belirleyen, sınırlarını şekillendiren düzenlemeler bütünü sunar. İnsanın ayağını kaydıracak olan popüler algılardan kişiyi koruyarak, âyet ve hadislerdeki uyarı ve

¹⁷¹ Eski Ahit, Süleyman’ın Özdeyişleri, 29:23.

¹⁷² Eski Ahit, Süleyman’ın Özdeyişleri, 16: 18.

¹⁷³ Eski Ahit, Yeşaya, 2:12.

¹⁷⁴ Yeni Ahit, Markos, 7: 20-23.

¹⁷⁵ Yeni Ahit, Yakup 4:5

¹⁷⁶ Muhammed GÜNGÖR, “Hristiyanlık’ta Yedi Ölümcül Günah”, Dini Araştırmalar, 17/45 (2014), 45.

tavsiyeler ile insanın farkındalıklı ve dengeli bir yaşam sürmesini sağlar. İnsan nasıl bir kul olması gerektiğini yine Kur'an'dan ve Peygamber' in sünnetinden öğrenir.

Kibir, tasavvuf ilminde ise; nefsi emârenin temel özelliklerinden olan kibir hâlinin tedâvi edilmesi için bir takım öneriler sunmakta, bunu yaparken insanın mâhiyetini, yaratılış maddesini örnek vererek Yüce Yaratıcı'nın azâmet ve kudretine vurgu yaparak, O'nun karşısında nasıl bir iç yolculuk yapmak gerektiğini, nefis terbiye ve tezkiyesinde, kibirden kurtulma yöntemleri geliştirerek çâreler sunmaktadır.

Kibrin mahiyet itibariyle îtikâdi, hem de davranışsal boyutunun olduğunu söylemiştik. Şimdi kibrin îtikâdi boyutunu inceleyelim.

2.1. Kibrin Îtikâdi Boyutu

Kur'an'a ve hadis kaynaklarına bakıldığında en geniş manâda kibrin, Allah'a,¹⁷⁷ Peygamberler'e,¹⁷⁸ diğer insanlara¹⁷⁹ ve yaratılmış her şeye karşı olabileceği görülmektedir. Ancak kibrin îtikâdi boyutu söz konusu olduğunda, Allah-ü Teala' ya ve Peygamberler' e karşı olarak iki yönünün bulunduğu görülmektedir. Diğer insanlara karşı kibirlenmek ve onları küçük görmek insanı îmandan çıkarmasa da, Kur'an'a ve sünnete göre yasaklanmış, haram olan davranışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde çokça yer verilmesinin sebebi, kibrin insanın îtikadına zarar verip, kişiyi küfre götürebilmesi, bazen de kişinin içindeki kibir sebebiyle kalbine mühür vurularak hakîkati görememesi, Allah'ı, Peygamber'i ve İlâhi Kitaplar'ı kabul etmeyerek îmâna gelmemesidir.

Kur'an'da kâfirler kelimesi yerine zaman zaman onların sıfatı olan mütekebbirler kelimesinin kullanılması¹⁸⁰ ve Mûsâ(as)'ın hesap gününe inanmayan, kibirli kimsenin şerrinden Allah'a sığınması,¹⁸¹ kibir ile inanç arasındaki ilişkiyi gösterir.

¹⁷⁷ Mü'min, 40/ 60.

¹⁷⁸ En'âm, 6/ 53; Zuhrûf, 43/ 31.

¹⁷⁹ Fussilet, 41/ 15.

¹⁸⁰ Nahl, 16/69.

¹⁸¹ Mü'min, 40/27.

Muhâsibî (ö: 243/857); “kibir iki çeşittir, birincisi kul ile Rabbi arasında olandır ki bu en büyüğüdür. Diğer de kullar arasında olandır. Peygamberler insan olmakla birlikte onlara karşı yapılan kibir de Allah’a karşı yapılan kibirden sayılmıştır.”¹⁸² demektedir.

İmam Gazâlî kibri yapıldığı kimseler itibâriyle; Allah’a, Peygamberler’e ve insanlara¹⁸³ şeklinde üçe ayırır. Ancak, biz îtikâdi kibir konusuna dâhil olduğunu düşündüğümüzden dolayı insan için bağlayıcı olan, Kur’an ve sünnete karşı yapılan kibri de buraya ekleyeceğiz.

Bu başlık altında, kibir çeşitleri, âyet ve hadisler bağlamında derlenip değerlendirilecektir.

2.1.1. Allah’a Karşı Kibir

Kibrin en çirkini hiç kuşkusuz Allah’a karşı olandır. Kur’an’da kibir, Allah’ü Teâlâ’ya ve insanlara olarak iki boyutta ele alınır. Allah’a karşı kibirlenebilen bir insanın, hemcinslerinden olan diğer insanlara karşı büyüklene, böbürlenmesi kaçınılmazdır. Diğer insanlara karşı kibirlenen insanın, kendini onlardan farklı, üstün görerek çıtayı yükseltmesine hatta işi kendilerine kudsiyet atfetmeye götürecek kadar ileri götürmelerine, hatta kendilerini tanrı ilan edip başkalarının da kendilerini tanrı kabul etmelerini istemeye kadar vardırımlardır.

Allah’ın emrine karşı kibir, önce İblis tarafından Hz. Adem’e secde emri gelince, bu emre isyan ederek gerçekleşmiştir. Allah’a isyan ettiği için o, kâfirlerden olmuştur. Bu durum Kur’an’da: “Hani Rabb’in meleklerle demişti ki, ben çamurdan bir insan yaratacağım. O’na tam şeklini verip üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine İblis hariç, meleklerin hepsi secde ettiler. O, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu.”¹⁸⁴ âyetinden anlaşılacağı üzere, kibir ile inkâr arasında bağlantı kurulmuş, Allah’ın emrine isyan eden şeytan kibrinden dolayı kâfirlerden olmuştur.

¹⁸² Muhâsibî, *er-Riâye*, 467-473.

¹⁸³ İmam-ı Gazâlî, *İhyâ’u Ulûmid-dîn*, 3/ 742.

¹⁸⁴ Sâd, 38/71-74.

Şeytan'ın Hz. Âdem yaratıldıktan sonra kibrine yenik düşmesi, yaratılış maddesinin üstünlüğüne vurgu yaparak, Hz. Adem'i küçük görmesi, onun rahmetten kovulmasına, kıyâmete kadar da insanlar tarafından lanetle anılmasına neden olmuştur.

Sadece Şeytan değil, tarih, Firavun, Nemrut, Kârun gibi insanlardan da kibriyle öne çıkmış kişilerle doludur. Bu müstekbirler zümresinin en temel özelliği başkalarına ihtiyaç duymama, kendilerini Allah'a muhtaç görmeme, kimseye minnet etmeme gibi kendini yeterli görme hastalığıdır. Bu onların diğer insanlara karşı istihza ederek böbürlenmesi ve kendisine verilen eşsiz nimetlerin bir yaratıcı tarafından değil de, kendilerinden kaynaklandığını sanmalarıdır. Bu zan kişiye zamanla Rabb'lik iddiasına götürebilecek kadar da haddini aştıracaktır ve inkârda derinleşmelerine neden olabilir.

Kibrin başka bir tezahürü olan istiğnâ; başkalarına ihtiyaç duymama, kimseye muhtaç olmama, bir şeye gereksinim duymama, hiçbir otoritenin altına girmeyerek kendini tamamen serbest görme, kendini yeterli görme, kişinin Allah'a inanıp onun buyruklarını kabul etme noktasında kişinin önündeki en büyük engeldir. Kur'an'da kibirleri ile temeyyüz etmiş bu kişilerin Allah'a karşı tutumları tam da budur.

Bu kişileri Allah'a karşı kibirlenmeye sevk eden, îmân etmelerine engel olan bir takım sebepler bulunmaktadır. Bunlar, cehâlet, taassup, toplumdaki statükolarını kaybetme endişesi gibi etmenler sayılabilir. İnsanı bu noktaya getiren haddizâtında aşırı şişirilmiş benlik algısıdır. Kibirli kimselerde, narsistik çekirdeklerin büyüyüp gelişmesine neden olan üstünlük algısı ve kendine hayranlık üst noktadadır. Bu da kişinin Allah'a ve her şeye karşı olan bakış açılarını etkiler. Hak ile batılı ayırt etme noktasında kişiye perde olur. Her şeyin hâkimi ve sâhibi oldukları düşüncesi, aklın ve kalbin görevini yerine getirmesine engel olur. Bütün benliklerini kaplayarak Hak ve hakîkatın üzerini örtmelerine, Allah-ü Teala'ya karşı bile kibirlenmelerine neden olmaktadır.

Firavun örneğinde, kibirle yoğurulmuş inkârının bir neticesi olarak kendisinden başka tanrı tanımadığını ilân etmesi, Allah'a döndürülmeyeceklerini sanarak yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamaları ve bu kibir ve inkârları neticesinde yaptıklarına karşılık denizin içinde bırakılarak dünyada da belâlara düşer olmaları¹⁸⁵; Firavun'un Hz. Mûsâ'ya,

¹⁸⁵ Kasâs, 28/38-40.

“benden başka tanrı edinirsen seni zindanlarda süründürürüm”¹⁸⁶ demesi; daha sonra kavmine; “Mısır’ın mülkiyeti ve ayaklarının altından akan ırmaklar benim değil mi?”¹⁸⁷ diye sorması, enaniyet ve kibirde zirve yapan mütekebbirlerin tanrılık iddia edecek kadar ileri gidebileceklerinin göstergesidir.

Allah’ın kendisine verdiği mülke güvenerek Rabbi hakkında Hz. İbrahim ile tartışan Nemrut kendisini tanrı yerine koyma cüretinde bulunmuş, kendisine benim Rabb’im ölüleri diriltir, öyleyse sen de dirilt diyerek meydan okuyan Hz. İbrahim’in sözlerine şaşırmış, söyleyecek söz bulamamıştır.¹⁸⁸

Allah’a karşı kibri Muhâsibî; “Kim, Allah’ın emrettiğini kabulden, O’nun taatine boyun eğmekten, O’nun önünde tevâzu ile eğilmekten yüz çevirirse, Allah’a karşı tekebbüre girmiş olur. Kim de kardeşini hakîr ve küçük görerek kendisini ondan daha hayırlı görür ve doğru olduğunu bile bile bir hakîkati kabul etmezse, insanlar arasındaki kibri işlemiş olur. Kibrin aslı, büyükleme, ortaya çıkmış hâli insanlardan yüz çevirme ve onları hakîr görme, bile bile hakkı reddetmedir. Aslında bu kibrin iki çeşidini de içine alan kibirdir.”¹⁸⁹ demektedir.

Kişinin kendini, kendine yeterli görmesi, Yüce Yaratıcı’ya karşı ibadet etmekten imtinâ etmesi kibir alâmeti sayılır. Çünkü duâda bir şey istemek, bir şey için yalvarmak, yakarmak manasına gelir. Kibirli olan kimseler ise bunu başkasından istemeyi gururlarına yediremezler. Rasulüllâh (sav.) şöyle buyurmuştur: “Duâ, ibadetin kendisidir” buyurmuş sonra: “Rabbiniz, bana duâ edin ki, size icâbet edeyim. Bana ibâdet etmeyi kibirlerine yediremeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir.”¹⁹⁰ âyetini okumuştur.¹⁹¹

Hiz. Peygamber (sav) bu rivâyete göre, duâyı bizzat ibâdetin kendisi olarak görmüş, kibirli kimselerin duâdan uzak durmak suretiyle, ibâdetten de uzak durmuş olduklarını, âkıbetlerinin de cehennem olduğunu haber vermiştir. Duâ, kişinin acziyetini itiraf edip, Yüce Yaratıcı’nın büyüklüğüne, ululuğına, sevgi ve merhametine sığınmak demektir. Kişiyi Allah’a sığınmaktan, ona yönelmekten men eden kibir duygusunun kişileri hatta

¹⁸⁶ Şuarâ, 26 /29.

¹⁸⁷ Zuhrûf, 43/51.

¹⁸⁸ Bakara, 2/258.

¹⁸⁹ Muhâsibî, *er-Riâye*, 473.

¹⁹⁰ Mü’min, 40/ 60.

¹⁹¹ Tirmizî, “Deavât”, 1.

kavimleri helak edebileceğini, Nemrut'un kibri nedeniyle âkıbeti¹⁹², Ad¹⁹³ ve Semud¹⁹⁴ kavimlerinin helak edilişlerini örnek olarak gösterebiliriz.

Kibriyâ, Yüce Allah'ın sıfatlarındandır ve büyüklük yalnızca onun zâtına yakışır. Kulların kibirlenmesi ise Allah-ü Teala'ya yakışan sıfata ortak olmaktır ki, kişinin kendi sınırlarını had ve hudûdunu bilmemesinden kaynaklanır. Bu yüzden kişiyi küfre ve şirke götürür.

Rasûlüllâh (sav)'den nakledildiğine göre; "Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Büyüklük ridâmdır, izzet de îzârımdır. Kim bu iki şeyde benimle nizâ ederse onu cehenneme atarım."¹⁹⁵ kudsî hadisinden anlaşıldığı üzere, Allah-ü Teâlâ büyüklenmeyi tamamen kendine tahsîs etmiştir. İnsanın kendisinden daha yüce bir varlık olan Allah'a kibirlenmesi, insanın kibirde ulaşabileceği son noktadır.

2.1.2. Peygamberler'e Karşı Kibir

Allah-ü Teâlâ'ya karşı kibirden sonra, en büyük kibir çeşidi, kuşkusuz Peygamberler'e karşı olan kibirdir. İmân esaslarından biri Peygamberler'e imândır. Peygamberler Allah'tan aldıkları bilgiyi insanlara aktaran elçilerdir. Peygamberler'e ve getirdikleri ilâhî esaslara inanmamak, kişiyi küfre götürür.

Peygamberler'e imân noktasında, bir takım kâfir ve müşriklerin, kendilerini toplumlarında en büyük ve en değerli gördükleri için, vahyin kendi düşüncelerine göre aşağı tabakadan birine gelmesi, böbürlenerek inkâr etmelerine sebep olmuştur. Bu müstebirel tutum, bu yönüyle kibrin îtikâdi ayağını oluşturmaktadır.

Kur'an'da geçen; "Ve biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz"¹⁹⁶, bir kısmınızı bir kısmınıza üstün kıldık ifadeleri Allah Teâlâ'nın bazı kişileri ve bazı aileleri -İbrahim ailesi, İmran ailesi-, insanlardan bir kısmının diğerlerinden üstün yaratıldığını belirtmektedir. Onları seçen ve onların değerini yücelten Allah-ü Teâlâ'dır. Bu yönüyle

¹⁹² Bakara, 2/ 258.

¹⁹³ Hûd, 11/59; Fussilet, 41/15.

¹⁹⁴ Ankebût, 29/38.

¹⁹⁵ Müslîm, "Birr",38; Ebû Dâvûd, "Libâs", 29.

¹⁹⁶ En'âm, 6/165.

Peygamberler’e karşı büyüklenme, Yüce Allah’a karşı kibir sayılır. Çünkü onları seçen ve Peygamber olarak görevlendiren yine Allah-ü Teala’dır.

Peygamberler’e itaat; “Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.”¹⁹⁷ ve “Peygamber’e itaat eden Allah’a itaat etmiştir.”¹⁹⁸ âyetleriyle Allah-ü Teâlâ’nın kişiyi sevmesinin ve günahlarını bağışlamasının nedeni olarak Peygamber’e uymak şart koşulmuştur.

Biz bu başlık altında kişilerin Peygamberler’e ittibâ noktasında kibrin etkisini incelemeye çalışacağız.

İnsanların Peygamberler’e karşı yaptıkları kibirde bazı ön kabullerin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu ön kabullerle Peygamberler’e ve onların söyledikleri ilâhi mesajlara yönelindiklerinde, kiminin, direkt onları reddettiğini, kiminin de peygambere ve söylediklerine inanmasına rağmen bir takım gerekçelerle reddettiklerini görmekteyiz. Bu gerekçeler incelendiğinde altta yatan en önemli sebebin; kibir, büyüklenme ve başkalarını küçümsemekten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu ön kabullerin kimi zaman Peygamberler’in şahsına yönelik, kimi zaman onlara tabi olanlara yönelik veya Kur’an’ın yapısına yönelik olduğunu görebiliyoruz. Şimdi bunları örneklendirmeye çalışalım:

İnsanın yaratılış maddesine yapılan vurgu; kibri nedeniyle, İblis tarafından Hz. Adem’e yapılmıştır.¹⁹⁹ İblis’in burada, ateşin topraktan daha üstün olduğu çıkarımını yaparak kibirlenmesi örnek verilebilir.

Peygamber de biz gibi bir beşer söylemi, Peygamberler’in beşerî yönüne vurgu yapılarak, ilâhî vahye muhâtap olma yönünün inkâr edilmesi; “Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz. Rahmân olan Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz, yalancılardan başka bir şey değilsiniz.”²⁰⁰ şeklindeki indirgemeci yaklaşım örnek verilebilir.

Peygamberler’in melek olması veya doğa üstü güçlerinin olması beklentisini bahane ederek; “Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, ‘bize ya melek indirilmeli, ya da Rabbimizi

¹⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/31.

¹⁹⁸ Nisâ, 4/ 80.

¹⁹⁹ Âraf, 7/12.

²⁰⁰ Yâsin, 36/15.

görmeliyiz’ derler. Andolsun ki, kendi kendilerine büyüklenmişler, azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.”²⁰¹ diyerek kibirlerine kılıf aramaları örnek verilebilir.

Peygamber’in kendi milletlerinden olması beklentisi; Ehli kitabın kendi oğullarını tanıdıkları gibi Son Peygamber’i tanımalarına²⁰² rağmen, kendi milletlerinden değil de Araplar’dan çıkmasını kabul edememişlerdir.

Peygamberliğin içlerindeki zengin ve nüfûz sahibi kişilere, toplumun önde gelenlerinden birine gelmeliydi beklentisi; Peygamber’i gördükleri zaman alaya alıp, Peygamber olarak gönderdiği bu mu?²⁰³ şeklinde hezeyânlarda bulunmaları ve Kur’an’ın iki şehirden (Mekke ve Taîf)²⁰⁴ büyüklerinden birine gelmeliydi²⁰⁵ diyerek Peygamberler’i küçük görüp kendi değer yargılarına göre bu gönderilen Peygamberler’i kabul etmeyeceklerine dair sebepler ileri sürmüşler, o makâma onları lâayık görememişlerdir.

Mekkeli müşrikler ise aynı cefâyı Peygamberimiz’ e yapmışlar, “İlâhî uyarı içimizden O’na mı indirildi şimdi!”²⁰⁶ âyetinde belirtildiği gibi toplumda kendilerine göre daha itibarlı kişiler dururken Hz. Muhammed(sav)’e peygamberlik verilmesini hazmedememişler, kibir ve kıskançlıkları Peygamber’e îmân etmelerine engel olmuştur.

Buraya kadar olan ön kabulleri Peygamberler’in şahsına yönelik olarak düşünebiliriz. Bunun yanı sıra Peygamberler’e inanan kimseleri küçük görmek suretiyle yapılan, düşük gelirli insanlar ile aynı safta olmak istememeleri de kibir sahibi kişilerin yüksek egolarının bir neticesidir. Hz. Nûh’un kavmi, kendisine düşük gelirli insanlar îmân ederken, O’na iman etmeyeceklerini açık açık söylemişler,²⁰⁷ îmân eden insanlara yönelik olan kibirleri Peygamber’e itaat noktasında önlerine perde olmuştur.

Kur’an kendi yapısı nedeniyle küçük görülüp, sihir, büyü türünden bir beşer sözü olarak nitelendirilmiştir. Âyetler kendisine okunurken derin düşüncelere dalıp, yüzünü ekşitip,

²⁰¹ Furkân, 25/21.

²⁰² En’âm, 6/20.

²⁰³ Furkân, 25/41.

²⁰⁴ Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri, Çev. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 4/ 773.

²⁰⁵ Zuhrûf, 43/31.

²⁰⁶ Sâd, 38/8.

²⁰⁷ Şuarâ, 26/111.

büyüklik taslayan kişinin, “Kur’an hakkında eskilerden nakledilen sihir türü insan sözüdür, demesinin akıbeti olarak Sakar’a gireceği”²⁰⁸ ifade edilmiştir.

Yahûdiler’in, “kalplerimiz kılıflı”²⁰⁹ demek suretiyle Peygamber’ in söyleyeceği şeylere baştan kapalı olduklarını, hoşlanmadıkları ilâhî mesajları getiren bir peygamber geldiğinde ona karşı büyüklik taslamış, bir kısmını yalanlamış, bir kısmını da öldürmeye varacak kadar²¹⁰ ileri gitmişlerdir. Bu derin düşmanlık, kalpleri kesin olarak Peygamber’i kabul ettiği halde, bile bile inkâr etmelerine neden olmuş, Kur’an’da bunu ortaya koyan; “Gönülleri kat’i olarak kabul ettiği halde, haksızlık ve büyüklenmelerinden ötürü, onları bile bile inkar ettiler.”²¹¹ âyeti kibir-imân ilişkisini gözler önüne sererek, kibrin îmâna engel, inkâra sebep olabileceğini göstermiştir.

Nuh(as), kavmini, Allah’ın onları affetmesi için dîne dâvet ettiğinde, onların kulaklarını tıkayıp kibirlendikçe kibirlenmelerini;²¹² Mûsâ(as)’ın da; “kibirliden Rabbim’e sığınırım,”²¹³ diyerek münâcaatta bulunması, kavimlerinin inat ve kibirleri yüzünden Peygamberler’e pek çok sıkıntılar yaşattıklarının göstergesidir.

Allah-ü Teâlâ, Peygamber(as)’a kendinden önceki peygamberlerin de bir takım sıkıntılar çektikleri hatırlatılarak, âdetâ teselli edilmiş; “Şüphesiz senden önce gönderilen Peygamberlerle de alay edildi. Ben, inkâr edenlere mühlet verdim. Sonra onları azâbımla yakalayiverdim. Onları cezâlandırmam nasılmış bir bak.”²¹⁴ buyrularak Peygamberler’le alay edenlerin âkıbeti ifâde edilmiştir.

Sonuç itibariyle kavimlerin önde gelen ve kibirleri ile temâyüz eden müstekbirleri, Peygamberler’ in dâvetini, toplumdaki nüfûzlarını ve makamlarını korumak için reddetmişler, bunu da kâh Peygamberler’in yoksul olduğuna vurgu yaparak, kâh onlara tâbî olanların yoksul olduğuna vurgu yaparak, toplumsal statükolarını korumaya çalışmışlar, gelecek olan Peygamber’in kendi milletlerinden yada kabilelerinden olması gerektiğine, zengin ve göz önünde olan kimselerden olması gerektiğine inanmışlar. Bütün

²⁰⁸ Müddesir, 74/18-30.

²⁰⁹ Fussilet, 41/5.

²¹⁰ Bakara, 2/87.

²¹¹ Neml, 27/14.

²¹² Nûh, 71/7.

²¹³ Mü’min, 40/27.

²¹⁴ Râd, 13/32.

bu düşünce ve ön kabullerinin önündeki engel, onlara göre Hakk Din ve Hak Peygamberler'dir. Çünkü İlâhî irâde her zaman ve zeminde eşitliği, adâleti, paylaşmayı, yardımlaşmayı, zayıfı ezmeyi değil yardım etmeyi salık verirken; aynı zamanda ve evvelâ bir ve tek olan Allah'a inanmayı ve Peygamberleri'ne inanmayı, onların yolundan gitmeyi emretmektedir.

2.1.3. Kur'an ve Hadisler'e Karşı Kibir

Kur'an'a ve hadislere karşı kibir; Allah'a ve Paygamber'e karşı kibir başlığı altında incelenebilir olsa da, günümüz ulemâsının üstenci bir bakış açısıyla Kur'an'a ve Sünnet'e yönelip, bilimsellikten uzak mesnetsiz bir şekilde yaptığı tenkitlerde, kibrin etkili olabileceğini düşünmemiz, konunun önemini vurgulamak için farklı bir başlıkta incelememize neden olmuştur.

Müstekbirel bakış, âyet veya hadisleri “belli bir döneme hitap eder” diyerek târihe hapsedmek veya bir takım gerekçelerle bazen yöntemli, bazen yöntemsizce bir konudaki hadisleri toptan reddetmek veya bir kısmını reddetmek gibi tavırlar, bu yönüyle konunun îtikâdi bir meseleye evrilmesine neden olur. Mesela, “Peygamber, gaybı bilemez” düşüncesinden hareketle, gayb ile ilgili hadisleri toptan reddetmek gibi bir tutum kişiyi, Kur'an ve sünnete yönelik şüphe îrâd etmeye kadar götürür. Bu bakış açısı Kur'an'a, sünnete ve hadislere yönelik bakışımızı da etkiler.

Tarihsel açıdan Kur'an ve hadis merkezli tartışmaların tamamını sebep ve sonuç ilişkisi göz önünde bulunarak serdetmek veya bu tartışmalara cevap vermek tezimizin konusu değildir. Bizim tezimizle ilgili olarak asıl ilgilendiğimiz nokta, narsist bakış açısıyla hep kendi bildiği, inandığı doğruya doğru diyerek düşünen, ifrât ve tefrît noktasında uçlarda yaşanmasına neden olan, insanı istikâmet ve dengeden uzaklaştıran kibir duygusunun, kutsalımız olan Kur'an ve sünnetin anlaşılmasındaki ve yorumlanmasındaki etki ve tesiridir.

Nitekim bazı söylemler ve ön kabullerde kibrin etkisinin olduğu görülmektedir. Bu müstekbirel bakış bazen kendini, Kur'an'a doğrudan saldırmak dikkatleri fazlaca çekeceği için, Kur'an'a dolaylı saldırmak ya da bunu hadisler üzerinden yapmak, Kur'an'a ve sünnete karşı şüphe tohumları ekmek şeklinde kendini göstermektedir.

Bu bakış açısından hadisler, mezhepler ve mezhep imamaları, sahâbe, tabiîn, tebe-i tabiîn de, yöntemsizce yapılan eleştiri oklarından nasibini almaktadır. Bütün bunlar dinin anlaşılması ve yaşanması noktasında bel kemiği mesabesinde olduğu için Kur'an'ı ve sünneti tahrif etmek isteyenlerin direkt eleştiri oklarına marûz kalmışlardır.

Öte yandan gelenekçilik ile yenilikçilik arasındaki düşünce tassubu; geleneği tamâmen tabulaştırıp, hiç sorgulamadan körü körüne atalarının dinine uymayı gerektirirken; buna karşın yeni bakış açıları, yeni felsefeler, teknoloji ile birlikte yeni ortaya çıkan ürünleri toptan reddetmekte üstenci bir bakış açısının tezâhürüdür. Yani ne geleneği bütünüyle kabul edip, doğru ve faydalı olan yeni bakış açılarına sırt dönmek, ne de “geçmişte yaşanmış, tarihin bir döneminde kalmış, günümüz problemlerine çözüm olamaz” diyerek geleneği küçümsemek ve geçmişten gelen birikimi yok saymak doğru değildir.

Bizi bu kanıya Kur'an ayetleri ve Erîke hadisinin işâret ettiği mesajlar itmiştir. Hiçbir delilleri olmadığı halde Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girenlerin asıl hedeflerinin aslında büyüklenme duygusu olduğunu,²¹⁵ Kur'an üzerine tartışmaya girenlerin tartışma sebebinin kibir duygusuna dayandığını bu âyetten anlıyoruz. Câhiliye döneminde bazıları, putperest geleneğin kendilerine sağladığı çıkarlardan vazgeçemeyip, kölelerle, cariyelerle aynı konumda olmayı gururlarına yediremiyorlardı. Bu yüzden içlerindeki kibir duygusundan dolayı Peygamber'e tâbî olmayı reddediyorlar, âyetler hakkında münâkaşaya giriyorlardı. Aynı tavrı günümüz insanında da görmek hiç de zor değildir. Kendilerini soylu, uygar, aydın görüp, kendilerinin dışında olan herkesi ötekileştirerek onların inanç, değer ve yaşam tarzlarını alabildiğince eleştiren, küçümseyen ve bunu da kendilerine hak görenlerin tavırları, aynı büyüklenme duygusunun eseridir.

Kur'an'da âyetlere karşı kibirlenmeyi, Allah'a karşı kibirlenmek kategorisinde değerlendiren Aydın(1999); “Âyetlerimizi yalanlayanlar ve onları kabule tenezzül etmeyenler var ya işte onlar ateş ehlidir, onlar orada ebedi kalacaklardır.”²¹⁶ ayetini örnek vererek²¹⁷ Kur'an'a karşı kibirlenmeyi, Allah'a karşı kibirlenme sayarak aynı âkıbeta düçâr olacaklarına işâret etmektedir.

²¹⁵ Mü'min, 40/56.

²¹⁶ Ârâf, 7/36.

²¹⁷ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 246.

Yine başka bir âyetle; “Size âyetlerimiz okunurken arkanıza dönüyordunuz. Yaptıklarınızla böbürleniyor, geceleri toplantılarınızda Kur'an hakkında hezeyânlarda bulunuyordunuz.”²¹⁸ Kur'an okunurken arkalarını dönmeleri, geceleri Kur'an'ı eleştirmek, alay etmek gibi tavırlar, Kur'an'a karşı yapılan kibri bize göstermektedir.

Kur'an'daki *hamiyyetü 'l-câhiliyye*²¹⁹ ifadesini Izutsu; putperest Araplar'ın âdeta simgesi durumundaki kibrin, inatla gururlarına dokunan şeyleri reddetmelerinin sebebi olarak, geleneğe aşırı bağlı oluşları²²⁰ şeklinde yorumlar.

Her türlü yeniliği reddedip geleneğe körü körüne bağlanmaları gibi, doğru da olsa, kendi statülerini sarsan, menfaâtlerine mâni olan her şeyi toptan reddedip âdeta savaş açan Câhiliye Arapları'nın baskın özelliği olan kibrin, günümüz insanında da farklı yansımalarını görmekteyiz.

Günümüzde bir takım kimseler Hz. Peygamber'in (sav) sünnetini itibarsızlaştırma çabası içindedir. Bunun için de bazı söylemler geliştirmişler: “Kur'an bize yeter.”, “İslâm sadece Kur'an'dan ibarettir.”, “Kur'an açık ve net olduğunu iddia ediyor, eğer açık ve netse, onu açıklamak için neden başka şeylere ihtiyaç duyuyoruz?” gibi söylem sahiplerinin en önemli argümanlarından biri; Kur'an'ın bir müslümanın her türlü ihtiyaçlarını karşılayabileceği, bunun için başka bir kaynağa ihtiyaç bulunmadığıdır. Nitekim bunun yaşanabileceğini Peygamber Efendimiz “Erîke hadisi” adıyla meşhur olan bir rivayette haber vermiş ve şöyle buyurmuştur:

“Sizden birine bir emrim veya bir yasağım ulaştığında, koltuğuna kurulmuş vaziyetteki bir şahsın, ‘ben bilmem, ben sadece Allah'ın kitabında bulduklarımı uyarım’, dediğini görmeyeyim.”²²¹ diye buyrulan rivayette, Peygamber'in de hüküm koyma yetkisinin olduğu, bunu sadece Kur'an'a hamledenlerin çıkacağını haber verip, Peygamber'in bunu yaparken sizi bulmayayım diye ümmetini uyarması ilgi çekicidir.

²¹⁸ Mü'minûn, 23/66-67.

²¹⁹ Fetih, 48/26.

²²⁰ Izutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâki Kavramlar*, 56.

²²¹ Tirmizî, “İlim”, 10.

“Kur’an’ın beyânı olan ve doğru anlaşılması için büyük öneme sâhip olan hadisler, çeşitli sebeplerle yok veya yanlış sayılarak, istenilen yorumlar yapılmaya çalışılmaktadır.”²²² Tarihin hiçbir döneminde ulemâ, sahih olduğuna muhaddislerin ve ümmetin icmâ ettiği hadis-i şerifleri tartışmamış, tartışmaya açmamış ve şüphe etmemişken, bir takım gerekçelerle; hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazılmadığı, hadislere yeterince metin tenkidi yapılmadığı, Rasulullah’ın bunca hadisi yirmi üç seneye nasıl sığdırdığı, hadisler geç dönemlerde yazıldığı için güvenilir bir şekilde elimize ulaşmadığı, Kur’an’ın her soru ve ihtiyaca cevap verebilecek durumda olduğu, onun yanında başka bir kaynağa gerek olmadığı gibi düşüncelerle, hadislerin bir bölümünü toptan reddetme eğilimi üsttenci, toptancı, bilimsel olmamasının yanında müstebirel bir bakışın da tezâhürüdür.

Oryantalistlerin hadislerin yazımının hicrî II. asırda gerçekleşmesi ve sadece çok az sayıda hadisin Hz. Peygamber’e isnad edilebileceği gibi hadis tahrifi üzerinde yaptıkları çalışmaların etkisi de yadsınamaz.

Peygamber de “biz gibi bir beşer”, diyerek Peygamber’in sadece beşerî yönüne vurgu yapıp, nebevî örnekliğin otoritesini sarsmak, dinde teşrî yetkisini elinden alarak, Peygamber’e karşı olan indirgemeci yaklaşım da ekâbir tutumun diğer ayağıdır.

Hz. Peygamber’den nakledilen; "Benim bu sünnetimden yüz çeviren, benden değildir"²²³ ve “Hz. Peygamber’in sünnetinden yüz çevirip sünnetini terk edenleri Resulullah (sav), Allah Teâlâ ve her Peygamber lanetlemiştir.”²²⁴ rivayetleri Peygamber’in sünnetinden yüz çevireni kendisinden ayrı tutması ve onların Allah ve Peygamberler’in lânetini celb etmeleri, ne acı bir âkıbetin neticesidir.

“Allah Teâlâ’nın emirlerine karşı gelmek gibi Rasulüllâh’ ın sünnetinden uzak durmak veya ona önem vermemek de bir kibir alâmeti sayılmıştır.”²²⁵

“Onun sünnetini, sahabesine anlattıklarını, ashabın büyük emek vererek bir araya getirmeye çalıştığı hadisleri kabul etmeyerek, günümüze uygun olmadığını belirtip, sahih olmadığını ispatlamaya çalışarak doğruluğu hakkında ortak kanaate varılan kaynakları

²²² İbrahim Bayraktar, “Müsteşrikler ve Hz. Peygamber’e Bakışları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2004): 7-61.

²²³ Buhârî, “Nikâh”, 1.

²²⁴ Tirmizî, “Kader”, 16.

²²⁵ Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2 (2012): 335-360.

lekelemeye çalışmak, hadislerle amel olunamayacağını belirtip kendi yazdığı kitapları daha önemli göstermeye çalışmak, Hz. Peygamber'i bir postacı gibi görüp sadece Kur'an'ı Kerim'i getirdi diye düşünmek, ilmi çalışmaları daha üstün görmek Hz. Peygamber'e karşı kibirdir. Hiçbir âlimin veya ilmin üstünlüğü O'nun üstünlüğünü geçemez. O'nu öven, üstün tutan Allah Teâlâ'dır.”²²⁶

Nihâyetinde Kur'an ayetlerini kendi istedikleri yorum ile te'vil edip, Peygamber'in sünneti ile formüle edilen din ve ahlâk öğretileri toptan reddedilerek dini basitleştirip, inanç, ibâdet ve ahlâk esaslarını minimuma indirerek, dünyada rahat bir hayat yaşamak gâyesiyle dini yaşamın içinde değil de, hayata müdâhele etmeyen bir din anlayışını benimsemek, bir dine mensup olup, o dinin öğretilerine uymak yerine dinin öğretilerini kendi hevâ ve heveslerine uydurmak Kur'an'a ve sünnete karşı yapılan en büyük kibir örneğidir.

2.1.4. Diğer İnsanlara Karşı Kibir

İnsanın yapıp ettikleri, çalışıp gayret gösterdikleri, bir faaliyet alanı içerisinde ürün ve değer ürettikleriyle bir noktaya kadar farklı olma isteği, üstün olma gayreti normal kabul edilebilir. Bütün sanatçılar ve felsefi düşünce sahipleri eserlerini farklı bakış açısıyla ortaya koyarlar. Bunun neticesinde iltifat beklmeleri, başarılarının fark edilmesini istemeleri insâni bir beklentidir.

Haddizâtında insanı üstün kılan, çeşit çeşit özelliklerle donatan, ona emâneti yükleyen, insanı yeryüzündeki halîfesi olarak gören ve onu en güzel surette yaratan, şekillendiren yine Allah-ü Teâlâ'dır. İnsanın da bu değer ve izzeti Allah'tan aldığını bilmesi gerekir. Bu bilgisi kişinin tevâzusunu artırır. Yoksa bütün bu güzellikleri kendinden bilip öyle görürse, diğer insanlara karşı üstünlük taslayabilir.

Allah-ü Teâlâ, insanları birbirinden farklı mârifet ve meziyetlerde yaratmıştır. İnsanlar ırk, bedensel güzellik, soy, servet, akıl, zekâ, yetenek gibi farklı açılardan diğer insanlara göre üstün olabilirler. Kişiler, bütün bunları doğar doğmaz kendi hak edişleri olarak elde etmiş değil, Allah vergisi olarak düşünüp şükür vesilesi kılmaları gerekir. Aynı durum bir tarafın şükürünü artırırken, diğer taraf için ise çalışıp çabalayıp gayret ederek, aynı nimeti

²²⁶ Hanife BAYRAM, “Hadislerde Kibir ve Tevazu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 34.

elde etmesi teşvik edilen bir durumdur. Bu durum aynı Peygamberimiz' in, “Mü'min'in durumuna gıpta edilir. Başına bir belâ gelirse sabreder, bir nimet verilirse şükreder.”²²⁷ buyurduğu gibi başına bir nimet bir güzellik gelen kişinin şükretmesi, bu nimetten mahrum kalan kişinin de çalışıp çabalamak suretiyle o nimeti elde etmeye uğraşması teşvik edilmiştir.

Öte yandan kibrin tezâhürleri olan hased, riyâ ve gösteriş gibi davranışlar sergileyen kişilerle kimse arkadaşlık yapmak istemez. Çünkü insanlar kendilerinden farklı, üstün olanla değil de kendileri gibi aynı düzlemde olduklarıyla iletişim kurmak isterler. Kibirli kimseler ise kendilerinin farklı ve değerli olduğunu düşünerek üstenci bir tavırla, başkalarından uzak durma eğilimindedirler.

Müstekbir tavır sergileyen kimselerin, taşıdıkları üstünlük duygusu, onları yardımlaşma, kardeşlik duygusunun öldürülmesine, empati yapamamaya iter.

Muhâsibî, “bir kimsenin etrafındakilere küçümseyerek bakmasını, onları hakir, kendini hayırlı görmesini, onların bir konuda doğru olduklarını bildiği halde reddetmesini, insana karşı yapılmış kibir olarak değerlendirmiştir.”²²⁸ Kibirli tutumları karşısındakinin doğrularını, bakış açılarını görmezden gelip sadece kendi düşüncelerinin doğru olduğuna inanmaya iter. Başkalarının da haklı olabileceğini görseler bile gizlerler.

Câhiliye Arapları İslâmiyet'in incelikleriyle karşılaşana kadar kibir onlar için âdeta kendileriyle özdeşleşmiş bir hâldir. “Çünkü Araplar, kız çocuklarını başkasına hanım yapma, hizmetine verme utancından ötürü onları diri diri gömecek kadar mütekebbir idiler. Bu sıfatlar Araplar'da o kadar ileri boyutta idi ki, birisinin ayakkabısı ayağından çıksa veya kendisinden bir şey yere düşse, zillet olacağı gerekçesiyle yere doğru eğilmeyi asla gururlarına yediremezlerdi.”²²⁹

Cahiliye döneminde gurur, kibir, benlik son derece korkunç bir safhadaydı. “Liderlerden birisi İslâmiyet'i kabul etmeyi tasarladığı zaman çevreyi araştırır, fakir zayıf birinin îmân ettiğini gördüğünde kibir göstererek İslâm'a girmekten yüz çevirir ve müslüman olayım

²²⁷ Müslim, “Zühd”, 64.

²²⁸ Muhâsibî, *er-Riâye*, 473.

²²⁹ Aydın, *Kur'an da İnsan Psikolojisi*, 245.

da bu düşük adamlarla bir mi olayım?”²³⁰ şeklindeki düşünceleri İslamiyet’e girmelerine engel olacak kadar ileri boyuttadır.

Bir rivâyete göre; “Peygamber Efendimiz’ in yanında yoksul sahâbîlerden Abdullah b. Mesud, Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir varken müşriklerden bir grup Hz. Peygamber’le görüşmek istediklerini, ancak yanındaki kimseleri göndermesini, çünkü köle ve yoksullarla bir arada bulunmak istemediklerini söylemeleri üzerine²³¹ En’âm Suresi 52. âyet nâzil olmuş”²³²; “Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın.” buyrulmakta, Rabbimiz kimsenin kibirlenip böbürlenip başka bir kimseyi küçümsemesinden râzı olmamıştır. Aslında üstünlük, büyüklük gibi değer yargıları insanların kafasında olan ayrımlardır. Gerçek üstünlük takvâ ileidir.²³³ Bu da Allah katındaki bir bilgidir. Diğer yandan Peygamber Efendimiz’in yapmış olduğu veya yapacağı her tavrın Cenâb-ı Allah tarafından kontrol altında olduğu bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Başka bir rivâyette; Hz. Ebu Zerr (ra), Bilâl-i Habeşî(ra)’ ye siyah kadının oğlu diyerek alay ifadesi söyleyince Peygamberimiz(sav)’ in bu durum hoşuna gitmemiş: “Onu, annesinin renginden dolayı mı, ayıplıyorsun? Demek ki sende hâlâ câhiliye ahlâkı bulunmaktadır.”²³⁴ buyurarak Peygamberimiz, kişilerin birbirine ırk, renk dâhil, hiçbir şekilde büyüklüklenmesini hoş görmemiştir.

Allah Resûlü(sav) kibri, “insanları hakîr görmek”²³⁵ olarak tanımlarken; Cehennem ehlinin ise, “katı kalpli, kibirli ve diğer insanlara karşı büyüklük taslayan kimseler”²³⁶ olduğunu söyleyerek ümmetini bu davranışları yapmaktan korumak istemiştir.

Kur’an ve sünnetin genel ilkelerine bakıldığında, kibir ve tezâhürü olan hased, böbürlenme, ucb vb. huyların hiçbir zaman tasvip edilmediği ve bu hususta ciddi uyarıların yapıldığı görülmektedir. Sevgili Peygamberimiz bu hususta; “Kişinin, din

²³⁰ Aydın, *Kur’an da İnsan Psikolojisi*, 245

²³¹ Müslîm, “Fezâilü’s-sahâbe”, 45-46.

²³² Kur'an Yolu Tefsiri, 2/ 409-410.

²³³ Hucûrât, 49/ 13.

²³⁴ Müslîm, “Eymân”, 38,40.

²³⁵ Müslîm, “İmân” 39.

²³⁶ Müslîm, “Cennet”, 46,47.

kardeşini hor ve hakîr görmesi, kendisine günâh olarak yeter.”²³⁷ uyarısı, en genel ve en geniş mânâda “şer olarak” kişiye yeteceği şeklinde ifâdelendirilmiştir.

İnsanlara karşı kibirlenmek haram olmakla beraber, insanı îmândan çıkarmaz. Bu yönüyle Allah’a ve Peygamberler’e karşı yapılan kibir gibi îtikâdi sahada değil, daha çok diğer insanlara, kâinata ve aslında her şeye karşı yapılan kibir, kibrin amelî-davranışsal boyutunu oluşturmaktadır. İnsanlara karşı yapılan büyüklenme, böbürlenme, küçük görme, insanı îmândan çıkarmasa da, günah olduğundan dolayı, insanlara kibirlenmekten kişinin olabildiğince sakınması gerekir. İnsanlara karşı büyüklenmeyi alışkanlık hâline getiren kişideki yüksek benlik algısı, kişiyi yaratıcısına karşı da nankörlük yapmaya itebilir.

İslâmi literatürde ilk günahı, İblis bir insana karşı kibirlenerek işlemiştir. Bu günah onu, Allah’a isyana ve nankörlüğe kadar götürmüştür. Cennet’ten kovulmasına neden olmuştur. “Kur’an-ı Kerim’deki yaratılış kıssasında şeytan, ilahi hükme rağmen, kibri sebebiyle yaratılış maddeleri hakkında mantıksal bir çıkarımda bulunmuş, düşüncesini ilahi bilginin önüne geçirmiş, inatçılık yapmış, kıskançlık göstermiş, insanoğluna düşman olmuştur. Yaratıcının hükmüne rıza ve teslimiyet göstermediği için ebedi azap ile cezalandırılan şeytan, böbürlenilenlerin ve isyankarların öncüsü olmuştur.”²³⁸

Kibrin insanlara karşı olan yönü, kibrin davranışsal boyutunu oluşturur. Diğer insanlara karşı küçümseyerek bakmak, kendini büyük görüp, kendini beğenmek, gösteriş yapmak şeklinde tezâhür eder. İnsanlar bunu yaparken ilim, mal, güzellik, soy, makam gibi enstrümanları kullanırlar.

Bir sonraki başlıkta kibirlenme vâsıtaları ve kibre sebep olan hasletleri işleyeceğiz.

2.2. Kibrin Davranışsal Boyutu

2.2.1. Kibirlenme Vasıtaları

Kibre sebep olan pek çok maddi ve mânevi etkenden söz edilebilir. Örneğin, ekonomik farklılıklar, sosyo-kültürel farklılıklar, soy, statü, şöhret, zenginlik gibi maddi etkenler

²³⁷ Müslîm, “Birr”, 45.

²³⁸ Hakan Özkan, “Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavır Olarak Kibir-İtaat İlişkisi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 12/2 (2022): 813-828.

kibre sebep olurken; çok namaz kılıp oruç tutmak, bol bol nâfile ibadet yapmak, sık sık umreye gitmek, hacca gitmek gibi mânevi etkenler de kişilerin kibre düşmesine neden olmaktadır. İster maddî ister manevî, hangi etken kişiyi kibre sevk ediyorsa, bu İslâm'da hoş görülmemiş, hem Kur'an'da hem de hadislerde çokça kınanmıştır. Aynı zamanda âhirete taalluk eden cezâsı da vardır. Öte yandan bu davranış psikolojik bir sorun ve tedâvi edilmesi gereken bir hastalık olarak kabul edilmektedir.

Kibre sebep olan zâhiri sebepler, kibirlenme malzemeleri, kişiden kişiye değişmektedir. Mesela Şeytan yaratılış maddesi ateşi, Kârun, malı ve zenginliğini, Ebu Cehil soy- sopu ileri sürerek, bunları kibirlenme vâsıtası olarak kullanmıştır. Tarihte asabiyet nedeniyle milletler birbirini kırıp geçerken, günümüzde ise benzer ırk faşizmi hâlâ devam etmekte, İsrâil' in Filistin' e yaptığı zulümde görülmektedir.

Toplumda hemen her meziyet, üstünlük, ayrıcalık, farklılık, kibir sebebi veya vesilesi olabilir. Mesela bilim, güzellik, makam-mevki, servet-zenginlik, şöhret, akraba çokluğu, yerli-köylü ayrımı, asâlet-soy ve aşîret bağlılığı, erkek evlat, son model araba, havuzlu villa, cemaat taassubu, başarılı olmak, profesör olmak, farklı alanlarda birden fazla üniversite okumak, doktora yapmak, birkaç dil bilmek, çok seyahat etmek, bedenen güçlü kuvvetli olmak gibi özelliklerin hepsi kişiyi gururlandırıp kibirli olmasına neden olabilir.

Aslında insanın büyüklük taslamasının sebebi İslâm inancını tam olarak gönlüne sindirememesinden kaynaklanmaktadır. Asıl üstünlüğün ve büyüklüğün Allah-ü Teâlâ'ya ait olduğunu unutmasından, diğer insanlara göre sahip olduğu maddi ve mânevi üstünlükleri kendinden saymasındandır. Çünkü insandaki bu üstün meziyetler bazen cehdî, bazen kesbî yoldan elde edilse bile aslında her şeyin sahibi ve yaratıcısı olan Allah-ü Teâlâ'nın lûtfetmesi ile elde edilmiştir. Dolayısı ile her şeyi Allah'ın vermesi ile kazanan bir insan, onları kendinden bilip kendine güvenerek kibre kapılması yerinde bir davranış değildir.

Şimdiki başlık altında kibre sebep olan ilim, zenginlik, güzellik vs. gibi kibre sebep olabilecek zâhirî sebepler üzerinde duracağız.

2.2.1.1. Güzellik

Allah-ü Teâlâ her şeyi bir ölçüye göre ve en güzel surette yaratmıştır. Varlıklar içerisinde en güzel surette yaratılan hiç kuşkusuz insandır. İnsanın beden yönünü teşkil eden fizikî yapısını ne kendisi seçmiş, ne de çalışıp çabalayıp kazanmıştır. Allah'ın verdiği güzellik nimeti insana verilen bir emânettir. Kişi bu nimeti şükür vesilesi olarak görmelidir.

Öte yandan insana verilen güzellik geçicidir. Zamana, yaşa bağlı olarak değişebilir. Bir hastalık nedeniyle de kişinin elinden alınabilir. Dolayısı ile fâni olan bir âlemde, fâni olan hiçbir şey kalıcı değildir.

Güzellik mefhûmu izâfidir. Kişiden kişiye göre değişir. Birine göre güzel olan, diğerine göre olmayabilir. Sübjektiftir. Kişi kendisinde olduğunu düşündüğü güzellik olgusu, başkaları tarafından farklı değerlendirilip güzel olarak görülmüyorsa bu konudaki büyülenme de yersizdir.

Güzellik olgusu zâhirde, dış görünüşte zuhûr ederken, bâtında içte bir huy olarak tezâhür eder. İnsanı güzelleştiren her zaman fizikî yapısı değil, o kişiden zuhûr eden incelik, kibarlık, tevâzu gibi hasletler de o kişiyi güzelleştirir. Nitekim Peygamber Efendimiz; “bir hanım ile dört sebeple evlenilebileceğini sayarken güzelliği de zikretmiş ancak bir hanımla asıl dindârlığı için evlenilmesini”²³⁹ tavsiye etmiştir. Buradan da anlıyoruz ki, kişinin davranış güzelliği, dış güzelliğe tercih edilmiştir.

Günümüzde ise mânevi güzellikten ziyâde, dış güzelliğin afişe edildiği kapitalist sistemin de etkisiyle insanlar, gençleşmek-güzelleşmek adına çok paralar harcamakta, israf çukuruna düşmektedir. Üstelik böyle yapmadığı zaman kendini mutsuz, değersiz hissetmektedir. Çünkü çağımızda değer yargıları ahlâk güzelliğine değil, fiziksel albeniye, gösterişe, tüketime evrilmiştir. Dolayısı ile değer yargıları değişen insanın bakış açısı ve davranışları da değişmektedir. Kendisi gibi dış güzelliği ile öne çıkmayan kişileri dışlamakta, kendini onlardan yukarıda görüp bu durumu övünme vesilesi yapmaktadır.

²³⁹ Buhârî, “Nikâh”, 15.

Kendisine güzellik verilen ve güzelliği sevdiğini söyleyen bir sahâbînin, “bu kibre girer mi?” sorusu  zerine, Peygamberimiz, “hayır” diye cevap vermiş, “kibrin halkı küçük görmek olduğunu”²⁴⁰ ifade etmiştir.

Bu rivâyetten anlıyoruz ki, insanı kibirli yapan güzel olmak ve güzel giyinmek değildir. Müslüman’a yakışan temiz, titiz, bakımlı bir görünüş ve bütün bu nimetlerden dolayı Allah’ın verdiklerine şükretmektir.

Yanlış olan kişinin kendi çalışıp çabasıyla elde etmediği bu güzellik nimeti ile övünmesi, bunu kibir vesilesi yapması, kendisini diğer insanlardan farklı görerek kibrine mağlup olarak gurura kapılmasıdır. Her güzellik ve güzel olma gayreti kişiye kibre veya inkâra getirmez. Dinimizde, güzellikle övünmek ve kibirlenmek yasaklanmıştır.

2.2.1.2. Kıyâfet

Kıyâfet, insanın örtünmesi için farz kılınmış, her devirde ve toplumda mahremiyeti sağlamak için kullanılan fitrî bir ihtiyaçtır. İnsanın yaşadığı coğrafyaya göre doğal olarak şekillenir. Giyim, döneme göre farklılık arz edebilen mill , dinî,  rf , kültürel bir değer taşır. İnsanın kıyâfeti, karşı tarafa onun hakkında birçok bilgi verir. İnsanların aslında kimliğini oluşturan bu dış görünüşleri onların karakter yapıları hakkında da bilgi verir. İnsan kıyâfet tarzıyla; temiz, titiz, düzenli, tertipli, dağınık, pejmürde, uyumlu, zevk sahibi, marka düşkünü, m tev z , sâde giyimli, abartıyı seven, gösterişe meraklı gibi kendi hakkında insanları ucu açık pek çok fikre götürebilir. Aynı şekilde yürüyüş tarzı, ses tonu, hit bet şekli de insanın dışarıya yansıttığı, kendi hakkındaki donelerdir. İnsanlar sosyal ilişkilerinde, çoğu zaman farkında olmadan, muhataplarının ilk göze çarpan dış görünüşlerini, jest ve mimiklerini sürekli yorumlarlar.

Haddizâtında giyinme doğal bir ihtiyaçtır. Giyinmeyle soğuk gibi, sıcak gibi dış etkenlerden vücudu korumak amaçtır. Ancak giyinmenin ziynet tarafı da vardır. Hatta zamanla giyim konusu toplumlar tarafından, insanlar arasındaki sosyal statüyü belirler noktaya vardırılmıştır.

²⁴⁰ Eb  Davûd, “Libâs”, 29.

İnsanlar maddi imkanları nispetinde giyimi fazlasıyla çeşitlendirmiş, renklendirmiş, abartarak gösteriş malzemesi olarak kullanmışlardır. Topluma ve zamana göre değişkenlik arz eden giyinme mefhumu, insanlar arasında zaman zaman üstünlük yarışına, marka tutkunluğuna ve kibirlenmeye de vesile olmuştur.

Her devrin giyim-kuşamda kibirlenme araçları farklı olabileceği için, herkes kendi döneminde en güzel, en kaliteli, en pahalı şeklinde insanlara dayatılan bir görsellik algısının, farkında olması gerekir. Moda denilerek, meşhur kimselerin kıyafetleri diye medya aracılığı ile belli markalar özendirilerek bir tüketim algısı oluşturulmaktadır. Bu yaşam standartlarına sahip olanların özel, değerli ve eşsiz oldukları algısı oluşturulduğundan, bunlara sahip olanlar tarafından bir üstünlük vesilesi olurken, bunlara sahip olamayanlar için bir aşağılık kompleksi, özgüvensizlik, kendini değersiz hissetme gibi bir takım psikolojik sarsıntılara sebep olmaktadır. Günümüzde zengin ile fakir arasındaki o derin çukur, neredeyse o iki tarafın birbirine ulaşamamasına, aynı çevre ve şartlarda yaşayamayıp aynı okullara gidememesine, aynı kıyâfetleri giyip aynı güzelliklere sahip olamamasına neden olmaktadır. İşte bu husustaki ifrat ve tefrit dinimizce hoş karşılanmamaktadır.

Peygamberimiz bu iki uçtan ümmetini korumak için, insanların dengede olmasını sağlayacak söylemlerde bulunmuş, hadis kitaplarının *Kitâbü'l-Libâs ve Kitâbü'z-Zînet* bölümlerinde kıyâfet ve dış görünüş üzerinde oldukça durmuştur. Hadislerimiz incelendiğinde, özellikle kibir göstergesi olarak yasaklanan, iki kıyâfet şekline vurgu yapıldığı görülmektedir. Birincisi, kibir alameti olarak yerlerde sürünecek kadar uzun olan kıyâfetler; ikincisi, zenginlik göstergesi olarak insanlar arasında üstünlük vesilesi olabilecek ipek gibi değerli kumaşlardan oluşan kıyâfetler şeklinde değerlendirilebilir.

Örneğin; “Elbisesini çalımla sürüyene Allah’ın Kıyâmet Günü’nde bakmayacağını,”²⁴¹ saçları yapılmış, elbisesini de beğenerek yürürken kibre düşen birinin yere batırıldığını²⁴² anlatan rivâyetlerde, kibirden dolayı elbiseyi uzatma işi yerilmiş, çok çetin bir âkıbetin onları beklediği haber verilmiştir.²⁴³ Rivâyetlere baktığımızda “çalımla”

²⁴¹ Buhârî, “Libâs”, 1, 2, 5; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 28.

²⁴² Müslim, “Libâs”, 49.

²⁴³ Ebû Davûd, “Libâs”, 25.

ifadesinden bir yürüyüş tarzının eleştirildiğini; “uzun olması” ifâdesinden ise kibir alâmeti olarak algılandığı için bir kıyâfet tarzının eleştirildiğini görüyoruz.

“Elbise, gömlek ve sarığı kibirlenerek uzatana, Allah’ın rahmet nazarıyla bakmayacağı”²⁴⁴ âkıbeti hadislerinde vurgulanırken; Peygamberimiz; “elbisesinin bir ucunu tutmazsam yerde sürünüyor” diyen Hz. Ebu Bekir’e, kibir maksadı ile sürüklediği için izin vermiştir.²⁴⁵ Konu ile ilgili rivâyetler değerlendirildiğinde elbise uzatmak ile ilgili şiddetli cezanın herkesi kapsamadığı; kibir, gösteriş, kendini beğenme duygularıyla yapıldığında bir yaptırımının olacağı anlaşılmaktadır.

Dünyada ipek giyenin âhirette nasibinin olmadığını,²⁴⁶ ipeğin, dünya için değil de bir cennet kıyafeti olduğunu,²⁴⁷ Peygamber’ e önemli günlerde giymesi için hediye edilen ipek bir elbiseyi kendisi giymeyip, Hz. Ömer’e göndermesine, Hz. Ömer’in şaşırması üzerine; “giyesin diye vermedim, sataşın ve parasıyla ihtiyaçlarını gideresin diye gönderdim”²⁴⁸ buyurması, Müslüman erkeklere ipek elbise giymek ve altın kullanmanın yasak edildiği²⁴⁹ rivâyetler, giyinme hususunda insanı kibre sevk edecek şekilde giyinmekten sakındırılan rivâyetlerdir.

Nitekim her güzel ve şık bir elbise giyen kimse için kibirli denilemez. Güzel elbise herkes için kibir vesilesi de değildir. Kibir göstergesi olmasından endişe edip, elbise ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlandığını söyleyen bir sahabîye Peygamberimiz, “Allah’ın güzelliği sevdiğini, kibrin ise insanları küçük görmek olduğunu”²⁵⁰ söylemiştir. Bu rivayetten anlıyoruz ki, bir kimsenin kıyafetinin, eşyasının güzel olmasını istemesinin kibir sayılmayacağını, nimeti verenin Allah olduğunu unutup, bütün bunlara kendisinin layık olduğunu düşünüp, o nimet ile başkalarını küçük görmesi kibir olarak addedilmiştir.

Öte yandan imkânı olmadığı halde kişinin, ailesini sıkıntıya sokarak, lüks gösteriş için ailesinin rızkını giyim kuşamda harcaması, daha kullanılabilecekken ‘modası geçti’ diye eşya veya kıyâfetini kullanmayı bırakması, her gün yeni bir kıyâfet giymek için bütçesini

²⁴⁴ Ebû Davûd, “Libâs”, 30.

²⁴⁵ Müslim, “Libâs”, 45; Ebu Davûd “Libâs” 28; İbn Mâce, “Libâs” 6, 9.

²⁴⁶ Müslim, “Libâs”, 6.

²⁴⁷ Ârâf 7/26; Kehf 18/31; Hacc 22/ 23; Ahzâp 33/ 59; Fâtır 35/12, 83; Duhân 44/ 53; İnsan 76/21.

²⁴⁸ Ebû Davûd, “Libâs”, 10.

²⁴⁹ Nesâî, “Zînet”, 74/76.

²⁵⁰ Tirmizî, “Birr”, 61.

zorlaması doğru bir davranış değildir. Kıyâfet, psikolojik tatmin sağlamak amacıyla gösteriş hastalığına yakalanan insanların, kendilerini beğendirmek, kendilerini kanıtlamak, kendilerini değerli hissetmek için kullandıkları en önemli enstrümanlardan biridir. Toplumda ekonomik, siyâsi veya sosyal açıdan yer edinmiş insanlar, bunları kaybetmemek için daha çok görüntülerini şişirmeye çalışırlar. Böylece başkalarını etkileme ve gösteriş amacıyla kıyâfeti çok etkili bir şekilde kullanırlar. Öz değere sahip olmayan insanlar, bunu dışarıdan, eşya ile, kıyâfet ile edinme ihtiyacındadırlar. Aslında bütün bunların altında yatan, öz değer eksikliğidir. Bu insanlar, bu şekilde dikkat çekerek kendilerini önemli ve değerli hissetmek isterler.

Günümüzde ihtiyaçlar ile lükse varan istekler karışmış durumdadır. Kimine göre yiyip içmek, barınmak, korunmak, güvenlik zorunlu ihtiyaç iken; kimine göre evdeki eşyalar, yaşam alanı konseptleri, sayısız sunum çeşitleri zorunlu ihtiyacı oluşturmaktadır. Kimi için lüks olan kimi için ihtiyaç sayılınca, toplumda zekât verebilecek, fakir fukarayı gözetebilecek kesim kalmamakta ve toplumsal dengeler bozulmaktadır. Toplumda sosyal dengelerin bozulması, psikolojik dengeleri de etkilemektedir. Bir taraf israf kültürü içinde parayı sınırsızca harcamakta, yeniyi, güzeli almaya doyamayıp tatmin olamadığı için mutlu olamamakta; öte yandan bir taraf, zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamama açmazı içerisindeyken, lüks yaşama, tüketime, harcamaya özendirilen kesim bunları yapamadığı için mutsuz olmaktadır.

Kişilerin, maddi imkanları nispetinde gurur ve gösterişten uzak olmak şartıyla israfa da düşmeden Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri kullanmasına izin verilmiştir.²⁵¹ Peygamberimiz kendisi de hayatı boyunca temiz ve düzgün giyinmeye gayret etmiştir. Peygamberimiz, dağınık ve pejmürde bir kıyâfetle yanına gelen bir sahâbîye, “malın, mülkün var mı?” diye sormuş, evet, cevabını alınca, “Allah sana mal, mülk ihsan etmişse, nimetinin eseri üzerinde görünsün”²⁵² buyurmuşlar, imkânı varken bunu kullanmayıp pejmürde bir görünüşten râzı olmamıştır.

Eşya, kıyâfet, ev eşyası, süs eşyası, araba bütün hepsi Allah'ın insana verdiği nimetlerdir. Dolayısı ile kişinin bu nimetleri israfa kaçmadan, ihtiyaç sahiplerinin o nimetlerdeki

²⁵¹ İbn Mâce, “Libâs”, 23.

²⁵² Tirmizî, “Edep”, 54.

hakkını gözeterek tasarrufta bulunması gerekir. Hadislere baktığımızda bizlere önerilen tablo, ifrat ve tefride yönelmeden dengeli ve ölçülü bir yol izlemektir. Ne aşırı lüks içinde israf çukuruna batarak sürekli tüketen olunması istenmiş, ne de malı mülkü varken pejmürde, dağınık giyinilmesi tavsiye edilmiştir. İkisinin arasında bir yol tutulması tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte, bir rivayette; “gücü yettiği halde lüks giyinmeyi terkedip mütevâzı olan kimse için de, Allah’ın Kıyamet Günü, onu, îmân elbiselerinden dilediğini giymesi için serbest bırakılacağı”²⁵³ haber verilmiştir. Demek ki imkân varken bile gösterişe kaçmadan, sâde, mütevâzı bir tutum sergilemek tavsiye edilmektedir.

Koçyiğit(2011) giyinmenin estetik yanına işaret etmektedir: “Kur’an’ın kendine özgü estetik bir ölçüsünün olduğunu, ses ve yürüyüşte bu estetik ölçünün çok bariz olduğunu, Kur’an’ın estetik düzeyin oluşması için orta yolun tutturulmasını önerdiğini söyler. Kıyâfetle ilgili olarak; “Ey Adem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah’ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar!”²⁵⁴ âyetini, ayıp yerleri örtecek bir giysinin yanı sıra süslenecek türden bir elbise ve takvâ elbisesi olmak üzere üç çeşit elbiseden bahsedildiğini, giyim sanatı üzerine çalışma yapan bazı uzmanların uyumlu giyimin, güzel görünümü sağlamakla beraber, kişiye güven duygusu kazandırdığını, kişinin aşağılık, sıkılganlık gibi olumsuz duygulara kapılmamasına yardımcı olduğunu söyleyerek, fiziksel örtünün dışında takvâ elbisesinin de insana önemli bir estetik katkı sağladığı kanaâtinde olduğunu”²⁵⁵ ifâde etmektedir.

2.2.1.3. Zenginlik (Mal-Mülk)

Kibre sebep olan zâhiri sebeplerden biri de hiç şüphesiz mal-mülk sahibi olmak suretiyle zenginliktir. Zenginlik kişinin temel ihtiyaçlarından fazlasını karşılayabilecek ekonomiye sahip olmasıdır. Yaşam standartlarını artıran ev, araba, eşya, kılık-kıyâfet birer zenginlik göstergesi olarak kullanılan araçlardır.

Dünyada geçici bir meta’ olarak verilen bu nimetleri kişinin istediği gibi kullanması serbest bırakılmıştır. Kişi zengin olup, ekonomik gücünü iyi ve doğru yerlerde

²⁵³ Tirmizî, “Kıyâmet”, 39.

²⁵⁴ Ârâf, 7/26.

²⁵⁵ Hikmet Koçyiğit, “Kur’an’a Göre Mahlûkatın Estetize Edilmesi”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16/2 (2011): 226.

harcayarak, Allah'ın rızâsını gözeterek tasarrufta bulunması kişinin Cennet'e giden yollarını kolaylaştırırken, bunun tam tersine zenginliği çarçur ederek israf etmesine, malını haram yollarda harcayarak daha çok günah kazanmasına veya bu zenginlik ile başkalarını küçük görüp daha çok kibirlenmesine neden oluyorsa zenginlik, o kişi için Cehennem yollarını kolaylaştıracaktır.

Hiç kuşkusuz dünya hayatı bir imtihan yeridir. İnsanın mal ile, can ile, evlat ile imtihan edileceği²⁵⁶ haber verilmiştir. İnsanların zenginliklerinin, güzelliklerinin, ilim derecelerinin farklı olması bu imtihanın bir gereğidir. Bu farklılık bir tarafın şükrünü artırması gerekirken, diğer tarafın gayret ve çalışmasını teşvik etmesi amacına binâen, kişilere Allah tarafından verilmiştir.

İnsanın mala-mülke karşı bir sevgisinin olması fitrî bir ihtiyaçtır.²⁵⁷ Ancak her hususta olduğu gibi insanın mal sevgisi de dengeli olmalıdır. İfrat ve tefritten uzak durulmalıdır. Dinimizce ne bu nimetleri hiç kullanmamak suretiyle tefritte olmak, ne de aşırı mal sevgisi yüklemesiyle ifratta olmak tavsiye edilmiştir.

Peygamberimiz, kişinin iki vadi dolusu malı da olsa, üçüncüsünü isteyeceğini, ölene kadar bunun böyle devam edip gözünü ancak toprağın doyuracağını²⁵⁸ bize haber verirken aslında mala karşı aşırı düşkünlüğün altta yatan sebebin, mal biriktirmek suretiyle, kişinin ölümsüzlük isteğinin dışı vurumu olarak görülebilir. Böylece kişi, servet toplayıp, onu biriktirmesi ve malının da kendisini ebedileştirdiğine inanması²⁵⁹ zehâbına kapılır.

İnsandaki mal biriktirme arzusu aşırı olduğu zaman, dinin emirlerinden olan zekâtı ve sadakayı vermeyip, o malda fakirlerin hakkının olduğunu²⁶⁰ unutturabilir.

Zenginliğin başka bir açmazı da, kişinin bu varlığa kendisinin layık olduğu için kavuştuğunu düşünmesidir. Kur'an'da Kârûn kıssasında anlatıldığı gibi servetini bilgisi sayesinde elde ettiğini,²⁶¹ başka bir kıssada biri mal sahibi ve diğeri fakir iki kimsenin

²⁵⁶ Tegâbün, 64/15.

²⁵⁷ Âl-i İmrân 3/14; Fecr 89/20.

²⁵⁸ Buhârî, "Rikâk" 10.

²⁵⁹ Hümeze, 104/2-3.

²⁶⁰ Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24-25.

²⁶¹ Kasâs, 28/78.

aralarındaki konuşma²⁶² anlatılmakta, zengin olanın malını hiçbir zaman kaybetmeyeceğini, Rabbi'nin huzuruna çıksa bile daha iyilerini bulacağını sanması, Âd kavminin kendilerinden daha güçlü kimselerin olmadığını iddiâ edip meydan okumaları ve bu böbürlenmeleri neticesinde azâba düçâr edilmeleri,²⁶³ kendilerine uyarıcı gönderilen ama bu uyarıcıyı oranın zenginlerinin reddettiklerini, servet ve nüfus açısından üstün oldukları için azaba uğratılamayacakları²⁶⁴ kibir sahibi kişilerin kendilerine ve amellerine hiç kaybetmeyecekmiş gibi fütursuzca güvenmelerinin bir sonucudur.

Günümüzde popüler algılar, medya içerikleri, sâdeliğe değil de gösterişe ve abartıya yapılan vurgular, herkesten önde olma, sürekli birinci olmayı mecbur kılan rekabet hissi gibi saiklerle, içlerinde bulundukları kapitalist dünyada insanlar sürekli harcamaya, daha çok marka takıntısı yapmaya yönelmektedirler. Ekonomik gücü yerinde olan insanlar, paranın ve gücün her türlü sorunun çözümü olduğuna inanırlar. Mesleklerini, hedeflerini ve değer yargılarını para ve güç üzerine kuran, kapitalist çarkın bir dişlisi olurlar. Zihinlerinde olan bu düşünce kalıpları duygularını aktive eder. Eğer daha çok harcamazlarsa, tüketemezlerse kendilerini mutsuz, bahtsız hissederler. Bu hisler ile daha çok tüketmeye, israf etmeye yönelirler. Düşünce, duygu ve değer yargılarıyla kendini maddiyatla donatan insan, çevresine bunu davranışlarıyla da gösterir. Aynı zenginliğe sahip olamayan insanları küçümsemeye, onlara hor bakmaya, onlara karşı kibirlenmeye başlarlar.

Hayatın her aşamasında olması gereken dinin, bize söylediklerine baktığımızda, dünyanın bir imtihan yeri olduğu, dünyanın geçici olduğu, Allah'ın verdiği nimetlerin bir imtihan vesilesi olduğu, insan zenginliği yaratılış gereği sevse de²⁶⁵ gerektiğinde zekât ve sadaka gibi durumlarda Allah yolunda harcaması gerektiğini²⁶⁶ bilmesidir.

Kibir, elbette ki sadece varlıklı kimselerde bulunur gibi bir anlayış doğru değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in; "Kıyâmet Günü'nde Allah-ü Teala'nın

²⁶² Kehf, 18/ 32-44.

²⁶³ Fussilet, 41/15.

²⁶⁴ Sebe, 34/ 34-35.

²⁶⁵ Kıyâme, 75/20.

²⁶⁶ Leyl 92/17-18.

konuşmayacağı, tezkiye etmeyeceği üç kişiden birinin, büyüklenen fakir”²⁶⁷ olduğunu söylemesi ilgi çekicidir.

Sevgili Peygamberimiz, kibir ve gösterişe kaçan her türlü tavır ve tutumlardan ümmetini korumak istemiş, bu konuda hem içte bir duygu olarak yeşeren, ucb, gösteriş, hased gibi narsisist çekirdeklerden insanı korumak için uyarmış, hem de içteki duygunun zâhiri olarak dışa yansıyan yönüyle, kibre götüren davranış ve tutumlardan insanları uyarmak istemiştir.

Hadislerde genel olarak kibir göstergesi olabilecek eşyalar ile ilgili tavsiyeleri, kıyâfetler, ev eşyası, süs eşyası, takı, binitlerle ilgili olduğu şeklinde tasnif edebiliriz.

Peygamberimiz’in kibir ve böbürlenme aracı olarak kullanılabilecek şeylerin, sosyal ilişkilerde ilk göze çarpan; kıyafetler, aksesuarlar, günlük hayatta pratik olarak kullanılan eşyalar ile ilgili aşırıya kaçılmaması yönündeki tavsiyeleridir. Bu noktada ipek ve atlas elbise giymemeyi, altın ve gümüş kaptan yiyip içmemeyi,²⁶⁸ gümüş kaptan bir şey içen kişinin karnına ancak Cehennem ateşini gönderdiğini,²⁶⁹ binitlerde lüks ve gösteriş için olan minder ve yastık kullanmamayı,²⁷⁰ tavsiye etmiş, kibrin at ve deve sahiplerinde olabileceğini; tevâzunun ise koyun sahiplerinde olduğunu²⁷¹ haber vermiştir.

Öte yandan Peygamber Efendimiz’in, uyuz hastalığından rahatsız olan sahâbeye sefer esnasında ipek giymelerine ruhsat vermesi²⁷² ipek ile ilgili yasağın, mutlak manada kumaşın maddesiyle ilgili değil de, bilhassa o dönemde az bulunan, pahalı ve gösterişli bir kumaş olduğu için kibre, gösterişe neden olabileceği için yasaklandığı söylenebilir.

Sahâbe Efendilerimiz, Peygamberimiz’in eşyalarla ilgili tavsiyeleri hususunda son derece hassas olmuşlardır. Büreyde (ö. 63/682-83) (ra)’dan rivayet edildiğine göre; “bir gün Peygamberimiz’ in huzuruna parmağında demir yüzükle bir adam gelir. Peygamberimiz üzerinde Cehennemlikler’in süsü olduğunu söyler. Sonra o kişi bakır yüzükle gelir, Peygamberimiz kendisinde, putların kokusu olduğunu söyler. Daha sonra o kişi, altın

²⁶⁷ Nesâî, “Zekât” 77.

²⁶⁸ Buhârî, “Eşribe”, 28, “Libâs”, 27; Müslîm, “Libâs”, 3, 4.

²⁶⁹ Buhârî, “Eşribe”, 28; Müslîm, “Libâs”, 1; İbn Mâce, “Eşribe”, 17.

²⁷⁰ Tirmizî, “Libâs”, 26.

²⁷¹ Buhârî, “Bed’u-l Halk”, 15.

²⁷² Müslîm, “Libâs”, 24.

yüzükle gelince, Peygamberimiz sende Cennetlikler'in süsü var dediğinde, o kimse hangi madenden yüzük yaptırabileceğini sorması üzerine Peygamberimiz, gümüşten yaptır, bir miskâlden de fazla olmasın”²⁷³ diye tavsiyede bulunur.

Bir gün Huzeyfe (ö. 36/656) yardımcısından su istediğinde, ona gümüş kapla su getirince kabı fırlatır ve bunlardan yasaklandığı halde, bunu yaptığı için fırlattığını, Peygamberimiz'in altın ve gümüş kaplarda yiyip içmeyi, ipek ve atlas kumaşlardan giymeyi yasakladığını, bunlar dünyada kafirlerin, ahirette ise mü'minlerin olduğunu²⁷⁴ ifade etmiştir.

Ev eşyası olarak son derece sâdeliği tavsiye eden Peygamberimiz, evde bulunması gereken yatak sayısı ile ilgili: “Kişinin kendisi için bir yatak, kadın için bir yatak, misafir için bir yatak lalızımdır. Dördüncü yatak şeytanadır.”²⁷⁵ buyurmaktadır. Bu rivâyetten anlıyoruz ki evde bulunacak eşyalar hususunda Peygamberimiz sâdeliği, ihtiyaç kadarını tavsiye edip, ihtiyaçtan fazlasını bulundurmamayı tavsiye etmektedir.

Son zamanlarda yeni yeni canlanan, Japon kültüründe sâde bir yaşamı arzulayan *kaizen felsefesinin*²⁷⁶ küçük küçük ama sürekli bir değişim amacına ulaşmak için, minimal ve sâde bir yaşamla, huzur için çok şeye sahip olmak değil, az şeye ihtiyaç duymak olduğu, az olanla yaşama becerisi kazanmak gerektiği öğretileriyle, biriktirme ve kaybetme endişelerinden kurtularak daha huzurlu bir yaşam hedeflenmektedir.

Peygamberimiz'in asırlar önce sâdeleşme ile ilgili, özellikle “insan”a vurgu yapan ve “insan”ı ön plana çıkaran söylemleri; insanın eşya için değil de eşyanın insan için var olduğunu, aynı şekilde eşyaya hizmet eden insan değil de, insana hizmet eden eşya, şeklinde olması gerektiğini bize düşündürmektedir. Bu tavsiyelerde eşyanın renginden, yapısından, maddesinden ziyade tasarruf terbiyesi kazandırmak, aslında eşyayı eşya olarak görüp, eşyanın sınırlarını abartmadan, insanın vaktini, yatırımını, meşguliyetini bunların oyalamasına engel olup daha ulvi amaçlar ile insanın meşgul olması gerektiğini tavsiyelerle öğretmektedir.

²⁷³ Tirmizî, “Libâs” 43.

²⁷⁴ Tirmizî, “Libâs” 10; Müslîm, “Libâs”, 4.

²⁷⁵ Müslîm, “Libâs” 41.

²⁷⁶ Rabia Sancaktepe, *Sade Yaşam İçin Küçük Bir Adım* (İstanbul: Cezve Yayınevi, 2018), 25-35.

2.2.1.4. Soy-Statü

İnsanlar doğduklarında anne ve babalarını veya yaşayacakları milleti ve inanacakları dini seçemezler. Kişiler, anne ve babasını hangi toplum, hangi din üzerine bulurlarsa o kültüre göre kendi kişiliklerini ve değer yargılarını inşa ederler. Müslüman ve değerli bir aileye sahip olmak bir nimettir ve insanın şükrünü artırmalıdır. Ancak insanın elinde olmayan veya çalışıp çabalamakla elde etmedikleri bir şeyden dolayı ne fazlaca sevinmeli, ne de kendini kötü hissetmelidir.

Cenâb-ı Allah'ın insanları farklı soy ve ırkta yaratması, insanların birbirleri ile tanışmaları içindir.²⁷⁷ Farklılıklar aslında bir zenginliktir. İnsanların bunları üstünlük vesilesi değil de çeşitlilik, yeni tecrübe alanları ve çok kültürlülük olarak görürse, bu farklılıklar Cenâb-ı Allah'ın yer yüzündeki farklı tecellileri olarak düşünüldüğünde, her şey çok değerli ve her şey biricik olarak görülür ve insanlarda olan farklılıklar, üstünlük algısı olmaktan çıkmış olur.

Ne var ki geçmişten günümüze kadar insanların hangi kabileye veya soya mensup oldukları, hangi aileden geldikleri, soy adları veya ailelerini hatırlatan meşhur oldukları lakapları etiketleri olmuş, kendi isimlerinden ve kendi yeteneklerinden önce bunlarla anılır olmuşlardır. Bundan dolayı soylarındaki kişilerin nicelik ve nitelik bakımından çokluğu önem arz etmiş, bu durum kişiler arasında bir üstünlük vesilesi olmuştur.

Halbuki Sevgili Peygamberimiz: “Ameli kendisini geri bırakan kimseyi nesebi ilerletmez.”²⁷⁸ buyururken, soyu-nesebi her ne olursa olsun önemli olan kişinin kendisi ve davranışları olduğunu vurgulamıştır.

Yüce Rabbimiz, evlat ve mal çoğaltma yarışı içinde olan hatta işi kabirlerdeki ölülerini bile saymaya götürenleri uyarmış, asıl meşgul olunması gereken şeylerin ne olduğunu yakında bileceklerini²⁷⁹, Sur'a üflendiğinde artık aralarındaki akrabalık bağlarının kalmayacağını, birbirlerinden bir şey isteyemeyecekleri²⁸⁰ o dehşetli günde dünyadayken oyalanıp durdukları şeylerin âdeta bir öneminin olmadığını gözler önüne sermektedir.

²⁷⁷ Hucûrât, 49/13.

²⁷⁸ Müslîm, “Zikir”, 38.

²⁷⁹ Tekâsür, 102/1-4.

²⁸⁰ Mü'minûn, 23/101.

İslâmiyet'in en temel esaslarından biri olan adâlet, insanlar arasında soy-sop, ırk-millet, cinsiyet ayırımı gözetilmeksizin herkesin eşit olmasını gerekli kılar. Üstünlüğün ise herhangi bir dış etkende değil, kişilerin kalplerindeki takvâ ile olduğudur.²⁸¹ Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisine indirilen zât olan Efendimiz, câhiliye döneminde revaçta olan soy, kabile ile övünme âdetini ortadan kaldırmak istemiş, insanların zihninde olan soy üstünlüğü anlayışını, âyetlerle ve bizzat söylem ve uygulamaları ile kazımaya çalışmıştır. İki sahâbî arasında yaşanan hâdise bu duruma güzel bir örnektir. Bilâl Habeşi(ra)(ö.20/641) ile Ebû Zer (ö. 32/653) (ra) arasında çıkan bir tartışmada, Ebû Zer(ra)'ın 'siyah kadının oğlu' demesi üzerine, durumdan haberdâr olan Peygamber Efendimiz, Ebû Zer(ra)'a; "O'nu annesinin renginden dolayı mı ayıpladın, sende hâlâ câhiliye kalıntısı var diyerek azarlamış"²⁸², durumdan çok pişman olan Ebû Zer(ra), yanağını yere koyup, Bilâl ayağı ile basmadıkça yanağını kaldırmayacağını söyleyerek özür dilemiştir.²⁸³ Aynı şekilde başka bir rivâyette: "Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap olana, kızıl tenlinin siyaha, siyahın kızıl tenliye takvâ dışında bir üstünlüğü yoktur."²⁸⁴ buyrulurak kimsenin kimseye üstünlük yarışı içine girmemesi gerektiği, hased etmemesi, kin beslememesi, insanların birbirlerine sırt çevirmemeleri ve kardeş olmaları²⁸⁵ tavsiye buyrulmuştur.

Sevgili Peygamberimiz(sav), kibir ve övünmenin bir câhiliye dönemi âdeti olduğunu, Allah-ü Teâlâ'nın bu âdeti giderdiğini, herkesin Hz. Adem'in çocuğu olduğunu ve O'nun da topraktan yaratıldığını, insanların ırkları ile övünmeyi bırakması gerektiğini, soyla sople övünenlerin Cehennem kömürü olduğunu ve Allah katında burunlarıyla dışkı yuvarlayan mayıs böceğinden daha değersiz olduklarını²⁸⁶ haber vermiştir. Bütün bu söylemleriyle Peygamber Efendimiz, İslâm medeniyetini zirveye taşımıştır. Bütün savaşların, kavgaların, soykırımların, kaosların çıkma sebebi olan faşizm, ırkçılık, kabîlecilik anlayışlarını, hepiniz Adem'in çocuklarısınız, Adem'de topraktan yaratılmıştır." diyerek âdeta insanlığı barışa, selâmete, sükûnete, huzura, saygıya, sevgiye dâvet etmiştir.

²⁸¹ Hucûrât, 49/ 13.

²⁸² Buhârî, "Îmân", 22; "İtk", 15; "Edeb", 44.

²⁸³ Buhârî, Îmân, 22.

²⁸⁴ el-Müsne'd, 5:411.

²⁸⁵ Müslîm, "Birr", 28.

²⁸⁶ Ebû Davûd, "Edeb", 120.

2.2.1.5. İlim- İbâdet

Her şeyi yaratan ve yaşatan Cenâb-ı Allah hiç kuşkusuz her şeyi bilendir. İnsanların bilgisi ise bir kısmı vehbî olarak Allah'ü Teâlâ tarafından bahşedilmiş, bir kısım bilgiler ise çalışılıp çabalamak sureti ile gayret gösterenlere tahsîs edilmiştir.

Kur'an'da Allah-ü Teâlâ, kendisinden başka ilâh olmadığına melekleri ve ilim sahiplerini şahit tutarak²⁸⁷ onları övmüş, Allah'tan hakkıyla âlimlerin haşyet duyduklarını²⁸⁸ Allah bilgileri sayesinde derin bir saygıya sahip olduklarını vurgulamıştır.

Sevgili Peygamberimiz hadislerde pek çok yerde ilim ile meşgul olmayı teşvik etmiş, âlimi ve ilim öğrencisini övmüştür. İlim ile meşgul olan bir kimsenin üstünlüğünü, Ay'ın diğer yıldızlara olan üstünlüğüne benzetmiş, âlimlerin Peygamber vârisleri olduğunu²⁸⁹ haber vermiş, faydalanılan ilim bırakanların ölünce amelinin kesilmediğini,²⁹⁰ Allah'ın kendisi için hayır murat ettiği kişiyi dinde fakih kıldığını,²⁹¹ ilim öğrenmek için yola çıkanın dönünceye kadar Allah yolunda olduğunu²⁹² bildirmiştir.

Allah'ın insana verdiği en önemli nimetlerden biri akıl ve bu akıl vasıtasıyla edinilen bilgidir. Bilgili bir insan hayatın gâyesini, varoluş amacını daha iyi kavrar. Hayatta daha mutlu olur. Fransız düşünür Bacon'ın da dediği gibi; “bilgi güçtür.”²⁹³ Bilgili insan kendine güvenir. Ayakları yere daha sağlam basar. Bilinçli bir yaşam sürer. İslami anlamda düşündüğümüzde bu bilinçli, farkındalıklı yaşamın adı *takvâ*dır. Takvâ sahibi kişi ilmi, sırf Allah'ın rızasını kazanmak için öğrenir. Kişinin ilmi ile takvâsı doğru orantılıdır. İlmi arttıkça, takvâsı da artar. Kişinin takvâsı arttıkça Allah katındaki üstünlüğü de artar.

İlim yolculuğunda Allah'ın rızasını unutan kimseler zaman zaman ilimlerini başkalarına karşı kullanma, kendilerini yüceltme, başkalarını küçümseme, meşhur olup herkes tarafından tanınmak isteme, sürekli göz önünde olma gibi, kısacası insanı kibre götüren

²⁸⁷ Âli İmrân, 3/18.

²⁸⁸ Fâtır, 35/28.

²⁸⁹ Tirmizî, “İlim”, 19.

²⁹⁰ Müslim, “Vasiyyet”, 14.

²⁹¹ Buhârî, “İlim”, 13; Müslim, “Zekât”, 33.

²⁹² Tirmizî, “İlim”, 2.

²⁹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 119.

davranışlar içinde bulunabilir. İçteki o büyüklenme duygusuyla kendisini ulaşılamaz bir pozisyona sokma, her şeyi bildiğini düşündüğü için her konuda söyleyecek bir şey bulma, kendini yetersiz gördüğü noktalarda öğrenciyi azarlayarak bastırma, rahat soru sormasına mâni olma gibi çok farklı şekillerde tezâhür edebilir.

Öte yandan ilim talebesi, ilmi evvela Allah'ın rızasını kazanmak için tahsil ettiğini, hocasına olan saygısının aynı zamanda ilme karşı ve bütün ilimleri Yaratan'a karşı da bir saygı olduğunu unuttuğunda kibre sebep olan davranışlarda bulunabilir. Hocasının eksiklerini bulmaya çalışması, gereksiz konuşarak kendisinin de bildiğini ispat etmeye çalışması ve çok soru sorarak hocasının bilgisini yoklamaya çalışması, hocasıyla ve arkadaşlarıyla laûbâli bir şekilde konuşması, arkadaşlarından kendini daha bilgili görmesi, onları küçümsemesi veya onları kıskanması gibi tavırlarla içteki kibir duygusu açığa çıkabilir. Talebenin bu şekilde kibirlenmesi, ilim öğrenme yolundaki en büyük engeldir. Nitekim bu hususta İmam Gazâlî; “kibrin en kötü çeşidinin ilim öğrenmeye engel olan kibir”²⁹⁴ olduğunu ifâde etmiştir.

Hasan el-Basrî (ö. 110/728)' nin şöyle dediği nakledilir: “Ebu Hureyre hastalanınca geçmiş olsun ziyaretinde bulunduk, ziyaretçiler odayı doldurmuştuk, öyle ki, ayaklarını kendine çekti ve orada bulunanlara; ‘Bir keresinde Rasûlüllâh'ın yanına girmiş, odasını doldurmuştuk, o da yanı üzerine yatıyordu. Bizi görünce ayaklarını kendine çekerek topladı ve şöyle buyurdu: ‘Haberiniz olsun, benden sonra, ilim talep etmek üzere, (size her taraftan) insanlar gelecektir. Onlara merhaba deyin, selam verin ve ilim öğretin!’ buyurduğunu ve Hasan Basrî'nin devamla: ‘Allah'a yemin olsun! Biz öyle insanlarla karşılaştık ki, (kendilerine ilim talep etmek üzere uğradığımız zaman) bize ne merhaba dediler, ne selam verdiler, ne de ilim öğretiler. Ancak kendilerine ilim için gittiğimiz zaman bir şeyler öğrenir idiysek de bize kaba davranırlardı.’”²⁹⁵ dediği nakledilir.

İlim ile meşgul olan herkesin, her bilenin üzerinde daha iyi bir bilenin olduğu²⁹⁶ âyetini aklından hiç çıkarmaması gerekir. Böylece kişi daha mütevâzı ve daha dengeli bir tutum sergiler.

²⁹⁴ İmam Gazâlî, *İhyâ*, 3/740.

²⁹⁵ İbn Mâce, “Zevâid”, 7.

²⁹⁶ Yusuf, 12/76.

Sevgili Peygamberimiz; “alimlerle tartışıp boy ölçüşmeyi, sefih kimselerle tartışarak, herkesin dikkatini üzerine çekmek için ilim tahsil eden kişiyi, Allah’ın Cehennem’e atacağını”²⁹⁷ haber vererek, ilim ile kibirlenenlerin âkıbetinin ne kadar dehşetli olduğunu gözler önüne sermiştir.

Sevgili Peygamberimiz; “ilmin başı, Allah’tan haşyet etmek derken; kişinin ilmiyle böbürlenmesini de cahilliğin başı olarak”²⁹⁸ değerlendirmiştir. İlim ile böbürlenmenin nasıl bir cahillik âlameti olduğunu Mevlânâ Hazretleri(ö. 672/1273) Mesnevisinde, nahivci/gramerci ile gemici hikâyesinde çok mânidar bir şekilde anlatmıştır. Hikâyeye göre; “Âlim bir zât bir gemiye biner ve kibirlenerek gemiciye; “sen nahiv ilmi okudun mu?” diye sorar. Gemici’den hayır cevabını alınca, ömrünün yarısı boşa gitmiş der. Bu duruma gemici öfkelenir ama bir şey de demez. Bir süre sonra bir rüzgâr çıkar ve gemiyi girdâba sürükler. Bu sefer gemici âlime yüzme bilip bilmediğini sorar. Bilmediği cevabını alınca, senin bütün ömrün hiçe gitti, çünkü birazdan bu gemi batacak diye ilmiyle kibirlenen âlime çok güzel bir ders verir. Hikâyenin devamında Hz. Mevlânâ şu hikmetli beyitleri serd eder: “İstersen dünyada zamanın en büyük âlimi ol, dünyanın fâniliğini gelip geçiciliğini gör. Fıkhın fıkhını, nahvin nahvini, sarfın sarfını, ancak yok olmakta, yoklukta bulabilirsin.”²⁹⁹ Demek ki kişide benlik, büyüklenme olduğu zaman, ilmi kendinden bildiği zaman o kalpte ilmin yeşermeyeceğini, ne zaman ki kişi Allah’a huşû duyar, Allah rızâsını gözetir ve ilmi verecek olanın da Allah olduğunu bilir ve buna rızâ gösterirse, Peygamberimiz’ in buyurduğu gibi; “Allah onu Cennet’e giden bir yola girdirir, melekler bile kanatlarını serer, göklerdekilere, yerdekilere balıklar da dâhil, o kimse için istiğfâr eder.”³⁰⁰

İslâm mütefekkirlerinden Muhâsibî ilmi, kibre götüren sebeplerin başında görüp, hem kibri tetikleyip başlatan güç, hem de kibri gideren bir sâik olarak değerlendirmiş,³⁰¹ ilmin kibre sebep olabileceğini, kişinin yine ilim sayesinde kibirten korunabileceğini ifade etmiştir.

²⁹⁷ Tirmizî, “İlim”, 6.

²⁹⁸ Dârimî, “Muqaddime”, 30.

²⁹⁹ Mevlânâ, Celaleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, Çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997).1/182.

³⁰⁰ Tirmizî, “İlim”, 19.

³⁰¹ Muhâsibî, “*er-Riâye*”, 491.

İmam Gazâlî ise, kişinin kendini büyük görmesi için kendisinde kemâl sıfatlarından birinin olduğuna inanmış olması gerektiğini söyleyip, kemâl sıfatlarının ise dinî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrıldığını, dinî kemâlin, ilim ve amel olduğunu söyleyerek³⁰² bunların kibre neden olabileceğine işâret etmiştir. Burada da vurgulandığı gibi, dinî kemâlin ikinci ayağı da ameldir.

İlim tek başına yeterli değildir, beraberinde ameli de gerektirir. Bilgi ancak davranışa dönüştüğü zaman değer kazanır. Nasıl kibir, büyüklenme, gösteriş, kendini beğenme, şöhret gibi ilmin afetleri varsa, amelinde içini boşaltan, sevabını gideren afetleri vardır.

Kur'an, Allah-ü Teala'ya ibadet etmeyi bile kibirlerine yediremeyenlerden³⁰³ bahseder. Halbuki ibadetler kibri engelleyici niteliktedir. Büyük-küçük, köylü-kentli, amir-memur, zengin-fakir farkı gözetilmeksizin her kesimden insanın aynı safta, omuz omuza yaptığı bir ibadet olan namaz, insanın Allah huzurunda herkesin eşit olduğunu anlamasına, üstünlük ve aşağılık duygularından uzaklaşmasına, insanın içine kapanıp yalnızlaşmasına engel olur. Nitekim insan, namazda rükû ve secdede tevâzunun zirvesine ulaşır. Allah huzurunda başını ve alnını yere koyar.

Başka bir ayette Kur'an bize insanlara gösteriş yapmak için, sadakalarını başa kakarak veya inciterek verenlerin amellerini boşa çıkardıklarını, tıpkı yağmur yağdığında kayanın üzerindeki süpürdüğü gibi bu kişilerin de hiçbir kazanç elde edemediklerini³⁰⁴ söyler. Namazı Allah rızası için değil, ciddiye almadan insanlara gösteriş olsun diye kılanların vay haline³⁰⁵ diyerek, amellerinin içi boş, sadece eğilip doğrulmaktan ibaret olduğu hatırlatılmıştır.

Peygamberimiz hüzün kuyusundan Allah'a sığınılmasını tavsiye eder. Hüzün kuyusunun ne olduğunu soran sahabilere, Cehennem'de, Cehennem'in bile her gün yüz kere ona sığındığı bir vâdi olduğunu, oraya da gösteriş için okuyup, gösteriş için kulluk yapanların gireceğini haber verir.³⁰⁶

³⁰² İmam Gazâlî, “*el-İhyâ*” 3/748.

³⁰³ Mü'min, 40/60.

³⁰⁴ Bakara, 2/264.

³⁰⁵ Mâûn, 107/4.

³⁰⁶ Tirmizî, “Zühd”, 48.

Dinimizce hayırda yarışılması tavsiye edilmiş olmasına rağmen; “böbürlenip övünmek için mescit yaptırma konusunda insanların birbirleriyle yarış etmeleri kıyâmet alameti sayılmıştır.”³⁰⁷

Dini kibirlenme hususunda bir araç olarak kullananlar, yani dindar narsistler, kendilerinin başkalarından üstün olduğunu ispatlamak için dini kullanırlar. Kur'an ve sünnet bilgileri ile, ibadetleri uzun uzun yapıp, huşû içerisindeymiş gibi göstererek, nafileleri herkese duyurarak, kendisi gibi ibadetleri yapmayan, giyinmeyen kimseleri küçümseyerek bir üstünlük algısı inşa ederler.

Dindar narsist ya kendi üstünlüğü ile böbürlenir ya da aşırı tevâzu da bir kibir göstergesi olduğu için, haddinden fazla bir alçakgönüllülük içerisine girer. Dini öğreti, insanın bu iki aşırı ucunu törpüleyerek insanın dengede yaşamasını ister.

Efendimiz (sav), “bir kişinin kendisinin kurtulduğunu îmâ ederek, insanların helak olduğunu söylese, herkesten daha çok onun helak olduğunu”³⁰⁸ söylemiştir. Bu söylem, kişinin kendi dindarlığına güvendiğinin, kendi âkıbetinden emin olduğunun bir göstergesidir. Dindar kibirliler, insanları kendi yolunun daha doğru, daha yüce, daha üstün olduğuna inandığı için, insanları kendi mezhebine, tarikatına, cemaatine girmeye zorlar. Girmeyenleri ise hidayete muhtaç olarak algılar. Bu uğurda ayet ve hadisleri kullanarak insanları etkilemeye çalışırlar. Kendi dindarlık derecesini, maneviyat söylemleriyle sağlamlaştırır. İçi boşaltılmış maneviyat söylemleriyle dinin asıllarına gereken önemi vermeyip, halk arasında meşhur olmuş bidatlerde boğulmayı tercih ederler. Herkesin daha çok görebileceği yerlerde hayırdan hayra koşarlar. Bir kısmı ise halk arasına karışmayıp, kendi kulelerinde, kendilerini izole ederek, insanların seviyelerine, gündelik boş sohbet ve işlerine katılıp kendi seviyelerini düşürmek istemezler. Bütün bunlar dindarlıkla kibirlenmenin farklı tezâhürleridir.

Halbuki samimi olarak gelişen ahlâkî ve manevi duygular, kişiyi sürekli teyakkuz halinde olmaya sevk eder. Kişi nefsiyle her zaman murakabe halindedir. İç aleminde Rabbiyle,

³⁰⁷ İbn Mâce, “Mesâcid”, 2.

³⁰⁸ Müslîm, “Birr”, 139.

sosyal hayatta insanlar arasında, Allah rızası için sevgiye ve hoşgörüyeye dayalı ilişkiler kurar.

2.2.2. Kibri Tetikleyen Sebepler

İnsan kendisine verilen her türlü nimeti Allah'ın verdiğini unutup, kendinden olduğunu sanırsa, başkalarından üstün olduğunu düşünmeye başlar. Bu düşünce aynı zamanda kalpteki duygulara ve insanın eylemlerine de yansır. Kibir, içteki bu duygu, nefisteki bir ahlaktır ve âzâlarda da çeşitli şekillerde kendini gösterir.

Biz burada kibir konusunu daha iyi bir şekilde anlayabilmek için kibri teşvik edip hazırlayan ve kalpte bir duygu olarak oluşan sebeplerin neler olabileceği hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

İnsanın eylemlerini etkileyen bir takım süreçler vardır. Düşünceler duyguları, duygular davranışları aktive eder. Davranışlar alışkanlığa dönüşür. Alışkanlıklar ise karakteri oluşturur. Karakter kişinin ahlakının yansımasıdır. İnsanın ahlâkı dediğimizde, hem kişinin içte yatan niyetleri, düşünceleri, duyguları kastedilir; hem de davranış olarak dışa yansıyan tutumları kastedilir.

Her zaman bir duygu mutlak olarak kötüdür, denilemez. Kibir kötü bir duygudur ama “kibirli bir insana karşı yapıldığında, sadakadır”³⁰⁹ denilmektedir. Kibir kötü bir davranıştır ama, savaş esnasında kişiyi heybetli gösterir, düşmana karşı yapıldığında, düşmana korku salabilir. Müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli olmak gerektiği,³¹⁰ ayetinden izzetli, onurlu, heybetli olmak için kâfire karşı kibre izin verildiğini, mü'mine karşı yine tevâzunun korunması gerektiğini anlıyoruz.

Kibir, bazen sadece içte bir duygu olarak kalır. Kişi tek başına kendi kendine bu hâli yaşar. Dışarıdan belli olmaz. Ama ne zaman ikinci bir şahıs olur, içteki o büyüklük duygusu büyükmeye dönüştüyse artık bir kıyaslama başlamış, kibirlenen şahsın tavırlarında kibir alâmetleri de görülmeye başlanmıştır. Artık içte bir hâl olmaktan çıkıp, insanın beden dilinden konuşmasındaki tonlamaya varıncaya kadar hareketlerine yansır. Jest,

³⁰⁹ Münâvî, M. Abdu'r- Rauf b. Ali, *Feyzu'l- Kadir Şerhu'l- Câmiu's- Sağîr* (Mısır: Matbaa-i Mustafa, 1356), IV/277.

³¹⁰ Mâide, 5/54.

mimikleri bile içteki kibirlenme duygusunun dışı vurumu olarak kendini gösterir. Kibir alâmetleri kibirlenen kişinin yürüyüşünde, oturması kalkmasında, konuşmasında, giyinmesinde, insanlarla ilişkilerinde görülmeye başlar ve gizlenmesi pek de mümkün değildir.

Kibri, ucb, kendini beğenme, hased, gurur, riyâ gibi bazı narsist çekirdekler besler. Bazen de kibir, kişide hased, riyâ, gurur, kendini beğenme gibi duyguları tetikler.

Sühreverdi; “kalpten tevâzu gidip yerine kibir yerleşince, onun eseri bazı organlarda görülmeye başlar. Çünkü kapta ne varsa dışarıya o sızar.”³¹¹ diyerek içteki kibir duygusunun organlarda âlametlerinin görüldüğünü, “Allah’ın Peygamberi sizin için mağfiret dilesin dendiği zaman başlarını çevirdiler.”³¹² âyetini duyduklarında kibrin, başta izlerinin görülmek suretiyle âzâlardan döküldüğünü ifade etmektedir.

İmam Gazâlî, kibri zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayırmaktadır: “Bâtinî kibri nefisteki bir ahlâk, zâhirî kibri ise âzâlarda görülen kibir olarak tanımlar. Ona göre, kibir davranışlarına sebep olan içteki kibir ahlâkıdır. Bu da başkalarına karşı kendisini üstün gösterme isteğidir,”³¹³ demektedir.

Biz bu noktada, ucb, hased, gurur vs. soyut kavramlar ve mânevî hâller oldukları için bu hâllerin tespit edilip, hangi davranışın, hangi duygudan kaynaklandığını ayırt etmenin zor olduğu kanaatindeyiz. Çünkü kesin çizgilerle net bir şekilde birbirlerinden ayrılmazlar. Biri biter, diğeri başlar veya bundan sonra şu gelir denilemediği için, sebep sonuç ilişkisi de kurulamayacaktır, diye düşünmekteyiz. Bunlar birbirini körükleyen hâller, kibri besleyen ahlâki tutumlardır. Bazen kibre sebep olurken, bazen de kibrin sebep olduğu semptomlardır.

Kibir duygusunun temelinde, kişinin geçmişte yaşadığı değersizlik duygusu yatar. Bununla beraber sevgisizlik, kabul görmeme, sürekli eleştirilme, başkalarıyla kıyaslanma gibi bilinçaltına yerleşen psikolojik problemler, zamanını ve zemini bulduğunda kendini beğendirmek için riyâ, sevdirmek için gösterişe kapılma, kabul görmek için kendini olduğundan farklı göstererek sürekli göz önünde olma, insanların dikkatlerini çekip

³¹¹ Sühreverdi, *Âvârif*, 304.

³¹² Münâfikûn, 63/5.

³¹³ İmam Gazâlî, *el-İhyâ*, 3/738.

beğenilmek isteme şeklinde tezâhür eder. Bu kişiler hayatları boyunca eksik kalan yönlerini tamamlamak için, sevmek, beğenilmek, onaylanmak çabası içindedirler.

Kişinin taşıdığı üstünlük duygusu kişinin yardımlaşma duygusunun öldürülmesine, karşısındakinin doğrularını bakış açılarını görmezden gelip sadece kendi doğrularının olduğuna inanan ve bu doğruları dikte eden bir hâle bürünmesine neden olur. Başkalarını kendilerinden üstün görürse hazmedemez, kıskançlık ve hased duyguları kabarır. Eleştirilmekten hoşlanmaz, insanlardan iltifat bekler, saygı bekler. İnsanlar tarafından gereken saygıyı ve sevgiyi görmek için tevâzuyu bile kullanmaktan çekinmez. Kendisini olduğundan farklı gösterdiği için samimiyetten uzak, riyâkâr bir tutum sergiler.

Kur'an ve sünnete bakıldığında ahlâkla ilgili bütün öğretilerin, insanları kibir, ucb, riyâ gibi kalbi hastalıkları tam olarak teşhis edip, hastalığa göre çareler üretmeye götüren, insanın kendi değerini bilip, izzetini koruması gerektiğini, bunu yaparken de başkalarını küçümseyerek büyülenmemesi gerektiğini, her zaman ifrat ve tefritten kaçınıp itidâlli bir yaşam sürmeyi tavsiye ettiği görülür.

2.2.2.1. Gurur

Ğ-R-R kökünden türemiştir. Sözlükte; “aldatıcı dünya metaı, insanı aldatan boş şeylerle avutan bâtil şeyler”³¹⁴, “aldatma, kandırma, kapılma, gaflet, bilgisizlik”³¹⁵, “kendini beğenme, üstün tutma, aldanma, boş şeylere güvenmekten doğan aldanış”³¹⁶ “büyüklenme, kibir, övünme, çalım”³¹⁷ ve “şeytan”³¹⁸ anlamlarına gelir.

Terim anlamı ise; “insanların ahlâki ve mânevi yönden kıymetsiz görülen şeylerin çekiciliğine kendisini kaptırarak onlarla teselli olmaktır.”³¹⁹ “Hevâyâ uygun olan ve insan tabiatı kendisine meyleden şeye nefsin alışıp ısınması”³²⁰dır.

³¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 5/13.

³¹⁵ Çağrıçı; “Gurur”, 14/ 212.

³¹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 414.

³¹⁷ TDK., *Türkçe Sözlük*, “gurur” maddesi I/ 578.

³¹⁸ Firuzâbâdi, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, 577.

³¹⁹ Çağrıçı; “Gurur”, 14/ 213.

³²⁰ Cürcânî, *Târifât*, “Gurur” maddesi, 166.

Tasavvuf terimi olarak gurur, “kişinin nefsinin arzularına ve bedeninin isteklerine uygun düşen şeyle tatmin olması, ötesini ve ilerisini düşünmemesidir.”³²¹

Türkçe’ de gurur kelimesi; “daha çok kendini beğenme, üstün tutma, kibir”³²² anlamlarında kullanılır.

Kur’an-ı Kerim’de gurur; “daha çok dünyadaki değersiz şeylere aldanma anlamında kullanılmakta”³²³, “dünya hayatının geçiciliğinin insanı oyaladığından, kandırdığından, aldattığından bahsedilmekte”,³²⁴ “şeytanın insanı Allah’ın affına güvendirerek aldatmaması için uyarılar yapılmaktadır.”³²⁵

Kur’an’da kafirlere; “insanların iman ettiği gibi siz de iman edin” denildiğinde, “beyinsizlerin iman ettiği gibi mi iman edelim?”³²⁶ dediklerini ve içlerindeki büyük gurur ve kibir duygusunun esiri olduklarını, kibrin gönüllerini perdelediğini, objektif düşüncelerine gururun engel olduğunu ortaya koyar. Kafirlerin bu cevabı gururun ve kibrin iman ile ilişkisini gözler önüne sermektedir.

Kişide bulunan gurur duygusu her zaman ve zeminde çok kötü bir davranış değildir. İnsanı gurura sevk eden davranışın temelinde hangi inancın, düşüncenin olduğunu iyi tespit etmek gerekir. Kişi kendindeki şişirilmiş benlik duygusu ile, kibri, kendini beğenmeyi, gururu dışa yansıtıyorsa bu sevilen beğenilen bir davranış değildir. Fakat insan değerini, insan olmak hasebiyle Allah’ın insana verdiği şereften alıyorsa, ve kendini de bu yüzden değerli sayıyorsa, İslâm’ın izzetini temsil ettiğini düşünüyorsa, elbette bu kötü mânâdaki gurur değil tasvip edilen bir davranıştır.

Nitekim Sevgili Peygamberimiz(sav), Allah-ü Teâlâ’nın gururun bazısını sevip bazısını sevmediğini bildirerek; “Allah Teâlâ’nın sevdiği gurur, kişinin savaş sırasında ve sadaka verme esnasında nefesine güvenerek duyduğu gururdur. Allah’ın buğzedip sevmediği

³²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 148.

³²² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 432.

³²³ İbni Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 5/13-14.

³²⁴ Âli İmrân, 3/185; En’âm, 6/130; Ârâf, 7/51.

³²⁵ Fâtır, 35 / 5.

³²⁶ Bakara, 2/13-15.

gurur ise, taşkınlık (bağy) ve övünme sırasında duyduğu gurur olduğunu”³²⁷ haber vermektedir.

Canan(1992); “Taşkınlıkta gururu, zulüm, tecavüz, gasb, yağmalama sırasındaki gurur; övünme sırasındaki gururu, neseb, şeref, mal, makam, şecaat vs ile övünme ve övünmek için yaptığı ikram ve cömertliklerin de bu gruba girdiği”³²⁸ şeklinde yorumlar.

Başka bir hadis rivayetinde ise; kişinin savaş esnasında ve sadaka verirken nefesine güvenerek duyduğu gururdan³²⁹ Allah’ın hoşlanması, kişinin gurur saiki ile savaş esnasında şecaatinin artmasından, zekât verirken gurur saiki ile vermesinin de cömertliğini artıracığından olduğunu düşünmekteyiz.

Bununla birlikte Peygamberimiz’in; “kişinin yalnız kendisinin kurtulup başkalarının helak olduğunu söylediğinde, herkesten çok kendisinin helak olduğunu gösterdiğini söylemesi,”³³⁰ kişinin kendisine olan bu sonsuz güvenin bir eleştirisidir.

Yarıшта birinciliği başkasına kaptırmayan Peygamberimiz’ in devesi Adba’ yı, bir bedevinin yenmesi sonucu, sahâbîlerin üzülmeye üzerine Peygamberimiz’in; “dünyada yükselen bir şeyi alçaltmak, Allah’ın değişmez kanunudur.”³³¹ buyurması, yenilmez-yanılmaz bir tek Allah’ın olduğunu, hayatta diğer bütün canlılar için yenmenin de yenilmenin de olacağını veciz bir şekilde hatırlatmıştır.

Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) (r.a), Allah yolunda ilk kan akıtan, ilk ok atan benim diye kendi kendiyile gururlandığı bir sırada, savaş esnasında ağaç yaprakları, asma çubuğu yediklerinden dışkılarının koyun veya deve dışkısı gibi koktuğunu söylemesi, her ne kadar büyüklenmeye kapılacak bir davranış da olsa, insan olması hasebiyle kendisinden olumsuz durumlar zuhûr eden başka canlılara kendisini benzetmesi, içte yükselen benlik duygusunun, gurur ve kibrin nasıl bastırılacağına en güzel örneklerindendir. Hadis rivayetinin devamında ise Esedoğulları’nın kendisini din hususunda beğenmediklerini,

³²⁷ Ebu Davûd, “Cihâd”, 104.

³²⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte*, 15/33.

³²⁹ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 104.

³³⁰ Müslîm, “Birr”, 139.

³³¹ Buhârî, “Cihâd”, 59.

onların dediği gibiye, yaptığım ameller boşa gitti, tümünden zarardayım³³² diyerek mütevâzı bir şekilde iç muhâsebesi yapması dikkat çekicidir.

Peygamberimiz' in terkisinde olan bir kişi, hayvanın ayağı sürçünce, burnu sürtülesice şeytan demesi üzerine, Peygamberimiz onu uyarmış, sen böyle dediğinde o, “bu iş, benim kuvvetimle oluyor diye ev kadar büyür, bismillah dersin de karasinek kadar küçülür”³³³ diyerek, aslında kibir ve gurur duygusunun Şeytan'ın bir vasfı olduğunu, kendi çabasıyla müslümanları sıkıntıya düşürdüğünde, mutlu olduğunu öğretmiştir. Burada şeytanın amacı müslümanların ayağını kaydırmak, onları sıkıntıya sokmak olduğu için, kendisine beddua edilse bile, amacına ulaştığı için kendini başarılı görmüş, gururlanmasına vesile olmuştur.

Aynı şekilde Peygamber Efendimiz, müslümanın müslümanı, gurura kapılabilir endişesiyle övmesini tavsiye etmemiş, huzurunda bir adam başkasını övünce, üç defa, “yazıklar olsun sana, kardeşinin boynunu kestin demiş, eğer birini mutlaka övmeniz gerekiyorsa ve bundan da eminseniz, ben öyle zannediyorum, Allah ona kâfidir, ben Allah'a karşı kimseyi tezkiye edemem desin”, “Çünkü hem o kimseye kibir ve gurur gelir, hem de onun sonunun ne olacağını ancak Allah bilir.”³³⁴ buyurarak kimsenin kimseyi övmesini gurura kapılır endişesinden dolayı doğru görmemiştir. Buradan anlıyoruz ki insanın gurur duygusunun kabarmaması için başkalarını övmek noktasında da dikkatli olmak gerekir. Bu hadis aynı zamanda, insanın elinde bulunan nimetin devamlı olup olmayacağını veya o nimetin, o kişi için hayırlı olup olmayacağını yine Allah'ın bildiğini bize gösterir. Birini övmek demek aynı zamanda, o kişiyi o işe teşvik etmek demektir. Dolayısıyla o davranış gerek hayırlı mı değil mi bilinmediğinden dolayı, gerek kişinin gurur ve kibre kapılmasını teşvik edebileceğinden dolayı kişiyi övmek tasvip edilmemiştir.

Sevgili Peygamberimiz: “Allah Teâlâ bana, mütevâzı olup birbirinize karşı övünmemenizi ve birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti.”³³⁵ buyurmuş, “İnsanların kendisi için ayağa kalkmalarına sevinen ateşteki yerine

³³² Tirmizî, “Zühd”, 39.

³³³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 77.

³³⁴ Buhârî, “Edeb”, 54; İbn Mâce, “Edeb”, 36.

³³⁵ Müslîm, “Cennet”, 64.

hazırlansın”³³⁶ diyerek, gurura kapılmama konusunda insanları çok ciddi bir şekilde uyarmıştır.

Mağrur kişiler, herkesten daha fazla övülmeye layık olduklarını düşündükleri için, insanlar sürekli onları taltif etsin, onlara gelince kendilerine çeki düzen versin isterler. İnsanlar onlara eğer bu şişirilmiş egolarına yatırım yapmazlarsa, onlarla aynı ortamda olmak istemezler. Onlar gibi sıradan olmak istemezler. Eğer aynı ortamlarda bulunacaklarsa da onların basit ve değersiz kişiliklerine, kendi yüksek benliklerini inşa etmek isterler. Kendilerini olduğundan fazla gösterip büyüklenmeye başlarlar.

Gururlu kişiler hata yapmaktan çok korkarlar. Başkaları tarafından eksik ya da kusurlu görülmek istemezler. Hata veya kusur basit insanların düştükleri durumdur. Bunlar kendilerini çok yüksek gördükleri için kusursuzdurlar. Kimse onlara hatalarını söyleyemez, onları eleştiremez. Böyle bir durumla karşılaşırlarsa saldırganlaşırlar. Karşılarındakini küçük görmeye, değersizleştirmeye başlarlar. Bunu da içlerindeki derin gurur duygusuyla yaparlar. Gurur ise kibirlenmenin altında yatan en etkili motivasyonlardan biridir.

Psikolojik bir rahatsızlık olan narsisizmin en önemli semptomlarından biri gururdur. Gurur, kibri besler. Kişinin kendisini dev aynasında görmesine neden olur. Aşırı kabartılmış benlik algısı kişinin kendisini başkalarından ayırmaya, daha üstün tutmaya neden olur. Mağrur kimseler, her zaman ön planda olup, herkesi kontrol eden, başkalarını yöneten pozisyonda olmak isterler. Bu yüzden hem sosyal ilişkilerde, hem de dini anlamda hiçbir otoritenin altına girmek istemezler. Kur'an'da yukarıda da bahsettiğimiz âyet ve hadislerde dünya hayatının süsünün insanı aldatmaması gerektiği öğretilmekte, şeytanın insanları Allah'ın affına güvendirerek kandırmalarına karşı uyanık olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

2.2.2.2. Hased

Hased kelimesi sözlükte; “kıskançlık, çekememezlik gibi anlamlara gelmekte; terim anlamı ise; bir kimsenin, başkasının elinde olan servet gibi,”³³⁷ “nimet ve şeref, ondan

³³⁶ Tirmizî, “Edeb”, 13.

³³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 3/ 148

zâil olup kendisine geçmesini istemek”³³⁸, “onu hak edenin elinden alınmasını temenni etmektir. Bazen bunun yanı sıra o nimetin onun elinden alınması için çaba sarfetmekte buna dahildir.”³³⁹

“Haset edenin elindeki maddi ve mânevî imkân ve hasletlerin yok olmasını hırsla arzulamak”³⁴⁰tır.

Kur’an’da, şeytanın insana duyduğu kıskançlık ve hased duygusu yüzünden, düşmanlık ettiği³⁴¹, vahye muhatap olan kitlenin, aralarındaki kıskançlık yüzünden (bağy) ayrılığa düştükleri, Yahudilerin; “Allah’ın Hz. İbrahim’ in soyuna vermiş olduğu, kitabı, hikmeti ve büyük bir mülkü, müslümanlara vermesini hased ve kıskanmaları nedeniyle, apaçık bildikleri gerçekleri inkâra yönelmelerinin sebebi”³⁴² olarak vurgulanmıştır. Peygamberlerin risâletini, sırf kıskançlıkları yüzünden kabul etmemeleri,³⁴³ hased ile iman arasındaki ilişkiye örnektir.

Kâfırların müslümanların başına gelecek olan en ufak bir iyiliğe üzülmeleri, müslümanların başlarına gelecek bir kötülüğe sevinmeleri³⁴⁴ ve müslümanları küfre döndürme yolundaki gayretleri³⁴⁵ içlerinde yatan derin hased duygusundan ileri gelir.

Hased kavramı hadislerde hem başkalarının elinde olan ayrıcalığı kaybetmesini istemek manasında, hem de başkasının elinde olan nimetin kendisinde de olmasını istemesi manasında ‘gıpta’ kelimesi ile kullanılır.

Gıpta sözlükte; “bir başkasının nail olduğu nimet o kişide kalarak, aynısının kendisinde de olmasını istemek”³⁴⁶ demektir. Kur’an’da kavram olarak gıpta kelimesi geçmez, ama mana bakımından müminlerin hayırda yarışmaları gibi hususları tavsiye manasında kullanılır.³⁴⁷ Bir yarışta bir taraf yenerken, bir taraf yenilir. İster istemez yarışa katılan

³³⁸ Cürcânî, *Târifât*, 87.

³³⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 265.

³⁴⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 159.

³⁴¹ Hicr, 15/34-38.

³⁴² Nîsa, 4/54.

³⁴³ En’âm, 6/53.

³⁴⁴ Âli İmrân, 3/120.

³⁴⁵ Bakara, 2/109.

³⁴⁶ Firûzabâdî, *Kâmûsu’l- Muhît*, 1405.

³⁴⁷ Müminûn, 23/61.

önde olmak ister. Ama hayırda yarışma konusunda kaybeden kimse yoktur. Herkes niyetine göre bir kazanç elde eder.

Hadislerde ise; “ancak iki kişiye gıpta edildiği, bunların Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah’ın kendisine verdiği ilim ile amel eden hem de onu başkalarına öğreten kimsedir.”³⁴⁸ buyrulur, hem bu ameller taltif edilmiş, hem de bu ameller özendirilerek, kıskançlık duymadan herkesin bu uğurda çalışması tavsiye edilmiştir. O halde hased başkalarında olan nimetlere onun elinden alınarak kendisinde olmasını istemekken; gıpta ise, başkasında olan nimetin kendisinde de olmasını temennâ etmektir.

Peygamberimiz’ in hadislerinde hasedin, mü’minler için dini bağlayıcılığının olduğunu söyler. Örneğin; “bir sürüye saldıran iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin mal ve şeref hırsıyla dine verdiği zarardan daha fazla olmadığı”³⁴⁹, “kin ve hasedin mü’min’lerin kalplerinde yer almayacağını ve imanla hasedin bir arada bulunmayacağını”³⁵⁰, “ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi hasedin de iyilikleri yok ettiğini”³⁵¹ haber verir.

Peygamberimiz bu habis duygudan korunmak için ümmetini uyarır: “İnsanoğlu yaşlansa da onda iki şey, hırs ve haset genç kalır.”³⁵² Buradan yaşlanılsa bile insanın içinde hased ve kıskançlık duygularının olabileceği anlaşılmaktadır. Bu noktada kişi iç aleminde olan biten duyguları murâkabe etmeli, neyi neden yaptığını fark etmeye çalışmalıdır.

İnsanlara hased etmek ahlâki bir kusur olduğu gibi, insanların hased ve kıskançlığını celbetmek için aşırı davranışlarda bulunmak, dikkat çekmeye çalışmak, gösterişe kaçmak da ahlâki kusur olarak değerlendirilmelidir. Burada hased etmekte, hasede sebebiyet vermekte ahlâki zaaflardır. Kârun’un aşırı gösteriş içinde kavminin karşısına çıktığında, insanlar iki gruba ayrılır.³⁵³ Bir grup insanın dünya malının geçiciliğini söylerken, bir kısım insan için bu durum, kıskançlık ve hased duygularının kabarmasına vesile olmuştur. Bir müslümanın her ne kadar zengin olursa olsun, başkalarında hased duygularını

³⁴⁸ Buhârî, “Zekât”, 5, “İlim”, 15.

³⁴⁹ Tirmizî, “Zühd”, 43.

³⁵⁰ Nesâî, “Cihâd”, 8.

³⁵¹ Ebu Davûd, “Edeb”, 44.

³⁵² İbn Hanbel, *Müsned*, 3: 115, 119.

³⁵³ Kasâs, 28/79.

uyandıracak şekilde gösteriş ve zenginliğini ifşa etmesi doğru değildir. Bütün bu davranışlar içte yatan büyükleme duygusunun dışa vurumudur.

Psikolojik ve ahlâki pek çok zararı olan hased, insanın kıskançlık ve hased duygularıyla aklını kullanamamasına neden olur. Davranışsal bir hastalık olan hased, insanın narsist kişiliğinden, ben duygusundan, başkalarının kendinden daha iyi durumda olmasını çekememesinden kaynaklanır. Kur'an'daki Yusuf (as)'ın kardeşlerinin kıskançlığı³⁵⁴, Adem(as)'ın iki oğlunun kıssası³⁵⁵ hased ve kıskançlık duygularının insanları, en yakınlarına bile zulmedecek kadar ileri götürebileceğini gösterir. Aslında bu duygunun zararı, yine en çok hased eden kişiye dokunur. Hased duygusu, içten içe kişiyi kemirerek kendi ruhsal dinginliğini çökertir. Aynı zamanda Allah'ın takdir ettiği kadere, bahşettiği nimete razı olmadığını da gösterir. Mutsuz ve huzursuz bir yaşam sürer.

Toplumda hased ve kıskançlık duyguları yaygınlaştıkça o toplumda kardeşlik, dayanışma, birlik, beraberlik, yardımlaşma, îsâr gibi duygular da kaybolur. Bunlar çok kıymetli ahlâki değerlerdir. Kaybolduklarında toplumdaki dengelerde altüst olur. Peygamberimiz; “kişinin kendisi için istediğini mü'min kardeşi için istemedikçe iman etmiş sayılmayacağını”³⁵⁶ söylerken, insanlığa hem kardeşlik gibi, îsâr gibi çok kıymetli bir bakış açısı sunarken, hem de bu davranışın iman ile bağlantısını kurarak İslam'da kardeşlik hukukunun sınırlarını çizer.

Öte yandan Sevgili Peygamberimiz; “biriniz mali imkânlar bakımından ve bedenen kendisinden daha iyi durumda olanlara imrenip bakacak olursa, bir de kendisinden daha kötü durumda olanlara baksın.”³⁵⁷ buyurarak, insanın hased ve kıskançlık duygularıyla nasıl baş etmesi gerektiğini gösteren, insanın içindeki olumsuz duyguları dengeleyici, insanın sabrını ve şükrünü artırıcı ilkeler sunar.

³⁵⁴ Yusûf, 12/8.

³⁵⁵ Mâide, 5/ 30.

³⁵⁶ Buhârî, “İman”, 7.

³⁵⁷ Buhârî, “Rikâk”, 30; Müslim, “Zühd”, 8.

2.2.2.3. Riyâ

Riyâ sözlükte; “iki yüzlülük, gösteriş”,³⁵⁸ “yalandan gösteriş, sahte davranış”,³⁵⁹ anlamlarına gelir.

Riyânın terim anlamı ise; “amelde Allah’tan başkasını gözetmekle ihlası terk etmektir”³⁶⁰, “Sırf Allah rızası için yapılması gereken ibadetleri ve güzel davranışları kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla yapmak”³⁶¹ demektir.

Tasavvuf terimi olarak riyâ; “Hak rızası için yapılmayan ihlâssız işler ve samimiyetsiz ibadetler”³⁶² denilerek, ibadetlerde riyânın zıddı olan ihlâsa ve Hakk’ın rızasını gözetme amacına vurgu yapılmaktadır.

Riyânın zıt anlamları, ihlâs ve sıdktır. İhlâs sözlükte; “taatlarde gösterişi terketmek”, terim anlamı ise; “kalbin saflığını bozan karışmış kirlerden onu arındırmak”³⁶³ tır.

Sıdk ise sözlükte; “Seni ancak yalanın kurtardığı yerde doğruyu söylemendir. Sıdk yalanın zıddıdır.”³⁶⁴ şeklinde tanımlandığında doğruluk, her zaman ve zeminde asla vazgeçilmemesi gereken bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cürcânî (ö. 816/1413); ihlâsı, amelde Allah’tan başka şahit istememek olarak ifade ederek ihlâsı; “kul ile Allah arasında bir perdedir ki onu ne melek bilip yazar ne de şeytan onu bozar.”³⁶⁵ diyerek veciz bir tarif yapmıştır. İhlâs ile sıdk arasındaki farka gelince; “sıdk yani doğruluk asıldır, o ilktir, ihlâs ise fer’dir tabi durumundadır, ihlâs ancak amele girdikten sonra olur.”³⁶⁶ diyerek sıdk bir insanda olduğu zaman ancak amelinin de ihlâslı olacağına işaret etmektedir.

Riyânın itikâdî ve amelî iki ayağı vardır. İtikâdî riyâ; insanın kalbindeki küfrü gizleyip, inanıyormuş gibi görünmesidir. Kur’an’da bu husus çokça zikredilir. “Küfürlerini

³⁵⁸ Cürcânî, *Târifât*, 112.

³⁵⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 932.

³⁶⁰ Cürcânî, *Târifât*, 112.

³⁶¹ Mehmet Canbulat, “Riyâ”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Birinci Baskı. (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 560.

³⁶² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 293.

³⁶³ Cürcânî, *Târifât*, 15.

³⁶⁴ Cürcânî, *Târifât*, 138.

³⁶⁵ Cürcânî, *Târifât*, 15.

³⁶⁶ Cürcânî, *Târifât*, 15.

gizleyip Allah'ı ve insanları kandırmaya çalışanlar, sadece kendilerini aldatırlar.”³⁶⁷ buyurulmakta, imânî noktada nasıl bir aldanma içerisinde olduklarını; başka bir ayette ise; “Müminlerin yanında inandık dediklerini ama şeytanları ile yalnız kaldıklarında onlarla beraber olduklarını, inanlarla sadece alay ettiklerini”³⁶⁸ söyleyerek nasıl bir iki yüzlülüğün içerisinde olduklarını gözler önüne sermektedir. İtikâdî noktadaki iki yüzlülüğe münafıklık denir. Amaç ve niyetlerini gizledikleri için münafıklar, kafirlerden daha tehlikelidir.

Amelde riya ise; ihlâsın tam tersi olup, ibadet ve taatleri Allah'ın rızasını gözetmeksizin, sırf insanlara gösteriş olsun diye, bazen onlardan daha dindar görünmek gayesi ile, bazen de bir menfaat sağlamak için, içinde bulundukları ikiyüzlülük durumudur. Rabbimiz Kur'an'da “gösteriş için namaz kılanlara yazıklar olsun”³⁶⁹ buyurmakta, “Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye mallarını harcayanların durumu, yağmur yağdığı anda kayanın üzerindeki toprağı süpürdüğü gibi, bu gösteriş için yapılan amellerinde silinip süpürülmek suretiyle boşa çıkarıldığı”³⁷⁰ güzel bir tasvirle anlatılmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz (sav) ise: “Görsünler ve duysunlar diye iş yapanın, Allah kıyamet günü onun maksadının gösteriş ve insanlara duyurma olduğunu ortaya çıkaracağını,”³⁷¹ “Allah'ın onun riyakârlığının cezasını vereceğini,”³⁷² söyleyerek bu günaha karşı ümmetinin dikkatini çekmiştir.

Sevgili Peygamberimiz ümmeti için gizli şirkten korktuğunu söylemesi üzerine, sizden sonra hala şirk olacak mı sorusuna, insanların Güneş'e Ay'a, taş, puta tapmasalar da, ibadetlerini riya için yapacaklarını söylemiş,³⁷³ riyânın gizli bir şirk olduğunu gündeme getirmiştir. Riyânın gizli şirke benzetilmesi, insanların farkında olarak veya olmayarak içine düştükleri korkunç bir tehlikedir. Riyakâr kişi yaptığı amelin karşılığı noktasında Allah ile birlikte insanları da ona ortak tutması, Allah-ü Teâlâ'nın asla kabul etmediği bir

³⁶⁷ Bakara, 2/9.

³⁶⁸ Bakara, 2/14.

³⁶⁹ Mâûn, 107/ 4-7.

³⁷⁰ Bakara, 2/ 264.

³⁷¹ Dârimî, “Rikâk”, 35.

³⁷² Mâce, “Zühed”, 21; Tirmizî, “Zühed”, 48.

³⁷³ Müsned, 4/124.

davranıştır. Peygamberimiz, “içinde riyâ olan ameli Allah’ın kabul etmeyeceğini”³⁷⁴ haber vererek, pek çok hadisinde ümmetini bu habîs ameliyeden korumak istemiştir.

Peygamberimiz, riyâ günahının dehşeti hakkında; “kıyâmet gününde Allah nazarında kötü olanlardan bir kısmını ikiyüzlülerin oluşturacağını”³⁷⁵, “dünyada iki yüzü olanın kıyâmet günü, ateşten iki dili olacağını”³⁷⁶ buyurmuştur.

Bir başka rivayette ise Rasûlüllâh (s.a.s.) âhir zamanda dini konularda riyâyâ düşen kimseler hakkında şöyle buyurmuştur: “Âhir zamanda bazı kimseler çıkacak ve dini dünyaya alet edecekler insanlara yumuşak görünmek için kuzu derilerine bürünecekler ve dilleri şekerden tatlı, fakat kalpleri kurt kalbidir. Allah şöyle buyurur: Benim affıma mı güvenip gururlanıyorsunuz, benim rahmetime mi güvenip cesaretli davranıyorsunuz şanıma yemin ederim ki onlara kendimden bir imtihan vesilesi göndereceğim yumuşak huylu olanlar bile şaşkına çevrilecektir.”³⁷⁷

Peygamberimiz’in dini dünyaya alet edenlerin eleştirisi hakkında Muhâsibî, iki yüzlü insanın şu beş şeyle riyâyâ düştüğünü; “beden, dış görünüş, söz, amel ve dindarmış gibi görünmek suretiyle yapılabileceğini ancak dindarlık süsü verilerek yapılan riyâkârlığın bundan daha kötü olduğunu”³⁷⁸ belirtir. Nâfile ibadetlerin gizli yapılmasını tavsiye eden bir dinin ya da oruçlu olduğu belli olmasın diye oruçluyken saçlara yağ sürmeyi tavsiye eden bir Peygamber’in elbette ki insanları bunlardan sakındırmasının altında sebepler yatmaktadır. Bu sebeplerden en önemlisi de ihlâstır, samimiyettir.

Bir sufi hâlis ameli, “yazıcı meleğin dahi göremediği için yazamayacağı, amel sahibinin kendi nefsinin bile farkedemediği için böbürlenmeyeceği kadar gizli tutulan amel” diye tarif etmiştir.³⁷⁹ Yazıcı meleğin dahi göremediği için yazamayacağı amel, amel sahibinin dahi farkında olmadan yaptığı için böbürlenemeyeceği amel, hiç şüphesiz ki mükâfatı da kişinin bilemeyeceği kadar fazladır. Peygamberimiz’in bir hayır yaparken sağ elin

³⁷⁴ Müsned, 5, 428.

³⁷⁵ Tirmizi, “Birr” 78; Ebû Davûd, “Edeb”, 39.

³⁷⁶ Ebû Davûd, Edeb 39.

³⁷⁷ Tirmizî, “Zühd”, 59.

³⁷⁸ Muhâsibî, *er-Riâye*, 307.

³⁷⁹ Kelâbâzî, Tacü’l- İslâm Ebu Bekr Muhammed. *et- Tearruf li Mezhebi Ehli’t- Tasavvuf*. Tah. Mahmud Emin en- Nevevi (Mısır: Mektebetü’l Külliyyeti’l Ezher, 1980), 99.

verdiğini, sol elin duymayacağı³⁸⁰ benzetmesi de kişinin ameline riya, ucb, kibir gibi arızı hallerin bulaşmaması içindir.

Sühreverdî, Âvârifü'l-Meârif adlı eserinde, Zinnûn el-Mısırî'nin; “1-Kişinin gözünde halk tarafından övülmesiyle yerilmesinin bir olması. 2-Yaptığı amelleri gözünde hiç görmesi. 3-Amelinin âhirette sevap getireceğini düşünmemesi”³⁸¹ bu üç şeyin amellerde ihlâsı gösterdiğini söylediğini aktarır.

Kur'an ve sünnetten edinilen öğretiye göre amellerde aslolan, ihlâsı aramaktır. Samimi bir şekilde, sırf Allah'ın rızasını gözeterek, kulluk bilinci içerisinde yapılması gerektir. Kişi amelini, kalbine düşen duyguların farkında olup teyakkuz halinde, takvâ bilinci içinde yapması gerekir. Peygamberimiz; “hac görevini yaparken haccımı başkalarının görüp iştiraki için yapılan bir ibadet değil, gösteriş ve şöhretten uzak bir hac eyle.”³⁸² diyerek Rabbimiz'e münacaatta bulunması ibadetlerde ihlâsı aradığının bir göstergesidir.

Allah-ü Teâlâ, Kur'an'da; “sadakaları açıktan vermenin güzel bir davranış olduğunu, gizlemenin ise daha hayırlı olduğunu ve o takdirde günahların örtüleceğini”³⁸³ haber verir. Amelde asıl olan, kişinin o eylemi yaparken kalpte beliren duygusudur. Bir kişi, hayırlı bir amel yapılırken, eğer dindar bir müslüman olduğunu insanlara gösterme gayesi güdüyorsa; başka bir kişi de zaten bu fakirin hakkı, onun olanı, ona verdim, diye düşünüyorsa veya insanları o hayırlı işe teşvik etmek, örnek olmak amacı güdüyorsa, elbette ki her iki kişinin ameli aynı kategoride değerlendirilmez. İslâm ahlâk kurallarında çok önemli bir düstur olan; “ameller niyetlere göredir.”³⁸⁴ hadisi burada devreye girecektir. Ancak herkesin niyetini bilen Allah-ü Teala'dır. İnsanların amellerini değerlendirecek olan, herkes hakkında hüküm verecek olan karar mercii de O'dur.

³⁸⁰ Buhârî, “Hudûd”, 19; Müslîm, “Zekat”, 91.

³⁸¹ Sühreverdî, Şihâbüddin, Âvârifü'l-meârif, Çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 1999), 91.

³⁸² İbn Mâce, “Menâsik”, 4.

³⁸³ Bakara, 2/271.

³⁸⁴ Buhârî, “Bedü'l Vahy”, 1.

2.2.2.4. Ucb

Sözlükte acb kökünden türeyen bir isim olarak “ucb” kelimesi; “kibirlenmek, övünmek, kendini beğenmek, üstün görmek, şıarmak manalarına gelmekle beraber, bir kimsenin hak etmediği bir mertebeyi kendinde vehmetmesi”³⁸⁵ şeklinde tanımlanır.

Terim anlamı ise; “kendini beğenmişlik, kişinin hak etmemiş olduğu bir rütbeyi hak etmiş sayması”³⁸⁶, “kişinin sahip olduğu amel, maharet, san’at, mal, makam, güzellik ve ilim gibi nimetleri büyük görerek, bunların gerçek sahibinin Allah olduğunu unutması, bir gün yok olup gideceğini düşünmemesi,”³⁸⁷ demektir.

Ucbun zıddına, “minnet” dendiği, “minnetin de nimete kişinin kendi eliyle, kendi çalışmasıyla kavuşmadığını, Allah-ü Teâlâ’nın lütfu ve ihsanı olduğunu düşünmektir.”³⁸⁸ şeklinde ifade edilmektedir.

Ucb, kişinin sahip olduğu üstünlük her ne ise, onu Allah’tan değil de kendinden bilmesidir. İmam Gazâlî(ö.505/1111), ucb ile kibir arasındaki farkı, “bir kişinin kibirlenebilmesi için bir başka kimsenin olması gerektiğini ama ucb için başkasına ihtiyaç bulunmadığını, kişinin yalnızken de kendini beğenebileceğini”³⁸⁹ söyler.

Aydın(1999), Muhâsibî’nin; “Kibri ucbdan ayıran husus, ucbda insan kendisine verilen bir nimetten ötürü bunun Allah’ın bir nimeti olduğunu unutarak, başkasına üstünlük taslamayacak şekilde onunla övünmesidir. Verilen nimetle başkasına karşı övünüldüğünde ise bu kibir olmaktadır.” görüşünü; “Bundan dolayı kibir sosyal, ucb ise ruhsal bir zaafıdır.”³⁹⁰ şeklinde yorumlamaktadır.

Canan(1992), Kur’an’da ucba,³⁹¹ şu şekilde temas edildiğini ifade etmektedir:

“Huneyn savaşı esnasında, müslümanların sayılarının on iki bine ulaşması nedeniyle çokluklarına güvenip, Hz. Ebubekir gibi sahabilerin bile bugün artık bize azlık nedeniyle

³⁸⁵ Cürcânî, “*Târifât*”, 150.

³⁸⁶ Cürcânî, “*Târifât*”, 150.

³⁸⁷ Dini Kavramlar Sözlüğü, “ucb” maddesi, 665.

³⁸⁸ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *İstılâhât-ı İnsan-ı Kâmil/Tasavvuf Sözlüğü*, Haz. İhsan Kara (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 778.

³⁸⁹ Gazâlî, 3/ 425-426.

³⁹⁰ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 244.

³⁹¹ Tevbe, 9/ 25.

galebe çalınamaz demesi üzerine, Rabbimizin; ‘O gün çokluğunuza güvenmiştiniz fakat size fayda vermedi, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar geldi, arkanızı dönüp gittiniz.’ buyurarak Müslümanlar’ın gafletle başarıyı kendilerinden bilip, zaferin Allah’tan geldiğini unuttuklarına temas edilmiştir.”³⁹²

Allah-ü Teâlâ aşırı kendini beğenme, Allah’ı unutup da her şeyin sahibi kendisiymiş gibi davrananları; “yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin”³⁹³ diyerek çok ciddi bir şekilde uyarmıştır.

Sevgili Peygamberimiz bu habîs huya düşmemek için ümmetini uyarmış, “günah işlemediğiniz halde, ondan daha büyük olan ucbe düşeceğinizden korkuyorum.”³⁹⁴ buyurmuş, “başka bir rivâyette de kişinin kendini beğenmesinin helak edici bir durum olduğunu,”³⁹⁵ söylemiştir. Bu hadis rivayetine göre kendini beğenme ameliyesini yapan kişiyi, ucbu, helake götürürken, başka bir rivayete göre, o kimse, “kendisinin kurtulup, insanların helak olduğunu söyler ama halbuki o herkesten çok helak olandır.”³⁹⁶ buyrulmuştur. Bu büyüklenme sahibinin aldanışının bir göstergesidir.

İnsan kendini beğenmesi, her zaman övünmek için olmayabilir. Allah’ın verdiği nimetten razı olduğunun bir göstergesi de olabilir. Kişinin dengeli bir şekilde kendini beğenmesi sağlam bir kişilik yapısı için gereklidir. Özgüvene sahip olması, Allah’tan aldığı güçle bir takım başarılarla imza atması elbette ki takdire şayan bir durumdur.

Kişinin güzel davranışlarını anlatması bazen örnek olma, bazen başkalarını o güzel davranışa teşvik etme, ya da Allah’a bir şükür vesilesi olarak zikretme gayesi güdülebilir. İnsan olmanın gereği olarak bu normaldir. İnsan yaşadıklarını, hissettiklerini birileriyle paylaşmak ister. Peygamber Efendimiz de, kendisine verilen bir takım kendisine verilen özel nimetleri zikrettikten sonra, ‘bunları övünmek için söylemiyorum’³⁹⁷ diye ekleme yapması, anlatılan her nimetin kendini beğenme anlamı taşımadığını gösterir.

Muhâsibî(ö. 243/857); “kibrin, ucbden doğduğunu, böbürlenmenin; amelle böbürlenme, ilimle böbürlenme, doğru görüşle böbürlenme ve yanlış görüşle böbürlenme ve sahip

³⁹² Canan, “Kütüb’ü-Sitte” 15/22.

³⁹³ İsrâ, 17/37.

³⁹⁴ Müslim, “Tevbe”, 11.

³⁹⁵ İbn Mâce, “Zühd”, 21.

³⁹⁶ Ebu Davûd, “Edeb”, 77

³⁹⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 1; Müsned, I, 5, 301.

olduğu amel ve ilmi sebebiyle, kişi nefsini över ve bunu yapmayı nasip edenin Allah olduğunu unuttur ise, nefsi övüp, Allah'ı unutmaya ise, din sebebiyle böbürlenme diyerek, ucun dört çeşidinin olduğunu söyler.”³⁹⁸

Hucvirî(ö. 465/1072 [?]), Muhâsibî gibi; “kibrin ucudan kaynaklandığını, ucun ise güzelliğin hakikatini bilmemekten, cehaletten; cehaletinde, hakikat-i insaniyeden uzaklaşmaktan kaynaklandığını”³⁹⁹ ifade etmektedir.

İmam Gazâlî(ö.505/1111)de kibrin, ucudan doğduğu görüşünü paylaşır ve; “ucun günahları unutturduğunu, ihmal ettirdiğini, hatırlanan günahlara da ehemmiyet verdirmediğini, telafiye çalıştırmadığını”⁴⁰⁰ ve bunu da, ucun Allah'a karşı yapılan bir kötülük olduğunu ifade eder.

Ucb sebebiyle kişinin günahlarını unutup veya önemsemeyip, küçümsediğinde; Allah'a karşı saygısızlık yapmış olur. Kendinde bir eksik görmediği için tevbeyle yanaşmaz. Kendisini günahsız, kusursuz ve cennete layık görür. Bu, kişinin düşebileceği en tehlikeli hallerdendir. Nitekim Rabbimiz Kur'an'da; “Nefislerinizi temize çıkarmayın”⁴⁰¹ buyurmaktadır.

Ucb sahibi kendi amelini kusursuz gördüğü gibi, kendi aklını da kusursuz görür. Her şeyi kendisinin bildiğini sanır. Başkalarının fikirlerini sorup varsa eksikliği düzeltmez. Çünkü o, her şeyin en doğrusunu bilir. Kendisi bilgili kültürlü, başka herkes cahildir. Hatta öyle bir aşamaya gider ki, Kur'an ayetlerini ve hadisleri, kendi inandığı şeye göre yorumlar. Kendi düşüncesine uymayanı ya tevil eder, ya da reddedebilir. Kibir çeşitlerinden Kur'an'a ve sünnete karşı yapılan kibirde bahsettiğimiz inkâr yada red ameliyesinin, insanın içinde yatan ucb duygusundan kaynaklanabileceğini düşünmekteyiz.

İmam Gazâlî; “hatalı görüşe sahip olan, görüşünün hata olduğunu bilemediği için, bilinmeyen hastalığın tedâvisinin de zor olduğunu, cehaletin de bilinmeyen bir hastalık olduğu için, onun da tedâvisinin zor olduğunu; bilmediği halde, bilmez olduğunu bilmeyenlere söz anlatmak zordur.”⁴⁰² diyerek ifade etmektedir. Bunun çözümü

³⁹⁸ Muhâsibî, *er-Riâye*, 435-436.

³⁹⁹ Sühreverdî, *Âvârîf*, 303.

⁴⁰⁰ İmam Gazâlî, *İhyâ*, 3/791.

⁴⁰¹ Necm, 53/ 23.

⁴⁰² İmam Gazâlî, *İhyâ*, 3/807.

noktasında ise özetle, “Kur’an ve sünnete uymak, günahlardan kaçmak, ibadete devam etmek ve takvâli olmakla mümkün olduğunu”⁴⁰³ ifade etmektedir. Buradan hareketle ucbu cahilliğin doğurduğunu, tedavisinin de yine bilgiyle ve bilginin ameller üzerindeki tesiriyle takvâli olmak ile mümkün olduğunu çıkarmaktayız.

2.3. Kibrin Mânevî Zararları ve Kibirlinin Âkıbeti

Kibir, insanın manevi hastalıklarının başında gelir. Allah-ü Teala ve Peygamber Efendimiz tarafından yasaklanan kibrin, ayet ve hadislerde sabit olduğu üzere, hem dünyaya hem de ahirete taalluk eden çok ciddi neticeleri vardır. Biz önceki bölümlerde kibrin ne olduğunu, hangi duyguların insanı kibre götürdüğünü, kibirlenme vasıtalarını işlemiştik. Bu bölümde ise ayet ve hadisler ekseninde kibrin ahirete taalluk eden manevi zararlarını ve kibirli kimsenin akıbetini işleyeceğiz.

Kibirleri nedeniyle Allah’ı inkar ve bu inkarda ısrar edenlerin ayetleri anlamaktan men edilmeleri; “Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri ayetlerimden mahrum edeceğim...”⁴⁰⁴ ayeti ile, kalplerindeki kibir yüzünden, defalarca mucize gösterilmiş olsa da, iman etmeyip, doğru yola gelmeyen, azgınlığın olduğu yollara giden kimselerin çarpıtılacağı manevi cezayı haber vermektedir.

Kalplerin mühürlenmesi cezası, Kur’an’da kendilerine ulaşmış kesin bir delil olmadan Allah’ın ayetleri hakkında tartışmaya girişen insanların çarpıtılacağı cezadır. Bilgisizce, emin olmadan ayetler hakkında tartışmaları gerek Cenab-ı Allah, gerek diğer insanlar tarafından büyük bir nefrete sebep olur. Bu davranışın sorucu olarak, “Allah, mütekebbir, zorbanın kalbini mühürler.”⁴⁰⁵ İnsanın kibrinden dolayı hakikate objektif bakamayarak ayetleri inkarı sonucu ayetleri anlamaktan men edilmeleri ne kötü bir akıbetir.

Kur’an’da Allah’ın sevmediği kimselerden olmak cezası; Allah-u Teala kendisinin, kulluk etmek ve O’na şirk koşturmak şeklinde kul üzerindeki hakkını zikrettikten sonra, anne-babaya, komşuya, arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın diyerek sosyal ilişkilerdeki kişileri yakından uzağa doğru sıralamış, ve bütün ilişkilerde dikkat edilmesi gereken kendini beğenme ve böbürlenme davranışını; “Allah, kendini beğenen

⁴⁰³ İmam Gazâlî, *İhyâ*, 3/808.

⁴⁰⁴ Âraf, 7/146.

⁴⁰⁵ Mü’min, 40/35.

ve övünen kimseyi sevmez.”⁴⁰⁶ buyurarak, insan için olabilecek en kötü akıbetlerden birisi olarak zikretmiştir.

Lokman(as), evladına kibir ve gurura kapılmaması için bazı tavsiyelerde bulunmuş; “Allah’a şirkten sonra, anne babaya teşekkür et, namazı dost doğru kıl.” gibi İslam’ın temel öğretileri zikrettikten sonra, insanları küçük görerek onlardan yüz çevirmemeyi, yeryüzünde böbürlenerek yürümeyi, Allah’ın kibirleneni ve kendini beğeneni sevmediğini, yürüyüşünde tabii olmasını,⁴⁰⁷ tavsiye ederek, Rabbi’nin kibirlenenleri sevmemesi gibi çok çetin bir âkıbetin olduğunu haber vermiştir.

Kibirli insan, Allah'a karşı ihtiyacı olmadığı şeklinde bir zehaba kapılır ve kendinde bir güç vehmederek Allah’a boyun eğerek kulluk yapmak istemez ve O’na dua etmek istemez. Bunu Yüce Yaratıcımız’ın; "Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir."⁴⁰⁸ ifadelerinden anlamaktayız. Kişinin Allah’a kulluktan geri durması, yaradılış gayesini bilmemesinden yani cehaletten ileri gelir. İnsanı inkara sevk eden cahillikle iman bir kalpte bulunamayacağı gibi, insanı inkara sevk eden kibir ile iman da bir kalpte bulunmaz. Allah-ü Teala; “büyüklener Allah’a kulluktan geri duranların hepsini yakında huzuruna toplayacağını, kulluktan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere acı bir şekilde azap edeceğini,”⁴⁰⁹ “mütekebbirlerin, içinde ebedi kalacakları yerin cehennem ve ne kötü bir varış yeri olduğunu,”⁴¹⁰ içine düştükleri kibir çukurunun, bir âkıbeti olarak bu cezalarla karşılaşacakları ifade edilmiştir.

Kibirlenenlerin âkıbeti ile ilgili hadis rivayetlerine bakıldığında, kibrin hem soyut bir davranış olarak kendini beğenme, gurur, hased, riyâ gibi insanı kibre götüren davranışların eleştirildiği, hem de zâhirî olarak davranışlarla dışa yansıyan yönüyle kibirlenerek yürümenin, konuşmanın ve giyinmenin kibir ile bağlantısı kurularak eleştirildiği görülmektedir.

⁴⁰⁶ Nisa, 4/36.

⁴⁰⁷ Lokmân, 31/18.

⁴⁰⁸ Mü’min, 40/60.

⁴⁰⁹ Nisa, 4/ 172-173.

⁴¹⁰ Nahl, 16/29.

En sık zikredilen bir hadise göre Hz. Peygamber (sav); “Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiçbir kimse Cehennem’e giremez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiçbir kimse de Cennet’e giremez.”⁴¹¹ rivayetiyle, kibrin bir kimseyi Cennet’ten mahrum edecek kadar büyük bir günah olduğuna işaret etmiştir. Bu hadis, kibrin ne kadar kötü bir huy olduğunu gösteren bir delildir. Kibrin her çeşidi insanı küfre götürmese de, kalbî bir hastalık olan kibrin, kalpteki imanı zedeleyerek insanı küfre götürebileceği görülmektedir.

Hadis rivayetlerinde kibirlenenlere verilecek cezanın, ekseriyetle günlük hayatta insanların birbirlerine karşı kibirli davranışlarda bulunmaktan kaynaklı olduğu görülmektedir.

Sevgili Peygamberimiz (sav); “Müslüman’ın müslüman kardeşini küçük görmesinin, ‘şer’ olarak ona yeteceğini,”⁴¹² kibrin zararlarını en genel manada, bir insanın başka bir insana yapabileceği kötülük olarak ifade etmiştir.

Kendini beğenmeyi ve başkalarına karşı kibirlenmeyi alışkanlık haline getirmiş birisi için bu tavrı, süreklilik arz ettiğinde karakterinin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Zamanla etrafındaki herkese bu tavrını yansıtır. Sevgili Peygamberimiz; “Kişi kendisini halktan büyük görüp, uzak tuta tuta cebbarlar arasına kaydedilir de onların başına gelen musibete duçar olur.”⁴¹³ buyrularak, kibirlenmeyi karakter haline getirmiş kimselerin artık zalimler guruhuna katıldığı, kendisine de zulmedenlere verilecek olan cezanın verileceği bildirilmiştir.

Hadis rivayetinde, Allah-ü Teala’nın kıyamet gününde konuşmayacağı, temize çıkarmayacağı, suratlarına bile bakmayacağı ve üstelik onlar için korkunç bir azabın olacağını bildirdiği kişilerden birinin; ‘kibirli fakir’ olduğunu⁴¹⁴ görmekteyiz. Bu rivayetten anlaşılıyor ki, fakir olan bir kişinin ihtiyacı olan bir şeyi başkasından almaya kibrinin ve gururunun engel olması ve belki de çoluk çocuğunun rızkına mani olması

⁴¹¹ Müslim, “İman”, 147; Tirmizî, “Birr”, 61; İbn Mâce, “Zühd”, 16.

⁴¹² Müslim, “Birr”, 32.

⁴¹³ Tirmizî, “Birr”, 61.

⁴¹⁴ Müslim, “İman”, 172; Nesai, “Zekat”, 77.

eleştirilmiş olabilir. Kişinin kendisini müstağni görerek kibirlenmesi, hiçbir şekilde Allah-ü Teala tarafından mâzur görülmemiştir.

Aynı tehdidin, elbisesini büyüklerek yerde sürükleyen,⁴¹⁵ çalımla sürüyen⁴¹⁶ kimseler içinde hazin bir âkıbet olduğunu görmekteyiz.

İslam, gerek giyim-kuşam, davranış olarak, gerekse içte bir huy olarak dışa yansıyan yönüyle kibir ve övünmeyi yasaklamıştır. Müslüman olan kimsenin bu huylardan sakınması ve bu huyların sebep olacağı olumsuz durumlardan korunması gerekir. Kibirlenen kişinin ilahi rahmetten uzaklaşması, Allah'ın kıyamet günü onlara bakmaması ve onları tezkiye etmemesi kötü bir akıbet olarak kişiye yeterlidir. Aynı şekilde Sevgili Peygamberimiz, bu tehlikeli huydan ümmetini korumak istemiş, kibirden sakınmak gerektiğini pek çok hadislerinde haber vermiştir.

İbadetlerin insanlar için pek çok faydaları vardır. Bunlardan biri de ibadetlerin kibri, gururu, kendini beğenmişliği engelleyici niteliklerinin olmasıdır. Örneğin namaz, zengin-fakir, amir-memur, büyük-küçük ayrımı gözetmeksizin her kesimden insanın aynı safta bulunması, Allah huzurunda herkesin eşit olduğunu gösteren mütevâzılaştırıcı bir ibadetken, insanların bir kıyafetle, ya da bir davranışla olması gereken bu halin dışında bir tavır sergilerse, ibadetlerin ruhu gerçekleşmemiş olur. İbadetler esnasında da Peygamber Efendimiz kibre düşülebileceğini, bundan korunmak gerektiğini, çünkü; “Kim namazda îzârını (gömleğini) çalımla yere degecek kadar uzatırsa, Allah Teala'nın, onun günahını affetmeyeceğini, ve onu kötü amellere karşı korumayacağını”⁴¹⁷ bildirir. Bununla birlikte kendisine hediye edilen ipek bir kıyafeti giyerek namaz kılıp sonra hoşuna gitmemiş gibi çıkarması ve “bu takva sahiplerine yakışmaz”⁴¹⁸ buyurması çok dikkat çekicidir. Buradan anlaşıldığına göre takva gibi Allah'tan sakınma gibi, insanın içinde olan kalbi niyetlerin dışa yansması kıyafetler gibi dış görünüşe akseden eşyalar ile ve davranışlar ile ortaya çıkmaktadır. Bir zenginlik göstergesi olan ipek kıyafeti Peygamberimiz'in şiddetle üzerinden çıkarması, insanların yatırımını dış görünüşüne değil, asıl yatırımını takvalı olmak gibi iç alemini güzelleştirici davranış ve manevi

⁴¹⁵ Müslim, “Libâs”, 42 ; Müslim, “İmân”, 171.

⁴¹⁶ Buhari “Libas”, 1,2,5; Müslim, “Libas 42”; Tirmizi, “Libas”, 8; Ebû Davûd, “Libâs” 28.

⁴¹⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 83.

⁴¹⁸ Müslim, “Libâs”, 23.

hallere yapması gerektiğini anlıyoruz. Aksi halde bu hadisten kibirlenme neticesinde kişinin takvalı olmamak gibi manevi bir cezaya çarptırılabilceğini de öğrenmiş oluyoruz.

İnsan kıyafeti ile çevresine bir takım mesajlarda bulunduğu gibi, yürüyüşü ile konuşması ile jest ve mimikleri ile de bir takım mesajlarda bulunur. Kişi üslup ve hitabeti ile, karşıdaki kişiye kendini iyi veya kötü hissettirebilir. Aynı zamanda kendisini büyüterek, karşıdakini küçültebilir. Hem Kur'an ayetlerinde; "Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne de dağlara boyca ulaşabilirsin,"⁴¹⁹ diyerek insana haddi, hududu bildirilmiş; hem de hadislerde; "bir kişinin nefsinin hoşuna giden bir takım elbise içinde, saçları da yapılmış olarak kibirli yürürken birden yere battığı, Kıyamet kopuncaya kadar orada zorlukla batmaya devam edeceği,"⁴²⁰ ifade buyrulmuştur. Bu ayet ve hadislerden kendini beğenerek, çalım satarak yürüyen kimsenin hem dünyada hem de ahirette azaba düçar olabileceğini, kibirlenen kişinin dünyada cezalandırılmaya başlandığını, kıyamete kadar da yere batırılmaya devam edeceğinin ifade edilmesi, kibrin, gösterişin ve büyüklenmenin hazin sonucunu gözler önüne sermektedir.

Öte yandan dünyada büyüklük taslayanların kıyamet gününde âkibeti; "insan şeklinde zerrecikler gibi"⁴²¹ veya diğer rivayette, "minik karıncalar gibi haşr olunacaklarını ve Bûles denilen bir hapishaneye mahkum olacaklarını ve cehennem ehlinin irinlerinin onlara içecek olarak sunulması gibi dehşetli bir âkıbetin kibir ehlini beklemesi",⁴²² dünyada kendilerini dev aynasında görenlerin ahirette tam tersi, kibirlerinin cisimleştirilerek somut bir hâl alması adına, insan şeklinde minik karıncalar olarak haşrolunacağı benzetmesi çok mânidardır.

Yukarıda anlatıldığı üzere, Allah'a kulluk edip, ibadet yapmaya engel olan kibir eleştirildiği gibi, kibre sebep olan ibadet de dinimizce hoş görülmemiştir. Nitekim Enes' den (ö.93/ 711-12) (r.a.) nakledildiğine göre Sevgili Peygamberimiz; "İnsanların mescit yaptırma konusunda birbirleriyle yarış etmeleri ve böbürlenip övünmeleri kıyamet alametlerindendir."⁴²³ buyurmuştur. Bu rivayet kibir duygusu ile gösterişe kapılarak yapılmış bir ibadetin samimiyetten uzak olduğu için kıyamet alameti olarak görüldüğünü,

⁴¹⁹ İsra, 17/37.

⁴²⁰ Buhârî, "Libâs" 5; Müslim, Libâs, 49.

⁴²¹ Tirmizî, "Kıyâmet", 47.

⁴²² Tirmizî, "Kıyâmet", 40.

⁴²³ İbn Mâce, "Mesâcid", 2.

makbul bir davranış olmadığını öğretir. İbadetler yalnız Allah rızası için yapılmalıdır. Başkalarına gösteriş için yapılan veya başa kakarak, inciterek, böbürlenerek yapılan ibadetlerin içi boşaltılmıştır. Üstelik kişiye sevap kazandırmak yerine kişinin günaha girmesine bile neden olmaktadır.

Gösteriş ve kibir ile yapılan bir ibadetle ilgili olarak Sevgili Peygamberimiz uzunca bir rivayette, Allah-ü Teala'nın kıyamet gününde hüküm vermek için kullarının yanına ineceğini, üç grup insanı ayrı ayrı hesaba çekeceğini, Kur'an'ı bilen birinci kişiye; 'Kur'an'la nasıl yaşadın?' diye soracağını, Kur'an okuyan kişinin ise; 'Kur'an'ı elimden hiç düşürmedim' demesi üzerine, Allah ve meleklerin, 'hayır sen falan kişi Kur'an okudu desinler diye okudun' diyeceklerini; zengin olan ikinci kişiye; 'verdiğim mülkle ne yaptın diye soracağını', zengin kişinin de 'yakınlarıma yoksullara infak ettim' demesi üzerine, Allah'ın ve meleklerin, 'hayır sen cömerttir desinler diye yaptın' diyeceklerini; Allah yolunda öldürülen üçüncü kişiye ne uğruna öldürüldün diye sorulması üzerine, 'şehid olan kişinin, cihad emrettin ben de şehid oldum' demesi üzerine Allah ve meleklerin, 'hayır sen falan kimse, ne cesurdur denilmesi için öyle yaptın' diyeceklerini devamında da: "Bu üç kişi kendi konularında Allah Teala'nın yarattığı ilk kimselerdir. Kıyamet günü cehennem ateşi bunlarla tutuşturulacaktır."⁴²⁴ denileceği nakledilmektedir.

Bu hadis rivayetinden anlıyoruz ki, başkaları Kur'an okur, Kur'an'ı bilir desinler diye yapılan ibadetin; cömerttir desinler diye yapılan infâkın; cesur desinler diye yapılan cihadın; sevap bakımından, niyet halis olmadığından, içinin boşaltıldığını, kıyamet gününde cehennem ateşinin bu kimseler ile tutuşturulacağını anlamaktayız. Allah'ın rızasının hilafına içine gösteriş veya kibir karışarak yapılan her amelin, kişinin derecesini alçaltacağını ve onu aşağıların en aşağısı kılacağını, böylece kibrin mânevi zararlarından bir tanesi daha bu rivayetle görülmektedir.

Kibir, cehennemliklere mahsus başlıca kötü huylardan biridir. Kur'an'da; "kibirlenenlerin yerinin Cehennem olduğu, orasının ne kötü bir yer olduğu"⁴²⁵, "Cennet'e ise

⁴²⁴ Müslîm, "İmâra", 43.

⁴²⁵ Zümer, 39/60,72; Nahl, 16/29.

kibirlenmenin yakışmayacağı için İblis'in oradan kovulduğu"⁴²⁶ pek çok yerde anlatılmaktadır.

Kur'an'ın beyânı niteliğinde olan hadislerde de aynı âkıbetin kibirlenenleri yakaladığını görüyoruz. Mesela; Peygamber (as) ashaba; "Size cehennemlikleri haber vereyim mi?" buyurur ve peşinden de, bu kimselerin katı kalpli, kaba, cimri ve kurularak yürüyen kibirli kimseler olduğunu",⁴²⁷ "çok şişman olup böbürlenerek yürüyen, kibirli, cimri, hilekâr ve kendini beğenmiş katı kalpli insanın cennete giremeyeceği",⁴²⁸ başka bir rivayette de; "Cennet ile cehennem münakaşa edip, Cehennem' in, bende zorbalılar ve kibirliler var, Cennet'in, bende yalnız zayıflar ve yoksullar var, demesi, Allah-ü Teala'nın onların çekişmesine:

- "Ey cennet! Sen benim rahmetimsin, dilediğime seninle merhamet ederim. Ey cehennem! Sen de benim azâbımsın. Dilediğime seninle azâb ederim. Ben her ikinizi de dolduracağım."⁴²⁹ buyurması Cehennem ehlinin en belirgin vasfının kibir olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kibrin en önemli mânevi zararlarından biri de; Allah'tan ve Peygamber'den uzak kalacak olmaktır. Sevgili Peygamberimiz; "böbürlenip çalım satanlar Allah'ın ilgi ve merhametini kaybedeceklerdir"⁴³⁰ buyurmuş, Rasulullah (sav) Kıyamet gününde kendisinden uzak olanların özelliklerini; "Kıyamet günü bana en sevgili ve en yakın olanınız, ahlâkı en güzel olanınızdır. Kıyamet günü bana en sevimsiz ve benden en uzak olanınız boşboğaz, övünen, mütefeyhiklardır, ululuk taslayıp, kibirli davrananlardır."⁴³¹ buyurmuşlardır.

Allah'tan ve Peygamber'den dünyada uzak bir hayat yaşamak ve yine ahirette uzak olmak, yaradılış gayesini yerine getirememiş bir kimse için ne büyük bir bedbahtsılıktır. İnsanoğlunun yaratılış gayesi, Yaratıcısı olan Allah'ı tanıyıp, sevip, Peygamberler'ine uyup, kulluk mertebelerinde yakîn derecesine ulaşmaktır.

⁴²⁶ Ârâf, 7/13.

⁴²⁷ Buhârî, "Edeb", 61; Müslîm, "Cennet",47; İbn Mâce, "Zühd", 4.

⁴²⁸ Tirmizî, "Cehennem", 13.

⁴²⁹ Müslîm, "Cennet" 34.

⁴³⁰ Buhârî, "Libâs", 1, 2, 5; Müslîm, "Libâs", 42.

⁴³¹ Tirmizî, "Birr", 71.

Nitekim Sevgili Peygamberimiz bir kutsî hadiste Allah-ü Teala'nın; "Büyüklik benim şânımdandır. Kim bu hususta benimle yarışmaya kalkarsa onu cehenneme atarım."⁴³² buyurduğunu haber vermektedir. Başka bir rivayette de Resulullah(sav) 'in kıyamet gününde Allah-ü Teala'nın; "Cebbâr benim, Melik benim. Hani dünyadaki cebbârlar nerede? Mütekebbirler nerede?"⁴³³ diyerek Allah-ü Teala asıl büyüklüğün, hâkimiyetin kendisine ait olduğunu söyleyerek, büyüklük taslayanlara âdeta meydan okumaktadır.

Büyüklik, izzet ve âzâmet malumdur ki, her şeyi yaratan ve yaşatan, mülkün sahibi olan Yüce Yaratıcı'nın bir sıfatıdır. Varlığı; mutlak, ezeli ve ebedi ve her şeyin müsebbibi olan Yüce Yaratıcı'ya bağlı olan insanın, kendini müstekbir, ulu ve müstağnî görmesi kendini ve Rabbini bilmemesinin bir tezâhürü olarak şaşılacak bir durumdur. Bu durum, Allah-ü Teala ile nizâlaşmaya götürecek kadar ileri giderse, kişiyi îtikâdî açıdan sıkıntıya sokar.

İnsan için hayattaki en önemli husus Allah'a iman neticesinde hayat rehberi olan, onu karanlıklardan aydınlıklara çıkaran, doğru yolu gösteren, dünya ve ahiret saadetini kişiyi kolaylaştıran, hayatı için rehber olan Kur'an ve sünnete uygun bir yaşamdır. Bunun için de öncelikle Kur'an ve sünneti doğru anlaması gerekir. Kişinin Kur'an ve sünnet ile kurduğu ilişki onları okumak, anlamak ve içselleştirmek yoluylaadır. Ne var ki bu hakikâti anlama yolculuğundaki, anlamayı etkileyen en önemli faktörlerden birisi de kişinin sahip olduğu ilmi birikim ile kendi iç aleminde yaşamış olduğu duygu birikimidir. Kişinin niyeti, objektivitesi ve önyargılarına, kişinin kibir, gurur, hased, inat gibi duyguları yön verir. İşte bu bakış açısına en önemli ahlâki zaatlardan biri olan kibir etki ettiğinde, hakikâti anlamasına perde olmakta, hatta kişiyi îtikâdî hususlarda bile inkâra sevk edebilmektedir. Bu inkâr veya bu büyükleme duygusu kişiyi dünyada da ahirette de bir takım belâlara düçar eder. Kişiyi, Allah-ü Teala'nın buğz etmesi, Allah ve Rasulü'nden uzak olmak, kalplerin mühürlenerek hakikâti anlamaya engel olması, Cehennem ehli olmak gibi çetin bir âkibete götürmektedir.

⁴³² Müslîm, "Birr", 136. İbn Mâce, "Zühd", 16.

⁴³³ İbn Mâce, "Zühd", 33.

2.4. Kibirden Kurtulma Önerileri

Bu başlık altında kibirden kurtulmak için Kur'an ve sünnetten çıkarmaya çalıştığımız bazı ilkeleri sıralayacağız.

Kibirden kurtulmak için, Kur'an ve sünnet öncelikle insanın bilişsel yönünü iknâ eden çâreler sunmaktadır. Biliş düşünceleri, düşünceler ise duyguları aktive eder. Duygular, davranışları belirler. Bu nedenle bilişle başlamak, farkındalık gerektiren ilk adımdır.

İnsanın davranış ve tutumlarını değiştirmesindeki asıl faktör, düşüncesindeki değişimlerdir. Yani insanın olumsuz düşünceleri fark etmesi, öncelikle o kişinin farkındalığının geliştirilmesi ile mümkündür.

İslamî literatüre bakıldığında farklı âyetlerde insanın yaratılışına dikkat çekilir. İlk önce balçıktan⁴³⁴, sonra atılan bir sudan⁴³⁵, bir meniden, kişinin anne karnında geçirdiği safhalardan bahsedilir. Burada insanın yaratılışına ve yaratılış aşamalarına dikkat çekilir. Bütün insanların yaratılış sürecinde aynı aşamalardan geçmesi, bir nevi insanları zeminde eşitleyen, yaratılış itibarıyla herkesin aynı olduğunu belirten, kimsenin kimse üzerinde büyükmeye hakkının olmadığını gösteren, bilişsel farkındalığı artıran donelerdir.

Başka bir âyette de insanın, kendisinin bile hor gördüğü bir sudan yaratılmış olmasının vurgulanması, insanın içinde devleşen kibir duygusunu kökten kazıyacak olan bir darbedir. Kur'an'da da insanın yaratılış merhalelerinden bahsedilmesi, kişinin kendini tanıması, fark etmesi, kendini bilmesi noktasında çok önemlidir.

Öte yandan Sevgili Peygamberimiz; “Hepiniz Adem'den, Adem ise topraktan yaratılmıştır.”⁴³⁶ buyururken bütün insanların yaratılışının ve atasının bir olduğuna vurgu yaparak insanların arasında yaratılış itibarıyla bir fark olmadığı gibi soy-sop, ırk- millet gibi ayırım ve büyükmelerin de ne kadar yersiz olduğuna dikkat çekilmektedir. Aslında yaratılmış olan her şeyin Cenab-ı Allah'ın bir tecellisi olarak görüldüğünde ikilikler ve farklılıklar ortadan kalkacaktır.

⁴³⁴ Hicr, 15/26.

⁴³⁵ Kıyâme: 75/37-38.

⁴³⁶ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 49.

Başka bir rivayette ise; “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. Ama o sizin kalplerinize ve işlerinize bakar.”⁴³⁷ denilirken insanların suret olarak eşit olduklarına dikkat çekilerek, kendini farklı ve üstün görmenin yanlışlığı gözler önüne serilir. O halde Kur’an ve sünnet yaratılış itibâri ile toplumsal hayatta insanları birbirleri ile kıyasa götürebilecek herhangi bir üstünlükten bahsetmez. Böyle bir üstünlük algısı içerisinde olanlar kişilerin, âyet ve hadislerle farkındalığını artırarak yanlış olan düşünce kalıplarını temizler.

Bir başka ilke, insan psikolojisini tanıyıp bilmekle alâkalıdır. Kibirlenmenin altında yatan nedenleri bulmak, kişiyi kibre götüren sebepleri bulup, insanın davranışlarını tetikleyen, psikolojik alt yapıları tespit etmek suretiyle önce problemi fark edip sonra çözüm önerileri aramak gerekir. Kibir, gurur, büyülenme, sevgisiz kalındığında oluşan, bilinç altında sevilmemişlik, terkedilmişlik, onaylanmamışlık gibi duyguların dışa vurumuyla oluşur. Bu kişiler hayatları boyunca sevilmedilerse, takdir edilmedilerse, bunları elde etmek için kendilerini olduklarından fazla göstermeye çalışırlar. Kendilerine zenginlikle, kıyâfetle, dış görünüşlerine yaptıkları yatırımlarla daha çok abartarak insanların sevgi ve ilgisini celb etmeye çalışırlar. İnsanın davranışlarını etkileyen bütün bu psikolojik alt yapılar bilinirse ve tedâvi edilirse, kibirden kurtulmak için daha sağlıklı çözümler düşünülmüş olur.

Kibirden kurtulmak için başka bir ilke, ölüm bilincini diri tutmaktır. Dünya hayatının bir imtihan yeri olduğunu bilmek, dünyanın geçici olduğunu, her şeyin fani olduğunu bilmek ve insanın mal ile, evlat ile, can ile, şöhret ile imtihan edileceğini bilmek en güçlü otokontrol mekanizmasıdır. Bu bilinç, insanı hem geçmiş endişelerinden kurtarır, hem de gelecek kaygılarını engeller. Kişinin tasavvufî tâbirle “*ibnü’l vakt*” olmasını, günümüz modern tabiri ile “*anda kalmasını*” sağlar.

Kibirden kurtulmak için bir başka davranışsal ilke ise ibadetlerin etkisidir. Çünkü ibadetlerde kibri, ucbu, kendini beğenmeyi engelleyici etkisi vardır. Bir namaz ibadeti hem şekil olarak Allah’ın huzurunda eğilerek, secdeye kapanarak, kendini dev aynasında gören veya burnu kâf dağında olan insanın burnunu, Allah için yere değdirerek mütevâzılıkta insanı doruk noktasına ulaştırır. Aynı zamanda âmir-memur, zengin-fakir,

⁴³⁷ Müslîm, “Birr”, 34.

büyük-küçük farkı gözetilmeksizin her kesimden insanın omuz omuza aynı safta yaptığı bir ibadet olan namaz, insanın Allah huzurunda herkesin eşit olduğunu görmesine, üstünlük ve aşağılık duygularından uzaklaşmasına, insanın sosyalleşmesine ve dengeli bir kişilik yapısına kavuşmasına katkı sağlar.

Tıpkı namaz gibi diğer ibadetlerinde zekât gibi, sadaka gibi insanı mal biriktirmekten, bencillikten, aşırı gösteriş ve böbürlenmekten, sömürücülükten, mala ve zenginliğe olan bağlılıktan kurtardığı gibi insanı başkalarını düşünmeye, fedâkarlığa, yardımlaşmaya, îsâra, empati göstermeye götürür.

İbadetlerin topluca yapılması, insanları birbirine yaklaştırır ve aralarındaki farklılıkları ortadan kaldırır. Böylece ibadetler narsisizmin tezâhürleri olan üstünlük, sömürücülük, ötekileştirme, statü elde etme gibi duyguları engeller.

İslâm dini, bütün müslümanların kardeş olduğunu, bunun gereği olarak da birbirlerini güzel işlerde desteklemeleri gerektiğini, olumsuz işlerde ise birbirlerini uyarmaları gerektiğini belirtmektedir. İslâmî literatürde bu, emri bi'l mâruf nehy-i ani'l münker olarak adlandırılır. Dinin özünde olan bütün bu uygulamaların bireyselleşmeden ziyâde kişinin toplumsallaşmasına, 'ben' den sıyrılıp, biz olmasına, ikilikten kurtulup 'bir'liğe ulaşmasına neden olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVÂZUNUN MÂHİYETİ

Tevâzu, anlamı üzerinde pek çok yorum yapılan, kimi zamanda çok karıştırılan kelimelerden biridir. Tevâzu, pek çok sözlükte bile kibrin zıt anlamı olarak verilir. Halbuki kibir, yüksek benlik algısı iken; bunun zıddı düşük benlik algısıdır. Düşük benlik algısı ise tevâzu değildir. Düşük benlik algısına, zillet denilebilir. Tevâzu ise, ahlâk ilminde yüce bir erdemdir. Denge unsurudur. İnsanı kibirten kaçarken, ifrâda düşmemesi için yakalar ve bir ucu kibir, diğer ucu zillet olan iki uç noktanın arasında kalmasını sağlar.

Sözlük anlamı itibariyle tevazunun vaz' kökünden geldiğini, onun da bir şeyi yere koyma, indirme anlamları olduğunu görmüştük. Tevâzuda, kişinin büyüklenen nefsinin, bir nev'i aşağı indirerek yerine koymasındır. Bu benzetme gayet yerinde bir benzetmedir. Yani kişinin kendisini ne aşağıya çekmesi, ne de olduğundan fazla büyüterek kendini yükseltmesidir. Aslolan kişinin kendisini eksi ve artılarıyla bilip kabul etmesidir.

Tevâzu ile düşük özgüven karıştırılmaktadır. Tevâzuyu, kişinin kendisini zillet derecesine düşürecek kadar küçümsemesi, değerini düşürmesi olarak anlamak yanlış bir tutumdur.

Yılmaz(2020), ahlâk düşünürleri üzerinde büyük etkisi olan Aristoteles'in etiğinde tevâzunun *yüce gönüllülük erdemi* adı altında iki ucun ortası olduğunu şu şekilde aktarır:

“Erdemli davranış iki uç arasında orta olandır, ancak bu orta olma bazen duruma göre değişir. Kibir her ne durumda olursa olsun uçta yer alır, hiç bir zaman orta olma durumu yoktur. Aristoteles, yüce gönüllülük erdemi, kendini beğenmişlik ve pısrıklık olarak iki

uç olanın ortası olarak ele alır. Bunun dışındaki pek çok kaynakta da bu orta olma hali tevazu, tevazunun bir ucu kibir; diğer ucu ise alçaklık-aşağılıktır.”⁴³⁸

İmam Gazâlî ise bu noktada; “Tıpkı diğer huylar gibi tevâzunun da aşırı tarafları ile orta derecesinin olduğunu, ifrat derecesine kibirlenmek; tefrit derecesine zillet denildiğini, orta dereceye de tevâzu adı verildiğini, makbul olan tevâzunun zillet derecesine düşmeyen tevâzu olduğunu, mü’mine zilletin yakışmadığını, Allah katında en sevimli olanın orta dereceler olduğunu”⁴³⁹ ifade etmektedir.

Tevâzunun hakîkatte ne olduğunun tanımı, tevâzunun ne olmadığı cevaplanarak yapılabilir. Bu noktada, insan davranışları ile ilgilenen psikoloji biliminden faydalanmakta yarar vardır. Yücel ve Aslantürk (2019), psikoloji alanındaki çalışmalarında tevâzuyu şöyle tanımlamaktadır:

“Tevazu, kesinlikle düşük öz saygı, kendi değerini küçültme ya da kendini aşağılama değildir. Ayrıca, tevazu narsisizmin, kibrin ya da böbürlenmenin yokluğu olarak da tanımlanamaz, zira ‘olumsuz bir şeyin yokluğu olumlu bir şeyin varlığını zorunlu kılmaz’ diyerek tevazuun düşük öz saygı, kendi değerini küçültme veya alçaltma olmadığına vurgu yaparlar ve ilgili alan yazınında görece en sık atıf alan Tagney’in, tevazuun altı bileşenden oluştuğunu ileri sürdüğünü söylerler. Bunlar: “(1) düşük öz saygı ve kendini küçük görmeden tamamen farklı olarak, bireyin kendi yetenek ve başarılarını doğru bir şekilde değerlendirmesi, (2) eksikliklerini, kusurlarını ve sınırlılıklarını bilebilmesi, (3) yeni bilgi, fikir ve tavsiyelere açık olması, (4) yetenekleri ve başarıları açısından insani sınırlılıklarının farkında olması, (5) daha büyük bir evrenin parçası olduğunu hatırla tutarken kendi benliğini unutmaması ve kendine daha az odaklanması, (6) insanların ve evrendeki diğer varlıkların kıymetini bilmesi ve onların dünyaya sundukları katkıyı takdir etmesidir.”⁴⁴⁰

Aynı çalışmada mütevâzı insanın özelliklerine de değinilir:

“Bhattacharya ve arkadaşları tevazunun yapısına ilişkin öne çıkan temaları tespit etmişlerdir. Mütevâzı insan kendisini evrenin merkezi olarak görmez. Büyük resmin sadece küçük bir parçası olduğunu bilir, ancak yine de kendini değersizleştirmez. Güçlü ve zayıf yönleriyle, savunmacı olmaksızın gerçekçi bir biçimde yüzleşir ve dolayısıyla

⁴³⁸ Nurten KİRİŞ YILMAZ, “Yunus Emre’nin Kibir Destanından Hareketle Günümüz Felsefe Alanına Bir Bakış”, *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi*, 37 (2020), Sayı: 30.

⁴³⁹ Gazâlî, İhyâ, 3/788.

⁴⁴⁰ Emine Yücel ve Gökhan Arslantürk, “Kendini Unutmak”: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu.” *Psikoloji Çalışmaları- Studies in Psychology*, 39/1 (2019): 209-243.

daha sağlıklı bir benlik algısı inşa eder. Yeni fikirlere açık ve öğrenmeye isteklidir. Diğerlerine ve onların fikirlerine değer verir. Başkalarına karşı sabırlı, nazik ve empatiktir. Kendini abartmaktan, kibir ve gururdan ve aşırı öz güvenden sakınır, ancak yerinde övgüleri de reddetmez.”⁴⁴¹

Tarhan; “Kibirli kişilere karşı mütevâzı olmak, tevâzunun kendisine yapılan bir saygısızlık olarak yorumlar. Kibirli insana karşı alçakgönüllü davranıldığında karşısındakini ikinci sınıf göreceğine, dolayısıyla onlarla anlayacakları duygu dilinde konuşmak gerektiğine”⁴⁴² vurgu yapar.

“Tevâzu, yüksek özgüvenle, kibirlilik ise düşük özgüvenle ilişkilidir. (Ryan, 1983). Birisinin yeteneklerini ve başkalarının özel yanlarını doğru olarak anlaması, kişinin kendini ve başkalarını dürüstçe değerlendirmesini sağlar (Buri, 1988).”⁴⁴³ denilmekte tevâzunun aslında özgüveni yüksek kişilerde olduğunu, kibrin ise düşük özgüven sahibi kişilerde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktaya yani kibirli kimselerin hayatları boyunca sevilme gibi, değer görmek gibi, insanın kişiliğini geliştiren mânevî doyumlara ulaşamadıkları için, aslında özgüven eksikliğini, kendilerini şişirerek ortaya koyduklarını kibrin mâhiyeti bölümünde değinmiştik.

Bu yorumlardan hareketle psikoloji insan davranışlarını anlamaya çalışan bir bilim olarak, hakiki insan olma yolunda terbiye edilecek olan bireyi, tanıma ve anlama noktasında çeşitli veriler sunar ve insan davranışlarının altında yatan sebeplerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar.

Din kişiyi ahlâken yücelten, faziletini geliştiren prensipler bütünüdür. Bireyin hem sosyal hayatta mutlu ve huzurlu, hem de kendi iç aleminde aşırılıklara kaçmadan itidâl üzere yaşayabilmesi için, insanın dengede olmasını amaçlar. İşte tevâzu insanı dengede tutan en önemli erdemlerden birisidir.

Tevâzu; kibir, gurur, ucb gibi mânevî hastalıkları tedâvi eden, bencillik, kıskançlık ve çekememezlik gibi huyları gideren dolayısı ile insan ilişkilerini düzenleyip düzelten bir

⁴⁴¹ Yucel ve Arslanturk, “Kendini unutmak, 209-243.

⁴⁴² Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 161.

⁴⁴³ Yeliz Saygın, “Üniversite Öğrencilerinin Tevazu Düzeylerinin Denetim Odağı ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi” (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014), 18.

özelliğe sahiptir. Mütevâzı olan kişi diğer insanlar tarafından da sevilir ve sosyal ilişkileri sağlıklıdır.

Koçyiğit(2011); “Kur’an’da bazı estetik kâideleri çıkarma imkanı bulunduğunu söyler. Zâhiri anlamda oran, denge, matematiksel ölçüler bu estetiği sağlarken, estetik sadece zâhiri unsurlarda aramak değil, aynı zamanda inanç ve ahlâkta da aramak gerektiğini, insanın estetize olmasında ise iman, (49/Hucurat,7), tevâzu (25/Furkan,63), takvâ (7/A’raf,26), temizlik (9/Tevbe, 108) gibi mânevî faktörlerin etkili olduğunu”⁴⁴⁴ söyler.

İslâmî literatüre baktığımızda Kur’an’da tevâzu kelime olarak geçmediği gibi, başka kelimelerin tevâzu manasında kullanıldığına ulemanın ittifak ettiği ve mütevâzı kimselerin vasıflarını gösteren âyetlerden bazıları şunlardır:

“Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevâzu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" derler”⁴⁴⁵ âyetinde bir müslümanın yürüyüşünde de vakarlı olması gerektiği öğretilir.

Mütevâzı kimselerin diğer özelliği, Allah’ın âyetleri okunduğu zaman secde etmeleridir. “Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanırlar ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde, büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rableri’ni hamd ile tesbih ederler.”⁴⁴⁶ Çünkü kibir, müstekbir kimselerin Allah’a inanmalarına, elçiyi kabul etmelerine engeldir. Tevâzu ise kişinin hakkı hakîkati kavrayıp, kişinin Allah’a itaatini gerekli kılar.

Hiz. Peygamber cennet ehlinin özelliklerini: “Dikkat edin, size cennet ehlini haber veriyorum, her zayıf olan ve her mütevâzı olan kimsedir. O kimse Allah üzerine yemin etse, Allah onu yemininde muhakkak gerçek çıkarır. Yine dikkat edin, size ateş ehlini haber veriyorum, her katı yürekli, her hilekâr aldatıcı, her ululuk taslayandır.”⁴⁴⁷ Bu rivayetten anlaşılıyor ki cennet ehlinin en belirgin özelliklerinden birisi mütevâzı olmasıdır.

⁴⁴⁴ Hikmet Koçyiğit, “Kur’an’a Göre Mahlûkatın Estetize Edilmesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2011), 233-34.

⁴⁴⁵ Furkân, 25/63.

⁴⁴⁶ Secde, 32/15.

⁴⁴⁷ Buhârî, “Edeb”, 61.

Kur'an' da Allah-ü Teala, Peygamberi'ne insanlara karşı nasıl davranması gerektiği şu şekilde ifade edilir; “Sana tâbi olan müminlere alçak gönüllü davran!”⁴⁴⁸, “Onlara merhamet ederek tevâzu kanadını indir ve de ki: "Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı”⁴⁴⁹ buyurmakta, başka bir âyette de; “Eğer sen onlara katı kalpli davransaydın yanından dağılıp giderlerdi”⁴⁵⁰ âyetinde ise, yukarıda geçen hadisteki, kibirli mütefeyhık kimsenin özelliği olan, katı kalplilik örnek verilerek, şayet öyle olsaydın yanında kimse bulunmazdı denilerek, Peygamber'in şahsında herkese mütevâzı olmak tavsiye edilmiştir.

Sevgili Peygamberimiz (sav): “Allah bana mütevâzi olunuz, kimse kimseye zulmetmesin ve hiçbir kimse hiçbir kimseye övünüp büyüklük taslamasın, diye vahyetti.”⁴⁵¹ buyurmaktadır.

“Allah için tevâzu gösteren kişiyi Allah'ın yücelteceği”⁴⁵², “Kim Allah rızası için bir derece tevâzu gösterirse, Allah'ın da onu bir derece yükselteceği”⁴⁵³ haber verilir.

Öye yandan başka bir rivayette; “Bir kimse, gücü yettiği halde mütevâzı davranarak lüks elbise giymeyi terk ederse, Allah kıyamet gününde o insanı yarattıklarının en başında huzuruna çağırır ve onu iman ehlinin giyeceği elbiselerden dilediğini giymede serbest bırakır.”⁴⁵⁴ Bu hadisi şerifte, insanın gücü yettiği halde sırf Allah rızası için lüksü ve gösterişi terk etmesinin ahirette olacak mükafatından bahsedilir. Buradan imkânı olanların imkânı nispetinde giyinmesinin bir sakıncası olmadığını, bu noktada kişinin muhayyer bırakıldığı görülse de, Allah için mütevâzı giyinmenin faziletine işaret edilmektedir.

Burada Osmanlı âlimlerinden Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572); “Tevâzu, kendini beğenenlerde olursa güzel, yoksa dilencinin tevâzusu zaten huyudur.”⁴⁵⁵ şiiri yukarıdaki hadis ile paralel mânâda olarak, çok önemli bir noktaya vurgu yapar. Yoklukta dünya

⁴⁴⁸ Şuarâ, 26/215.

⁴⁴⁹ İsrâ, 17/24.

⁴⁵⁰ Âli İmrân, 3/159.

⁴⁵¹ Müslim, “Cennet”, 64; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; İbn Mâce, “Zühd”, 16.

⁴⁵² Müslim, “Birr”, 69.

⁴⁵³ İbni Mâce, “Zühd”, 16

⁴⁵⁴ Tirmizî, “Sıfâtü'l-Kıyâmet”, 39.

⁴⁵⁵ Nejdî DURAK, “Kınalızade'de Bir Erdem Olarak Tevâzu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/35 (2015): 115.

malını terk etmek kolaydır, ama mârifet varlıkta gösteriştten, kibirden, lüksten uzak durup, bunları Allah için terk edebilmektir.

Kibrin, ucbun, kendini beğenmişliğin tehlikelerinden kaçınmak için tevâzuyu zillete vardırarak şekilde anlamak ve yaşamak, kişiyi ifrattan tefrite düşmeye götürür. Dinimizce, kişinin zillete düşecek kadar kendini küçültecek derecede aşırıya kaçması da uygun görülmemiştir.⁴⁵⁶ Zillate düşüren bu aşırı uç, kişiyi itidâlden uzaklaştırır.

Deniz(2019) makalesinde, “yalan ile tevâzu arasında bağlantı kurmuş, yalan nasıl olmayanı öldürmek, olanı yok saymak, doğruları çarpıtmaksa, aşırı tevâzu da, var olanı gizlemek, yada yok olanı, var kılma anlamında, yalanla eş değer bir mânâ kazandığını, tevâzudan kastedilen maksadın gerçekleşmemiş olduğunu”⁴⁵⁷ iddia eder.

Kur'an' da Allah-ü Teala'nın sevdiği kimselerin özellikleri hakkında; “Mü'minler'in birbirine karşı alçakgönüllü olması, kafirlere karşı ise izzetli, vakarlı olunması gerektiği”⁴⁵⁸ şeklinde vasfedilmesi, tevâzunun ve kibrin kimlere karşı olması gerektiği, zamana ve zemine göre iki farklı tavrın geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

İzutsu' ya göre tevâzu, İslâmiyet'in tanımında yerini bulur: “İslâm, tevâzu ile teslimiyettir. Allah'ın kul olmak hasebiyle, Allah'ı her şeyin merkezine alarak, insanın kul gibi davranması, itaat etmesi, Allah'ın irâdesine tam bir teslimiyetle boyun eğmesi”⁴⁵⁹ şeklinde yorumlayarak, tevâzunun İslâm için önemine vurgu yapar.

Tasavvûf kaynaklarımızda tevâzu konusu, kişilerin hem birbirleriyle ilişkilerinde, hem de Allah-ü Teala ile olan ilişkilerinde sürekli murâkabe halinde olması gerektiğini ve tam bir teslimiyet içinde olması gerektiğini ifade eder.

Huşû ile tevâzu kavramlarını aynı anlamda alan İmam Kuşeyri; “Huşû; Hakk'a saygı ile boyun eğmek, kalbin Allah-ü Teala'yı müşahade etmesinden dolayı iç aleminde edeple

⁴⁵⁶ İbn Mâce, “Fiten”, 21.

⁴⁵⁷ Gürbüz Deniz, “Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 9 (2019) : 9.

⁴⁵⁸ Maide, 5/ 54.

⁴⁵⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 187-188.

boyun eğmesi; tevâzu ise Hakk’a gönül hoşluğu ile teslim olmak ve ilâhî hükme îtirazı terkeylemek,⁴⁶⁰ olarak yorumlamaktadır.

Tevâzunun ne olduğu kendisine sorulan Fudayl b. İyaz; “Hakk’a boyun eğersin, Ona teslim olursun ve hak, kimden gelirse onu kabul edersin, işte tevâzu budur.”⁴⁶¹ demektedir. Aslında adâlette bunu gerektirir. Adâlet, büyük-küçük demeden, yaşlı-geç demeden, zengin-fakir demeden, hak-doğru neyse onu söyleyebilmek, her şeye yerinde hüküm verebilmektir. Tevâzu da kişinin hem kendisini, hem de başkalarını olduğu yerde görebilmesidir. Olduğundan aşağıda görürse zillete düşmüş olur, olduğundan yukarıda görürse kibre düşmüş olur. Bu manada tevâzu ile adâlet arasında bir bağlantı kurulmuş olur.

Tevâzunun hakîkati sadedinde, Kâşânî (ö. 735/1334); “tevâzunun kibir ile zillet arasında olduğuna işaret ederek; kibir, nefsin layık olduğu dereceden üstün ve yüce olduğunu tasavvur etmesi, zillet ise nefsin hakkının zâyi olması ve hakkı olan mertebeden aşağı konulmasıdır.”⁴⁶²

Hz. Peygamber, hem mütevâzı, hem izzet sahibi, hem de âdil biriydi. Gerek Allah-ü Teala’ya, gerek insanlara karşı son derece tevâzu sahibi bir insandı. Ama bu O’nu zillete düşürmez, bilhassa vakar sahibi yapardı. Yeri geldiğinde Allah’ın kendisine verdiği özel nimetleri sıralar ama, “bunları övünmek için söylemiyorum” diye de eklerdi.

Rasulûllâh(sav): “İnsanların mahşer yerine çıkarılacakları gün kabrinden ilk çıkarılacak olan benim. İnsanların Allah’a vardıkları zaman hatibleri benim. Onların her şeyden ümitlerini kestikleri zaman müjdeleyici benim. Hamd sancağı o gün benim elimdedir. Rabbimin yanında Ademoğulları’nın en değerlisi benim fakat övünmem.”⁴⁶³ buyurmuş, Rabbimiz’in hikmeti gereği, nice özel nimetlere mazhâr olmuş ama bunları övünmek için değil, hak olan bir şeyin izharı için söylemiştir.

Kutsî hadiste Cenab-ı Allah: “Büyüklik gömleğim, ululuk cübbemdir. Kim bunlardan biriyle benimle münazaâ ederse onu ateşe atarım.”⁴⁶⁴ buyurmakta asıl kibriyâ ve izzetin

⁴⁶⁰ Abdülkerim Kuşeyri, Çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004), 319.

⁴⁶¹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, 323.

⁴⁶² Kâşânî, *Misbâhü’l- Hidâye*, 349.

⁴⁶³ Tirmizî, “Menâkıb”, 1.

⁴⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 29.

kendisine mahsus olduğunu, bu konularda Allah’la yarışmaya kalkanı ateşe atacağını bildirmektedir.

Allah’a yakışan kibriyâ ve yücelik; kula yakışan ise tevâzu ve teslimiyettir. Yüce Kur'an’da Rabbimiz; “Üstünlük, izzet ve şeref, ancak Allah'ın ve Peygamberi’nin ve mü'minlerindir.”⁴⁶⁵ buyrulurak Allah-ü Teala izzet ve değeri Peygamberler’e ve Mü'min kullarına da bağışlamıştır.

Sâdi Şirâzi (ö.691/1292)’nin hikmetli sözlerinden biri, tevâzu hakkındadır:

“Eğer yüce mertebelere çıkmak istiyorsan, bu yüksekliğe tevâzu inişinden varabilirsin.”⁴⁶⁶

Kula yakışan Allah’ın insan olmak hasebiyle insana verdiği izzeti koruyarak, zillete düşmeden tevâzuyu koruyabilmektir.

Ahmet er-Rifâî’ ye göre; “Kulluk, ahlâkî planda tevâzu vasfı ile kendini gösterir. Mânevî tekâmülde tevâzu bir başlangıç olup asıl gâye, kişinin aslî durumu olan fakr makamını müşâhede etmesidir. Mânevî yolculuk, tevâzu ile başlayıp, meskenet, züll, inkisâr ve acz gibi merhalelerden geçerek, fakr makamına erişmek suretiyle tamamlanmaktadır. Burası tevhid ve kulluğun hakîkatinin de tam anlamıyla ortaya çıktığı yerdir.”⁴⁶⁷ demek suretiyle kulluğun tevâzu ile başlayıp, hiçlik makamına erişmek olduğuna ve böylece de tevhide erişilebileceğine işaret etmektedir. Buradan anlaşıldığına göre, insan için nefis terbiye ve tezkiyesinde insanın erişebileceği en üst makam hiçlik makamıdır. Tevâzu orta yoldur, itidâldir, adâlettir ve bu yönüyle çok değerli bir erdemdir ama bazı tasavvûf ulehasının yorumlarına göre kullukta zirve nokta değil, zirve noktaya götürecek en önemli araçtır.

Ancak insanın her şeyin sahibini kendisiymiş gibi görüp, Allah’ı unuttuğunda ya da başka insanlardan kendini büyük görmeye başladığında, dünya ve âhirette çok çetin azâplara düçar olma noktasında insanı orta noktaya getiren, istikâmette tutan tevâzu duygusudur. Bunu en güzel Peygamber’in hayatından öğrenmek mümkündür. Zira O, hayattaki bütün

⁴⁶⁵ Münâfıkûn 63/8.

⁴⁶⁶ İbrahim Emiroğlu, “Sa’dî’nin Bostan’ında Bazı Ahlâkî Mesajlar ve Mantıksal İncelikler”, *Felsefe Dünyası*, 2/ 56 (2012): 27.

⁴⁶⁷ Arzu Eylül Yalçınkaya, “Ahmed er-Rifâî’nin Tasavvuf Anlayışının Anahtar Kavramları: Tevâzu, Meskenet, Züll, İnkisâr, Acz, Fakr”, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1 /1 (2022): 109-110.

dengeleri istikâmet üzerine kurabilmiş, bir insanın en fazla ulaşabileceği mânevî hâle, makama, mevkiye ulaşmasına rağmen, sıradan insanlar gibi onların arasında yaşamış, onların yediğini yemiş, giydiğini giymiş, câmiyi kirlettiklerinde gitmiş elleriyle temizlemiş, onları kendinden kendini onlardan ayrı görmemiş, ahlâkın ayrılmaz bir parçası olan tevâzu elbisesini üzerine giymiş, tevâzu gözlüğünü gözüne takmış ve bütün benliğine sirayet etmiş olan tevâzu hâliyle hayatın tüm alanına bir Güneş gibi sirayet etmiştir.

Şimdi hayatın tüm alanına akseden nebevi tevâzunun davranışsal yansımalarını hadis rivâyetleri çerçevesinde inceleyelim.

3.1. Nebvî Tevâzunun Davranışlardaki Yansımaları

İnsanı insan yapan, değerli kılan, İslâm fıtratına uygun yaşamasını sağlayan hiç şüphesiz güzel ahlâktır. Allah'ü Teala'yı sevip, O'nun da sevdiği ve râzı olduğu bir kul olabilmek hiç şüphesiz terbiye edilmiş bir nefis ve güzel ahlâka sahip olmakla mümkündür. Bu yolda bize rehberlik edecek, Cenab-ı Allah'ın takdir ve tespitiyle, “Sen yüce bir ahlâk üzeresin.”⁴⁶⁸ buyurduğu, Hz. Âişe (ra)’ın; “O'nun ahlâkı Kur'an ahlâkıydı.”⁴⁶⁹ diye tavsif ettiği Sevgili Peygamberimiz; kendisi de “Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”⁴⁷⁰ buyurmaktadır. Dolayısı ile bu yolda ilerlemek isteyen, ahlâkını güzelleştirmek isteyen çalacağı kapı Rasulüllâh'ın örnekliği kapısıdır.

Hz. Peygamber hadislerinde pek çok kez mütevâzılığın öneminden bahsettiği gibi, O'nun örnek yaşantısı mü'minler için denge, tevâzu ve izzet timsâlidir. Sırâtı müstakim O'nun yolunu takip etmekle bulunur. O'nun yolu dengeli ve ölçülü bir hayat yoludur. Allah'ın razı olacağı bir hâl O'nun yolunda bulunur.

İnsanın bir meta' olarak kullanıldığı, âdetâ robotlaştırıldığı, ahlâkî değerlerin yozlaştığı, başkalarına da değer vermek, saygı duymak gibi erdemlerin buharlaştığı çağımızda, insana, “insan olarak” değer verildiğini tam olarak İslâm ahlâkında ve Kur'an ahlâkını yansıtan Peygamberimiz'in davranışlarında, yaşantısında ve tavsiyelerinde bulabiliriz.

⁴⁶⁸ Kalem, 68/4.

⁴⁶⁹ Müslîm, “Müsâfirîn”, 139.

⁴⁷⁰ Müsned, 2: 381.

Hz. Peygamber hiçbir insanın ulaşmadığı mertebelere ulaşmış olsa da, hiçbir zaman bir kul olduğunu unutmamış, her zaman şükreden, sabreden bir insan olarak hayatına devam etmiştir. Çıktığı mertebeler, onun insan ilişkilerinde ve insanı terbiye noktasında, tevâzusuna engel olmamış, insan-Rab ve insan-insan ilişkilerinde dengeleri her zaman sağlamıştır. Kendisine Mekke müşrikleri tarafından lüks, maddiyat, dünya hayatının geçici menfaatleri teklif edilmiş, ama O, davasından vazgeçmemiş, Allah'ın kendisine verdiği görevi yerine getirmeye çalışmıştır.

Sühreverdi(1990); “kul gerçek tevâzuya ancak kalbinde müşâhede nûrunun parlamasıyla erişebilir. Çünkü müşâhede hâlinde nefis erir. Nefsin tesirini yitirmesiyle kul, kibir ve ucbun aldatmalarından kurtulur. Bu sayede nefis, Hakk'a karşı itaatkar, halka karşı yumuşak olur. Gerçek tevâzudan en çok nasibini alan şüphesiz kurb makamına erişmiş bulunan Peygamberimiz (sav)idi.”⁴⁷¹ diyerek tevâzuda en üst kademelere ulaşanların, Allah-ü Teala'ya gurbiyeti en fazla olanın olduğunu söyleyerek, yani Sevgili Peygamberimizin en mütevâzı kimse olduğuna işaret etmektedir.

3.1.1. Nübüvvette Tevâzu

Sevgili Peygamberimiz'in her hâline sirâyet eden tevâzu hali, “Peygamberleri birbirinden üstün tutmayınız.”⁴⁷² buyurarak, diğer Peygamberler'den üstün tutulmasına veya bunun dile getirilmesine razı olmamıştır. Uzunca bir rivâyette kavga eden Yahudi ve Müslüman arasındaki münâkaşada, Müslüman'ın, Muhammed'i, alemlere üstün tutan Allah'a yemin ederim demesi üzerine Yahudi'nin de, ben de Musa'yı alemlere üstün tutan Allah'a yemin ederim deyince, Müslüman, Yahudi'ye tokat atar ve durum Peygamber Efendimiz'e yansıtılır. Bunun üzerine Efendimiz; “benim Musa Peygamber'den üstün olduğumu söylemeyiniz. Kıyamet gününde bütün insanlar ölecek, kabrinden ilk kalkan ben olacağım. Bir de bakacağım ki, Musa arşın bir tarafına yapışmış. Acaba Musa ölenlerin arasındaydı da benden önce mi ayrıldı; yoksa Allah Teala'nın istisna edip öldürmediklerinden biri miydi, bilemiyorum.”⁴⁷³ buyurmaktadır.

⁴⁷¹ Sühreverdi, *Âvârif*, 306.

⁴⁷² Buhârî, “Enbiyâ”, 35.

⁴⁷³ Buhârî, “Husûmât”, 1.

Başka bir rivayette Efendimiz kendisine; “Ey yaratılmışların en hayırlısı diye hitap eden birine; O, İbrahim (as)’dır.”⁴⁷⁴ buyurmakta; “ölen bir canlının diriltilmesinden Hz. İbrahim şüphe edecek olsaydı, bu konuda şüphe etmeye biz ondan daha haklı olurduk. Şayet zindan da Yusuf Peygamber’in kaldığı gibi uzun zaman kalsaydım, onu zindandan çıkarmaya gelen adamın davetini hemen kabul edip oradan çıkardım.”⁴⁷⁵ diyerek başka Peygamberler’e yapılabilecek muhtemel eleştirilerin önünü keserek, biz olsak biz onu da yapamazdık diyerek son derece mütevâzı bir tavır sergilemiştir. Efendimiz’in sadece bu yaklaşımı bile, dinler ve devletler arasındaki kavgaların, savaşların ne kadar anlamsız olduğunu göstermeye yetmektedir.

Nakledildiğine göre; “Bir gün Allah Rasulü (sav), Cebrâil (as) ile oturmuş sohbet ediyorlardı. O anda semâdan bir melek indi. Cebrâil (as) bu meleğin, dünyaya ilk defa indiğini söyledi. Melek:

- “Ya Muhammed! Beni sana Rabbin gönderdi. Melik bir peygamber mi, yoksa kul bir peygamber mi olmak istediğini soruyor.” dedi. Efendimiz (sav) Cebrâil (as)’ a baktı. O da:

- “Ey Allah’ın Rasulü! Rabbine karşı mütevâzı ol!” deyince, Efendimiz(sav) de;

- “Kul bir Peygamber olmayı isterim.”⁴⁷⁶ buyurdu.

Bu hâdis, Sevgili Peygamberimiz’in alçakgönüllülüğünde son noktadır. Kendisine peygamberlikle birlikte zenginlik, hükümlanlık teklif edilmiş, ama O, sâde bir kul olmayı tercih etmiştir.

Bu rivâyeti Kâdı İyâz (ö. 544/1149), “Allah’ın elçisi yüce makamına ve yüksek mertebesine rağmen son derece mütevâzı olup kesinlikle kibirlenmezdi. Rasûl-ü Ekrem’in “hükümdar peygamber” olmakla “kul peygamber” olmayı tercih etmesi, onun üstün tevâzusunu gösterir.”⁴⁷⁷ şeklinde yorumlamaktadır.

⁴⁷⁴ Müslim, “Fedâil”, 150; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 14.

⁴⁷⁵ Müslim, “İmân”, 238.

⁴⁷⁶ Müsned, 2: 231.

⁴⁷⁷ Ebû’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. Kâdı İyâz el-Yahsubî, *Şifa-i Şerif Şerhi*, Terc. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2019), 286.

Öte yandan Hz. Peygamber'in; "Allah-ü Teala'nın gönderdiği her Peygamber mutlaka koyun gütmüştür" demesi üzerine, sahâbîler: "Sen de mi güttün, Ey Allah'ın Rasulü?" diye sormaları üzerine, Efendimiz(sav): "Evet, Mekkeliler' in koyunlarını Kararit mevkiinde güderdim."⁴⁷⁸ diye cevap vermiştir.

Peygamberler de geçimlerini diğer insanlar gibi sağlamışlardır. Bu onların Peygamberliğine halel getirmez. Bilakis diğer insanları daha çok çalışmaya teşvik eder. Peygamberler insanlara hayatın her alanında örnektir. Sosyal hayatta, aile hayatında, ekonomide, siyasette, hayatın her alanında vardırırlar ve nasıl bir tavır sergilenmesi gerektiği noktasında örneklik teşkil ederler.

Efendimizle konuşmak için gelen bir adamın konuşurken omuzlarının titremesi üzerine Peygamberimiz, adama: "Sakin ol! Ben bir kral değilim, ben kadîd (güneşte kurutulmuş et) yiyen bir kadının oğluyum"⁴⁷⁹ buyurması karşısındaki insanın psikolojisini anlayıp, onun içinde bulunduğu hâli fark edip, onu teskin etmeye çalışması ve burada sergilemiş olduğu tevâzu, asıl büyüklüğün kendisidir.

3.1.2. Kullukta Tevâzu

Sevgili Peygamberimiz, Peygamberlik gibi bir makamın, Allah'ın rahmeti sayesinde kendisine verildiğini, kendi amelinin O'nu bile kurtaramayacağını mütevâzı bir şekilde izhar etmiştir. Peygamberler günahlardan masumdur. Onları seçen, koruyan, kuşatan yine Allah'tır.

Efendimiz(sav)'in, "Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiç kimse asla temize çıkmazdı."⁴⁸⁰ âyeti indiği zaman, Peygamber Efendimiz, ashâbına; "hiçbiriniz ameli kurtaramaz." buyurdu, ashâb: "Seni de mi amelin kurtaramaz Ey Allah'ın elçisi?" diye sorunca, Efendimiz; "Evet, Allah beni rahmetiyle kuşatmasa, beni de amelim kurtaramaz"⁴⁸¹ buyurduğu nakledilmektedir. Bu rivayette, Peygamber Efendimiz'in bile ameline güvenmemesi, günümüz müslümanlarının üzerine dikkatle titremesi gereken bir husustur.

⁴⁷⁸ Buhârî, "İcâre", 2; İbn Mâce, "Ticâret", 5.

⁴⁷⁹ İbn Mâce, "Et'ime", 30.

⁴⁸⁰ Nûr, 24/21.

⁴⁸¹ Buhârî, "Rikâk", 18.

Sevgili Peygamberimiz, zaten bir Peygamber'im diyerek, ibadetten, taatten, şükürden, istiğfardan geri durmamış, bilakis bunları herkesten daha çok yapan olmuştur.

Sevgili Peygamberimiz'in övülmek ve aşırı taltif edilmekten hoşlanmaması, ne kendisine ne diğer Peygamberler'e saygıda aşırı gitmeyi istememesi tevâzunun bir göstergesidir. Hristiyanlar'ın Hz. İsa'ya yaptıkları aşırı övgü, O'nu kulluk makamından bile yükseltmiştir. Ümmetinin aynı hataya düşmesini istemeyen Peygamberimiz:

“- Hiç kimseye bu derece aşırı saygı göstermeyiniz. Hristiyanlar'ın Meryem oğlu İsa hakkında yaptıkları gibi yapmayınız. Ben yalnız Allah'ın kulu ve elçisiyim.”⁴⁸² buyurmuş; bununla birlikte; “Peygamberler' e aşırı övgüde bulunan hatta bu sebeple onların kabirlerini mabet edinenleri, ağır bir dille kınamış, Müslümanları böyle bir davranıştan sakındırmış,⁴⁸³ ümmetini aynı hayata düşmesinler diye açık açık uyarılmış, benim de Allah'ın bir kulu olduğumu unutmayın, aşırı sevginiz yada yanlış yönelişleriniz, Hristiyanlar'ın Peygamberler'ine yaptığı gibi, beni insan olmaktan çıkarıp, farklı bir konuma yükseltmesin diye ileride oluşabilecek muhtemel yanlışlara düşülmemesi için ümmetini uyarmıştır.

Benzer bir hassasiyet sahâbilerden biri peygamberimizi aşırı derecede övünce ortaya çıkmıştır: “Efendimiz! En hayırlımız! En hayırlımızın oğlu!” tarzında hitap etmesi üzerine Peygamberimiz buna karşı:

“Ey İnsanlar! Allah'tan korkunuz! Şeytana uymayınız. Ben yalnız Abdullah'ın oğlu Muhammedim! Allah'ın kuluyum! Ancak, Yüce Allah beni elçilikle şereflendirmiştir, bana bundan fazlasıyla ta'zim göstermenizi istemem!”⁴⁸⁴ diyerek kendisine sadece Allah'ın kulu, Abdullah'ın oğlu denilmesini istemiş, bu noktada tevâzunun eşsiz örneğini gözler önüne sermiştir.

3.1.3. Peygamber'in Sâde Bir Hayat Tercihi

Sevgili Peygamberimiz'e Allah-ü Teala tarafından dünya hayatında daha mutlu olabileceği bir yaşam, zenginlik teklif edilmiş, ama O, sâde bir yaşam tercih etmiştir. Bu

⁴⁸² Buhârî, “Enbiyâ”, 48.

⁴⁸³ Buhârî, “Salât”, 54.

⁴⁸⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10.

hâdisi Sevgili Peygamberimiz' in dilinden şu şekilde dökülmüştür: “Rabbim, Mekke vâdisini benim için altına çevirme teklifinde bulundu. Ben: “- Hayır ya Rabbi, dedim, bir gün doyup bir gün aç kalayım. Aç kaldığımda sana yalvarır, yakarır ve seni hatırlarım, doyduğum zamanda sana şükreder ve sana hamd ederim.”⁴⁸⁵ buyurduğu nakledilmiştir.

Allah'ın verdiği şükretmek ve O'nun verdiği ve vermediği her şeye sabretmek hâli, tam bir teslimiyet hâlidir. Allah'a yakınlık kespemiş insanlar için Allah'ı anmak, Allah'ı hatırlamak, sabır ve şükrederek verdiğinden razı olmak en büyük zevklerden. Allah'ın verdiği her şeye razı olabilmek kullukta bir makamdır. İnsan ancak nefis mertebelerinde belli bir seviyeye geldikten sonra bu duygu ve düşüncede olabilir. Peygamber(as), “İslamiyet, tevâzu ile teslimiyettir”⁴⁸⁶ diyen İzutsu'nun sözünün canlı örneğidir.

Benzer bir teklif, Mekke müşriklerinin ağzından da mâkes bulmuş; Peygamberimiz'e davasından vazgeçmek uğruna nice teklifler yapılmış, ama O, “Güneş'i sağ elime, Ay'ı sol elime verseniz de dâvamdan vazgeçmem”⁴⁸⁷ diyerek, derdinin dünya derdi, dâvasının dünya dâvası olmadığını izhâr etmiştir.

Hiz. Peygamber'i kendi canlarından daha çok seven, anam babam sana fedâ olsun ya Rasulellah diye her sözlerinde sevgilerini izhâr eden sahâbe Efendilerimiz, Peygamberimiz' in daha rahat, daha müreffeh, sıkıntı çekmeyerek yaşamasını istemişlerdir. Onu mutsuz eden, onları daha çok mutsuz etmiş, O'nu üzen şeyler onları daha çok üzmüştür. Peygamber'in hânesinde gördüğü eşyalar Hiz. Ömer'i derinden sarsmış, yüzünde, üzerine yattığı hasırın izlerini görmek ağlamasına neden olmuştur. Peygamber'in Allah'ın en sevgili kuluyken, diğer ülkelerin devlet reisleri dünyanın sefâsını sürerken, Hiz. Peygamber'in zorluklar içerisinde yaşaması Hiz. Ömer'i rahatsız etmiş, Peygamber'in odasında gördüklerini ve bu yaşanan hâdiseyi şöyle anlatmıştır:

“Hiz. Peygamber'in sırtında bir ihrâmı vardı. Bir tarafta çıplak bir sedir, üzerinde deriden bir yastık, evin köşesinde bir avuç yulaf, bir post, boş bir su tulumu vardı. Bu manzara

⁴⁸⁵ Tirmizî, “Zühd”, 35.

⁴⁸⁶ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 187-188.

⁴⁸⁷ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Himyârî el-Meafîrî el-Basrî el-Mısri, *es-Sireti İbn Hişâm Tercemesi*, Terc. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/ 353.

karşısında ağladım. Habibullah’ da bana, niçin ağladığımı sordu.” O’na şöyle cevap verdim:

- “Nasıl ağlamayayım ki, üzerinde yattığınız hasır, yüzünüzde izler bırakmış. Bütün mâlik olduğunuz eşya bu odanın içinde. Kayser ve Kıs râlar, dünyanın bütün zevklerini sürdükleri halde, siz Allah’ın Peygamberi ve sevgilisi olarak böyle bir hayat geçiriyorsunuz!” dedim. Rasulüllâh bana:

- “Ey Hattab’ ın oğlu! İstemez misin ki bu dünya onların, âhîret nimetleri de bizim olsun! diye cevap verdiği,”⁴⁸⁸ nakledilmektedir.

Rivâyete baktığımızda Peygamber Efendimiz’in işaret ettiği şu nokta dikkat çekicidir: Peygamberimiz, cevâmî’u-l kelîm olması hasebiyle az sözle çok şey ifade etmiş, hem karşısında, O’nun için üzülen bir insanı dünya hayatının geçiciliğini hatırlatarak teselli etmiş, hem de dünya nimetlerinin asıl olmadığını, uğraşılması gereken, vakit harcanması gereken şeyin âhîret hayatı ve âhîret nimetleri olduğunu vurgulamıştır.

Benzer bir hadise Sevgili Peygamberimiz ve Hz. Fatıma arasında yaşanmaktadır. Rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber bir yerden ya da bir seferden döndüğünde, ilk Hz. Fatıma’nın yanına uğrarmış, yine bir gün Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)’den rivayet olunduğuna göre; “Rasulullah (sav) kızı Fatıma’ya gelmiş, kapısında bir perde asılı olduğunu görünce girmemiştir. Hz. Ali evine döndüğü zaman Fatıma’yı üzüntülü bir halde gördüğünde neyi olduğunu sormuş, O da: “Hz. Peygamber’in geldiğini, fakat içeri girmediğini, bunun için üzüldüğünü söylemiştir.” Hz.Ali, Rasulullah (sav)’ ın yanına varıp:

- “Ey Allah’ın Rasulü! Senin kendisine uğrayıp, içeri girmemen Fatıma’nın pek zoruna gitmiş.” dediğinde, Hz. Peygamber(sav):

- “Benim bu dünya ile ne işim var, işlemeli perde ile benim ne işim var?” buyurmuş, bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Fatıma’ya varıp kendisine Rasulullah (sav)’ın söylediklerini anlatınca; Hz. Fatıma, Hz. Ali’ ye; “Hemen git ve bu konuda bana ne emrettiğini sor,”

⁴⁸⁸ Müslîm, “Libâs”, 7; “Talâk”, 30.

deyince Hz. Ali gidip Rasulullah (sav)’ın: “Ona söyle, o perdeyi falan oğullarına göndersin.” (Onların örtünmek için elbiseye ihtiyaçları vardır.)⁴⁸⁹ buyurduğunu aktarır.”

İnsanların örtünmek için bile eşyaya ihtiyacının olduğu bir dönemde, işlemeli bir perde lüks sayılmış, Peygamberimiz, kızının bunu kullanmasından razı olmamıştır. Dünyalık ile ne işim olur, düşüncesi ile mala, mülke, eşyaya, gösterişe düşmemeyi, bunlardan uzak durmayı salık vermiş, bu yaklaşımıyla da Hz. Fatıma şahsında bütün müslümanlara eşya ile ilişkinin ne derecede olması gerektiğini öğretmiştir.

Sahâbîler Peygamber’in yanında kendi aralarında dünyadan sohbet ederken Peygamberimiz(sav):

“Bezâze îmândandır.” buyurmuş, bezâzenin ne olduğunu da devamında açıklamıştır: “Bezâze, alçak gönüllü olmak için süslü olmayan gösterişsiz elbiseler giymektir.”⁴⁹⁰

Benzer bir rivayette de hadiste geçen bezâze kelimesini râvi: “Yağlanıp süslenmemek suretiyle vücudun kuru olması ve basit yaşantıdır.”⁴⁹¹ şeklinde açıklamaktadır. Rivâyetten anlaşıldığına göre, sâde ve dikkat çekmeyen bir yaşantının iman göstergesi olduğu vurgulanmıştır.

Allah’ü Teala’nın en beğendiğim dostum dediği kimselerin, gayet mütevâzı bir hayat yaşadıklarını, ibadetlerinde devamlı olduklarını ve ölüm gerçeğini unutmadan mal biriktirme sevdasında olmamaları gerektiğini şu rivâyetten anlıyoruz:

“En beğendiğim dostum, malı ve insanlara yükü az olan, namazında devamlı ve duyarlı olup, Rabbi’ne olan kulluğunu en güzel biçimde yapan, gizli ve açık her durumda Allah’a itaat eden, durumu bilinmediği için halk arasında şöhrete ulaşmayıp parmakla gösterilmeyen, yaşayacak kadar rızkı olup, rızkına ve her şeyine sabreden mü’mindir.” Sonra elini birbirine vurup dinleyicilerin dikkatini çekti ve şöyle devam etti:

“Ölümü çabuk, ağlayanı ve mirası az olandır.”⁴⁹² buyurmuştur. Bu rivayetle, insanların birbirlerine övünme meselesi olarak kullandıkları mal ve evlat unsuru, insanı aynı

⁴⁸⁹ Ebû Davûd, “Libâs”. 46.

⁴⁹⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 4.

⁴⁹¹ İbn Mâce, “Zühd”, 4.

⁴⁹² Tirmizî, “Zühd”, 35.

zamanda dünyaya bağlayan, oyalayan, meşgul eden şeyler olabileceğini hatırlatır, dünya hayatını bunları biriktirmekle geçirmemek gerektiğine işaret edilir.

Nebevî tevâzuyu yansıtan en önemli duruşlardan biri dünyada kalıcı olmadığının farkında olmaktır. Bu düşünce derin bir ölüm bilincini beraberinde getirir. Bir gün öleceğini bilen bir kişi, kendi bedeni de dâhil her şeyin bir zaman sonra fânî olacağını bilmesi, dünyaya fazla gönül bağlamamayı da beraberinde getirir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz'den şöyle bir rivayet nakledilir:

“Rasulüllah, bir hasır üzerinde uyumuştı kalktığında hasırın izi, yan tarafına çıkmıştı. Bunun üzerine: “Ey Allah'ın Rasulü! dedik, senin için bir yatak temin etsek,” bunun üzerine buyurdular ki:

“-Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Dünyada ben bir ağacın altında gölgelenip sonra oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim.”⁴⁹³

Efendimiz (as)' ın bizce en önemli hayat felsefelerinden birisi de dünyada bir yolcu olarak yaşayıp, dünyayı gelip geçici gördüğü bir ölüm bilincidir. Bu bilinçte olan bir insan mal biriktirmez, dünyaya bel bağlamaz. Yaşadığı sıkıntıların geçici olduğunu bilir. Asıl yurdun ahiret yurdu olduğunun bilincinde olur. Böyle olunca da yatırımını dünyaya yapmaz, ahirete yapar.

“Rasûlullâh (sav); “Mekke'nin fethi sırasında, pek çok çile çekilip yıllarca beklenen fetih gerçekleşince en ufak bir benliğe, kibre kapılmamış hatta devesinin üzerinde secdeye kapanır gibi tevâzuyla eğilerek şehre girmiş; “Ey Allah'ım! Hayat, ancak ahiret hayatıdır!”⁴⁹⁴ buyurmuştur.

3.1.4. Peygamber'in Günlük Yaşantısında Tevâzu

3.1.4.1. Eşyalarla ilgili Tevâzu

Hız. Âişe(ra)'den rivayetle, “Rasulullah(sav)' ın üzerine dayandığı yastık deriden olup içi lif doluydu.”⁴⁹⁵ Bu hadis Peygamber'in hayatındaki eşyalarının ne kadar sâde olduğunu,

⁴⁹³ Tirmizî, “Zühd”, 44.

⁴⁹⁴ Buhârî, Rikak, 1.

⁴⁹⁵ Müslîm, “Libas”, 38; Tirmizî, “Libâs”, 27.

evindeki yastık ve minderinin hurma lifinden doldurulmuş basit eşyalar olduğunu anlamaktayız.

Peygamber'in vefatından sonra Enes. b Malik (ö.93/711-12) rivayete göre: “Tüyü dökülmüş meşinden tasmalı bir çift ayakkabı çıkarıp, ashaba gösterdi ve bunlar Rasulullah (sav)’in pabuçlarıydı.”⁴⁹⁶ dediği; Ebu Bürde (104/722): “Hz. Âişe (ra)’nın yanına gittiğimde bana yamalı bir giysi ve kaba bir îzâr çıkardı ve “Rasulullah (sav), şu iki parçanın içinde vefat etti.”⁴⁹⁷ dediği; Hz. Âişe, Efendimiz’in hayattayken, “üzerinde siyah kıldan mamul çizgili bir örtüyle dışarı çıktığını,”⁴⁹⁸ Peygamberimiz ise; “Ben erguvan (koyu kırmızı) renkli şeyin üzerine binmem. Ne sarıya boyanmış, ne de (eteğinin ucuna, yakasına, yeline) ipekli geçirilmiş gömleği giymem.”⁴⁹⁹ buyurarak dikkat çeken, masraflı şeyler giymediğini rivayetlerden öğrenmekteyiz.

İnsanların kıyafetlerine göre ağırlanıp karşılandığı, kıyafete göre değer bulduğu çağımızda, asıl yatırımın eşyaya değil insana yapılması gerektiği noktasında Peygamberimiz’ in yaşam tarzı önemli ölçüde örneklik teşkil eder.

Peygamberimiz(sav) gibi diğer Peygamberlerinde sâde bir yaşam sürdüklerini şu rivayetten anlıyoruz: “Mûsâ(as)’ın Allah Teala ile konuştuğu gün, üzerinde yünden bir şalvar, yünden bir cübbe, yünden bir kısa, yünden küçük bir takke vardı. Ayağında da ölü eşek derisinden mamul bir ayakkabı vardı.”⁵⁰⁰

Efendimiz(sav) biniti olmadan çoğu yere yürüyerek gitmiştir. Câbir (ö. 78/697) (ra)’ın: “Hastaydım, Resulullah beni ziyaret etti. Hiçbir şeye binmeden yürüyerek gelmişti.”⁵⁰¹ rivâyetinden anlıyoruz.

Kendisine heyetler huzurunda giyersin diye ipekten değerli bir kıyafet hediye edildiğinde; “bunu ancak âhiretten nasibi olmayanlar giyer, buyurarak başkalarına gönderdiği, bir

⁴⁹⁶ Buhârî, “Humûs”, 5.

⁴⁹⁷ Buhârî, “Humûs”, 5; “Libâs” 19; Müslîm, “Libâs”, 35; Ebû Dâvûd, “Libâs” 8.

⁴⁹⁸ Müslîm, “Libâs”, 36; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 6.

⁴⁹⁹ Ebu Dâvûd, “Libâs”, 11.

⁵⁰⁰ Tirmizî, “Libâs”, 10.

⁵⁰¹ Buhârî, “Merdâ”, 15.

keresinde de Hz. Ömer’e vermesi üzerine Hz. Ömer şaşkınlığını ifade edince; ‘Bunu ben sana giyesin diye vermedim.’⁵⁰²” buyurmuştur.

3.1.4.2. Yiyeceklerle İlgili Tervâzu

Sevgili Peygamberimiz, “yemek için yaşamak” gibi günümüz popüler söylemlerinin aksine, yaşamak için yemeyi, tavsiye ettiği kendisinden nakledilen rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Giyinmek, barınmak, yemek gibi zorunlu ihtiyaçlarında bile lükse, aşırılığa kaçmadan orta yolu tutarak bir yaşam sürülmesini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi nakledilen rivâyete göre: “Hiçbir nimeti ayıplamaz, beğenmemelik yapmazdı. Arzu ederse yer, arzu etmezse yemezdi.”⁵⁰³

Hz. Âişe (ra)’nin: “Muhammed (sav)’in ali, Medine’ye hicret ettikleri zaman vefat edinceye değin, peş peşe üç gün buğday ekmeği ile karınlarını doyurmadılar”⁵⁰⁴ dediği ve yine Hz. Âişe (ra)’den rivayet edildiği üzere, Resulullah (sav); “Sirke ne güzel katıktır.”⁵⁰⁵ buyurduğu nakledilir.

Peygamberimiz (sav)’in yeme içmeye aşırı düşkün olmaması, her şeyiyle O’nu örnek alan sahabileri de, tabiini de etkilemiştir. Ebû Hureyre (ra), bir gün önlerinde koyun kebabı yemekte olan bir cemaate uğrar. Orada bulunanlar Ebû Hureyre’ yi davet ettilerse de icabet etmeyip:

“Vallahi Rasulullah (sav), şu dünyadan arpa ekmeği ile karnı doymadan çıkıp gitti.”⁵⁰⁶, demiş aynı hassasiyeti kendisi de göstermiştir.

Efendimiz’in terbiyesinde yetişen, vaktinin çoğunu Peygamber Efendimiz’in yanında geçiren Enes (ö. 93/711-12)(ra)’den nakledildiğine göre; “Efendimiz (sav) vefatına kadar kibir sofrası üzerinde yemek yemedi. Yine O, vefat edinceye kadar katıksız undan yapılmış ekmek de yemedi.” demektedir. Başka bir rivayette şöyledir: “Hz. Peygamber, kızartılmış bir koyunu, gözüyle hiç görmedi.”⁵⁰⁷ şeklindedir.

⁵⁰² Buhârî, “Hibe”, 29.

⁵⁰³ Buhârî “Et’ime”, 21.

⁵⁰⁴ Buhârî, “Rikâk”, 17.

⁵⁰⁵ Müslîm, “Eşribe”, 164.

⁵⁰⁶ Buhârî, “Et’ime”, 23.

⁵⁰⁷ Buhârî, “Rikâk”, 16; İbn Mâce, “Et’ime”, 20.

Ebû Talha (ö. 34/654-55)(ra) açlıktan yakınmak için Hz. Peygamber' e gittiğinde gördüğü manzaraya şaşırarak:

“Rasulüllah’a açlıktan yakınlara karınlarımıza bağladığımız taşları gösterdik, bunun üzerine, Rasulüllah (sav), karnına bağladığı iki taşı gösterdi.”⁵⁰⁸ demektir.

Rasulullah (sav) ümmetini her zaman kanaatkârlığa, alçakgönüllülüğe, sâde bir yaşama yönlendirmiştir. “Ademoğlu’nun şu hususiyetler dışında talep edeceği bir hakkı yoktur buyurmuştur: Oturacağı bir ev, avretini örteceği bir elbise, katıksız ekmek ve su.”⁵⁰⁹ gibi zorunlu ihtiyaçlar sayılmış, “her canının çektiği şeyi yemen israftandır.”⁵¹⁰ diyerek zorunlu ihtiyaçlar dışındaki nefsin her istediğini yeme, içme, giyim, kuşam israftan saymıştır.

Haddizâtında kibre düşürmeyen, israf da olmayan Allah’ın verdiği nimetleri O’ndan bilip istifade etmek hususunda kişi muhayyer bırakılmıştır. Resulullah (sav) bu hususta: “İsraf etmeksizin ve kibirlenmeksizin yiyiniz, içiniz, giyininiz ve sadaka veriniz.”⁵¹¹ buyurmuş, ancak kişi, iç muhasebesini iyi yapmalı, israfa düşme ve kibre düşme noktasında uyanık olmalıdır.

Efendimiz (sav) sık sık “Allah’ım! Muhammed ailesine, ancak yetecek kadar rızık ihsan et”⁵¹² diye bir niyazda bulunmuş, kimseye muhtaç olmak istememiş, hiçbir şeyden de fazla fazla istememiştir.

3.1.5. Peygamber’in Hâl ve Hareketlerinde Tevâzu

Hakîki tevâzuyu yaşayan kimselerin her hâllerinde her tavırlarında, içtenlik, samimiyet, nezâket vardır. Kulluk edebi bunu gerektirir. Bu edebi mütevâzı desinler diye yapmayıp da, gönüllerine nakşedenler her hareketlerinde dengeli ve ölçülü olurlar. Oturmaları, kalkmaları, yürümeleri, bakmaları, konuşmaları, susmaları, gülmeleri, jest ve mimikleri her hâlleri, kalplerinde olan tevâzuyu yansıtır. Nitekim Hz. Âişe(ra)’nin; “Rasulüllah

⁵⁰⁸ Tirmizî, “Zühd”, 39.

⁵⁰⁹ Tirmizî, “Zühd”, 30.

⁵¹⁰ İbn Mâce, “Et’ime”, 51.

⁵¹¹ Buhârî, “Libâs”, 1.

⁵¹² Buhârî, “Rikâk” 17; Müslîm, “Zühd”, 18,19.

(sav)’i bir defa bile küçük dili görünecek şekilde gülerken görmediğini”⁵¹³ söylediği nakledilir.

Nitekim öncelikle insan bilişsel olarak tevâzuyu anlarsa, yani kul ile Rab ilişkisinde kendini tanır, Rabbi’nin karşısında kendini doğru yerde konumlandırırsa, davranışlarından da tevâzusunu yansıtan tavırlar görülür. En güzel ahlâka sahip Sevgili Peygamberimiz’ in davranışlarından da tevâzusunu yansıtan inciler dökülür. Şimdi bu rivâyetleri inceleyelim.

“Bir Kurban Bayramı günü bayram namazı kılınmış ve ortaya tirit yemeği getirilmişti. Halk hemen yemeğin başına toplandı. Ancak oturanların sayısı artıp sıkışınca herkesle birlikte sofraya oturmaktan çekinmeyen Rasulüllâh da diz üstü oturmak zorunda kaldı. Hz. Peygamber’e bu oturuşu yakıştıramamış olmalı ki bir bedevi, “Bu oturuş da neyin nesi?” diyerek şaşkınlığını dile getirdi. Onun bu sözüne karşılık Allah Resulü, ‘Şüphesiz ki Allah beni mütevâzı bir kul olarak yarattı, zorba ve inatçı biri olarak değil!’ cevabını verdi.”⁵¹⁴

Nitekim, “herhangi bir topluluğa katıldığında kendisi için ayağa kalkılmasını ve şahsına özel yer açılmasını istemez, hemen en yakın ve boş bulduğu bir yere otururdu”⁵¹⁵

Nakledildiğine göre; “Allah Rasulü (sav) Kâbe’ nin yakınındaki şerbet dağıtılan yere geldiğinde şerbet ister. Ancak amcası Abbâs, oğlu Fadl’ı eve gönderip ona daha özel şerbet getirmesini emredince, özel muameleye itiraz ederek, “Hayır, bana halkın içtiği şerbetten verin”⁵¹⁶ demiştir.

Bu rivâyetten de anlıyoruz ki, Peygamberimiz hiçbir hususta arkadaşlarından farklı olmayı istememiş, ayrıcalıklı olmak istememiş, her şart ve ortamda onlarla aynı durumu paylaşmak istemiştir.

⁵¹³ Buhârî, “Edeb”, 68; Müslîm, “İstiskâ”, 16.

⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 17.

⁵¹⁵ Tirmizî, “İsti’zan”, 29.

⁵¹⁶ Buhârî, “Hâc”, 75.

Efendimiz(sav)’in, derin tevâzusu sebebiyle, “yolculuk esnasında arkadan gittiği, yürümekte güçlük çeken kimseleri tergisine bindirerek onlara dua ettiği,”⁵¹⁷ nakledilmektedir.

Peygamberimiz muhârebeden dönerken Medine’ye yaklaşıldığında, insanlar yüksek sesle tekbir getirmeye başlayınca şöyle buyurmuştur: “Sizin Rabbiniz sağır değildir. Uzakta da değildir. Yanı başınızda ve aranızda gibidir.”⁵¹⁸ buyurarak hiçbir durumda, sesi yükseltmek, şımarık gibi davranış olarak aşırıya kaçmamak gerektiğini vurgulamıştır.

Hiz. Peygamber, kendisi her zaman vakarlı olduğu gibi ümmetine de bunu öğütlemiş, “namaza yetişebilmek için bile gürültülü bir şekilde koşmamayı, ağırbaşlı bir şekilde gidilmesini yetişemezlerse, yetişemedikleri kısmı tek başlarına tamamlamayı”⁵¹⁹ vakar ve sükûneti elden bırakmamayı öğütlemiştir.

Hiz. Ömer’den (ra) nakledildiğine göre, “Rasulüllâh’a vahiy indiği zaman, yüzünün yakınlarında arı uğultusu gibi bir ses işitilirdi. Bir gün, O’na vahiy indirildi. Bir müddet öyle kaldı. Sonra o hâl açıldı. O da Mü’minun suresinden ilk on ayeti okudu: ‘Mü’minler kurtuluşa ermiş, umduklarına kavuşmuşlardır. Onlar namazlarını Allah’tan korkarak, hürmet ve tevâzu içinde ve tâdîl-i erkân ile kırlarlar. Onlar dünya ve ahiretlerine faydası dokunmayan her türlü şeyden yüz çevirirler...’ Ardından dedi ki: ‘Kim bu on ayeti yerine getirirse cennete girer.’ Sonra kıbleye yöneldi ve ellerini kaldırıp: ‘Allah’ım (hayrımızı) artır, bizi (iyilik yönüyle) noksanlaştırma. Bize ikram et, zillate düşürme. Bize ihsanda bulun, mahrum etme. Bizi tercih et, (düşmanlarımızı) bize tercih etme. Allah’ım, bizi razı kıl, bizden de razı ol!’ buyurdular.”⁵²⁰

Peygamberimiz’in bu münacaatları, Allah’tan huşû, tevâzu istemenin, zilletten sakınmanın önemini göstermektedir.

3.1.6. Peygamber’in Özel Hayatında Tevâzu

Âlemlere rahmet olan Efendimiz’ in rahmeti, her şeyi ve her yeri kuşatmışken, elbette ki bu rahmetten ev halkı da payına düşeni alacaktır. Bir gün yaşadığı olağan üstü bir hâdiseyi

⁵¹⁷ Ebû Dâvûd, Cihâd, 94.

⁵¹⁸ Müslîm, “Zikir”, 13.

⁵¹⁹ Buhârî, “Ezân”, 21; Müslîm, “Mesâcid”, 154.

⁵²⁰ Tirmizî, “Tefsîr”, 24.

anlattığında, hiç kuşku duymadan ilk önce eşinin ona inanması, desteklemesi şüphesiz evde yaşanan ilişkilerin doğruluğa, dürüstlüğe, adâlete, tevâzuya dayandığının en büyük delilidir. Kendisi bu konuda hassas olduğu gibi herkesin aynı hassasiyeti göstermesini istemiş: “Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi olanınızdır. Ben de aileme karşı en iyi olanınızım.”⁵²¹ buyurmuştur.

Hiz. Hatice'nin Efendimiz ilk vahiy aldığıında; “sen akrabayı koruyup gözetirsin, konuştuğun zaman doğru dost doğru konuşursun. İşini görmekten aciz olanlara yardım edersin. Fakirlerin elinden tutarsın, misafirleri ağırlarsın, haksızlığa uğrayan kimselere arka çıkarsın”⁵²² buyurması Efendimiz'in ev hayatında da, sosyal hayatında da değişmeyen bir dürüstlük, ahlâk, merhamet, tevâzu âbidesi olduğunu göstermektedir.

Sevgili Peygamberimiz, kendi işini kendi yaptığı, kimseye yük olmak istemediği, eşlerine her zaman sevgi ve şefkatle, anlayışla yaklaştığı rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Hiz. Âişe(ra)'a Hiz. Peygamber'in (sav) evinde ne ile meşgul olduğu sorulunca: “Ev işiyle uğraşırdı yani ailesine hizmet ederdi, namaz vakti gelince de namaza giderdi.”⁵²³ diye cevap vermiştir. Buradan da anlaşılıyor ki Efendimiz (as), gerek ailesine, gerek ibadetine zaman ayırmış, her hususta olduğu gibi bu hususta da denge unsuru olmuştur.

Allah'ın elçisi, “evinde ailesinin hizmetinde olur,”⁵²⁴ “elbisesini temizler, koyununu sağır ve kendi işini kendi yapardı,”⁵²⁵ “elbisesini yamar, pabucunu tamir eder”⁵²⁶, “su taşıdıkları devenin yemini verir, evi süpürür, devesini bağlar, hizmetçiyle birlikte yemek yer, onunla birlikte hamur yoğurur, satın aldığı şeyleri çarşıdan eve kendisi taşırdı.”⁵²⁷

Başka bir rivayette Hiz. Âişe (ra), Peygamber Efendimiz' in ev işlerinde kendisine yardımcı olduğunu şu hadiseyi aktararak anlatır:

“Babam Ebu Bekir'in ailesi, bize bir gece koyun paçası gönderdi. Bir ben, bir Allah Rasülü eti tutarak kestik.” Dinleyenlerden birisi:

⁵²¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 63.

⁵²² Müslim, “İmân”, 73.

⁵²³ Buhârî, “Edeb”, 40.

⁵²⁴ Buhârî, “Ezân”, 44.

⁵²⁵ Müsned, 6: 256.

⁵²⁶ Müsned, 6: 106.

⁵²⁷ Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerif*, 1/292.

“– Bunu lambasız olarak karanlıkta mı yapıyordunuz?” diye sorunca Hz. Âişe şöyle cevap verdi:

“– Yanımızda lambaya koyacak kadar yağımız olsaydı, onu katık yapar yerdik. Bir ay geçerdi de Muhammed (as)’ın ailesi yiyecek bir ekmek bulamaz, ocaklarında tencere kaynamazdı.”⁵²⁸ demektedir.

Efendimiz (sav)’ın başka bir merhamet örneği ise eşi Hz. Safiyye(ra) (ö.50/670 [?])’a dır. Enes b. Mâlik’ten (ö.93/711-12) (r.a.) nakledildiğine göre: “Ben Rasulüllah’ı, bir abayı binek devesinin hörgücü üzerine, kendi arka tarafına Safiyye için doluyor, sonra devesinin yanına oturuyor, akabinde dizini koyuyor, bu sırada Safiyye de kendi ayağını Peygamber’in(sav) dizi üzerine koyarak deveye binerken gördüm.”⁵²⁹ demiştir.

Efendimizin yanına gelen bir hanıma hırkasını yere yaydığı, hırkasına o hanımı oturttuğu, kim diye sorulduğunda, süt annesi olduğu⁵³⁰ anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerden Peygamberimiz’in annelerine, eşlerine, tüm aile fertlerine son derece kibâr, nâzik, mütevâzı olduğunu anlamaktayız.

3.1.7. Peygamber’in Sosyal Hayatında Tevâzu

Sevgili Peygamberimiz hür olsun, köle olsun herkesin davetine icabet eder, sorularına cevap verir, verdikleri hediyeleri kabul eder, cemaate gelmediklerinde onları merak eder, cenazelerine katılırdı. Onlara dua eder, onların da duasını isterdi. Halbuki alemlere rahmet kendisiydi. Duaları geri çevrilmeyecek olan zâtı mükerrem kendisiydi. Bir keresinde Hz. Ömer dünyaları bana verseler bu kadar sevinmezdim dediği hâdiseyi şöyle aktarır; “Peygamber’den umre yapmak için izin istedim, izin verdi’ ve:

‘– Bizi duadan unutma, sevgili kardeşim.’ buyurdu. “Resulullah’ ın bu sözüne karşılık bana dünyayı verselerdi bu kadar sevinmezdim.’ dediği nakledilmektedir.”⁵³¹

Hayatın her alanında insanları belli bir ahlâkî seviyeye getirmeye çalışan Sevgili Peygamberimiz, insanların yanında çalışanlarına bir köle gibi muâmele edilmesi değil,

⁵²⁸ Müsned, 6: 217.

⁵²⁹ Buhârî, “Buyu”, 111.

⁵³⁰ Ebû Dâvûd, “Edep”, 119.

⁵³¹ Ebû Dâvûd, “Vitir”, 23.

onlarında hak ve hukukunu gözeterek, yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek noktasında bazı tavsiyelerde bulunması son derece dikkat çekicidir ve nebevî tevâzunun gözler önüne serilmesidir: “Birinize hizmetçisi yemeğinizi yapıp getirdiğinde onu da yemeğe oturtsun veya ona yemekten bir miktar, bir iki lokma versin. Çünkü yemeğin dumanını ve sıcaklığını o çekmiştir.”⁵³² Başka bir rivayette de, “ateşine ve dumanına katlanıyorsa o hizmetçiyi elinden tutarak kendisiyle beraber aynı sofraya oturtsun, eğer bunu yapamaz ise o yemekten ona da yedirsın.”⁵³³ tavsiyesinde bulunulmuştur.

Mescidin temizliğini yapan zenci bir kişi vefat ettiğinde, bazı sahâbîler o kişinin vefatını önemsiz görmüş olacaklar ki, Peygamberimiz’in biraz geç haberi olması üzerine sahâbîlere, kendisine o kişinin vefatının neden haber verilmediğini sorup, o kişinin kabrini gidip, dua etmesi⁵³⁴ ilgi çekicidir.

Peygamberimiz’in insanların verdiği hediyeleri kabul ettiği, her ne olursa olsun küçük görmez, kendisi de hediyeyle mukâbelede bulunduğu, “eğer paça veya kürek eti yemeğe davet edilsem, derhâl giderim. Şayet bana kürek veya paça hediye edilse, hemen kabul ederim.”⁵³⁵ dediği nakledilmektedir.

Hiz. Âişe’den; “Rasulullah (sav)’ın, Allah yolunda savaşıma hâli dışında ne bir kadına ne bir hizmetçiye, kısacası hiçbir kimseye eliyle vurmadığı, kendisine fenâlık yapan kimseden intikâm almaya kalkmadığı, yalnız Allah’ın yasak ettiği şeyler çiğnenince, o yasağı çiğneyenden Allah adına intikâm aldığı,”⁵³⁶ nakledilir.

Peygamber sosyal çevresinde insan ilişkilerinde kimseyi kırmaz, incitmez, onların da O’nu çok sevip saydıkları söylem ve davranışlarından anlaşılmaktadır.

Saygı gösterisi olarak ayağa kalkmak isteseler, Peygamber buna müsaade etmeyeceğini, çünkü Peygamber’in hiçbir şekilde diğer insanlardan ayrıcalıklı olmak istemediğini şu rivâyetten anlıyoruz: “Rasulullah’ın ashâbına, Rasulullah’tan daha sevimli bir kimse

⁵³² Buhârî, “Et’ime”, 55; Müslîm, “Eymân”, 42.

⁵³³ İbn Mâce, “Et’ime”, 19; Tirmizî, “Et’ime”, 44

⁵³⁴ Buhârî, “Salât”, 72, “Cenâiz”, 66; Müslîm, “Cenâiz”, 71.

⁵³⁵ Buhârî, “Hîbe”, 2, “Nikâh”, 73.

⁵³⁶ Müslîm, “Fezâil”, 79.

yoktu fakat buna rağmen kendisini gördükleri zaman kendisi için ayağa kalkılmasından hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmazlardı.”⁵³⁷

Peygamberimiz gerektiğinde insanlara teşekkür ettiği; “İnsanlara teşekkür etmesini bilemeyen, Allah-ü Teala’ya da şükredemez.”⁵³⁸ buyurduğu, en büyük meselelerden en basit meselelere kadar çevresindekilerin fikrini almakta ve o hususta onların istediği gibi davranmaktadır.

Bu hususla alâkalı olarak nakledildiğine göre; “İtbân b. Mâlik (ö. 50/670) (r.a.), gözleri görmeyen, kavmine imamlık yapan biri, bir gün Rasulûllâh’ a gelerek şöyle dediği nakledilir; ‘Bazen yağmur, sel ve karanlık oluyor, ben de gözlerimden rahatsızım, bu yüzden benim evimde bir yerde namaz kıl da, ben orayı namazgâh edineyim’ dediği, Rasulûllâh (sav)’in ona fikrini sorup nerede kılmamı istersin dediği, Itbân’ın işaret ettiği yerde de namazını kıldığı nakledilmektedir.”⁵³⁹

Bir gün ölen bir çocuğu için ağlayan bir kadına; “Allah’tan kork, sabret!” demesi üzerine, “kadının benim başıma gelenden sana ne?”, demesi üzerine, kadına o kişinin Peygamber olduğu söylenince, kadın çocuğunun ölümü kadar da söylediği sözden dolayı üzüldüğü, Peygamber’in kapısına koştuğu, peygamberi tanıyamadığını söylediği, bunun üzerine Peygamberimiz’in; “Makbûl sabır, musibetle karşılaştığın ilk andadır.” buyurduğu nakledilir.”⁵⁴⁰ Bu rivayette, Peygamberimiz’in kadının acısını anlayışla karşılaması, her halükârda ona nasihatta bulunması, dışarıdan bakıldığında diğer insanlardan ayıran bir tavır, kıyâfet ya da bir koruma ordusu ile dolaşmadığı, sâde bir vatandaş gibi görüldüğü anlaşılmaktadır.

Enes’ten (r.a.) nakledildiğine göre, “Bir bedevî mescide küçük abdestini yaptı. Orada bulunanlardan bir kısmı ona engel olmaya kalkışmışlardı. Bunun üzerine Rasulûllâh: ‘Bırakın, ona engel olmayın’ buyurdu. Bedevî işini bitirince Rasulûllâh bir kova su getirtti ve idrarın üzerine döktü.”⁵⁴¹ denilmektedir. Efendimizin bu tavrı insan ilişkilerindeki hoşgörünün, merhametin zirve noktasıdır. Kimsenin birbiri için bile yapamayacağı bu

⁵³⁷ Tirmizî, “Edeb”, 13.

⁵³⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11.

⁵³⁹ Buhârî, “Salat”, 46; Nesâî, “İmâmet”, 10.

⁵⁴⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 43.

⁵⁴¹ Buhârî, “Vudû”, 61; İbn Mâce, “Tahâra”, 78.

hoşgörüyü, Efendimiz tarafından bir kişiye yapılmış olması son derece yüce bir tevâzunun göstergesidir. Üstelik Efendimiz'in bu tevâzusu kâinattaki her şeyi kapsıyordu. İnsan olsun, hayvan olsun, eşya olsun her şey bir amaca hizmet ettiği için değerliydi. Hatta bir Yahudi cenazesi bile insan olmak hasebiyle saygıyı hak ediyordu. Ona göre her şey Allah'tan geldi ve her şey yine Allah'a râci idi. Yaratılan her şeye olan bu saygı ve tevâzu, Peygamberimiz'in kul-Rab ilişkisinde geldiği son nokta, ikilik görmediği için aslında vahdet anlayışının dışarı yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) nakledildiğine göre; yanlarından bir cenâze geçerken Peygamber'in ayağa kalktığı, onu görünce orada bulunanlarında ayağa kalkıp, Peygamberimiz'e bir Yahudi cenazesi diye hatırlatmaları üzerine Efendimiz'in: "Bir cenaze gördüğünüzde, cenaze sizi geride bırakıncaya kadar hemen ayağa kalkın."⁵⁴² buyurduğu nakledilir.

Hiz. Ömer ile Peygamber(sav) arasında yaşanan şu hâdisî Peygamber Efendimiz'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğinin açık bir şekilde izhârıdır:

Ömer b. el-Hattâb (r.a.) (ö. 23/644) nakledildiğine göre: "Abdullah b. Ubeyy b. Selûl (ö.9/631) öldüğü zaman, Rasûlullah onun cenazesine namazını kıldırması için çağırıldı. Rasûlullah kalkıp dikilince ben O'na doğru sıçrayıp fırladım da: Yâ Rasûlellah! Abdullah b. Ubeyy üzerine cenaze namazı kılacak mısın? Halbuki o, şu, şu, şu ve şu günlerde şöyle şöyle demişti diyerek, Rasûlullah hakkındaki çirkin sözlerini teker teker sayıyordum. Rasûlullah gülümsedi de 'Benden geriye çekil ya Ömer!' buyurdu. Ben kendisine karşı sözü çoğaltınca; 'Ben muhayyer kıldım da istiğfar etmeyi tercih ettim. Eğer ben yetmişden fazla istiğfar ettiğim takdirde ona mağfiret edileceğini bilir olaydım, muhakkak yetmiş defadan ziyade mağfiret isterdim' buyurdu. Ömer dedi ki; akabinde Rasûlullah, Abdullah b. Ubeyy üzerine namaz kıldı, sonra döndü. Ancak az bir zaman ikamet etmişti ki, nihayet Berae suresinden iki ayet indi; 'Onlardan ölen hiçbir kimseye ebedi dua etme, (defin veya ziyaret için) kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Rasûlü inkâr

⁵⁴² Buhârî, "Cenâiz", 49.

ile kâfir oldular; onlar fâsiklar olarak öldüler.”⁵⁴³ Ömer; Ben sonra Rasûlüllâh’a karşı olan o günkü cür’etimden dolayı hayret ettim, Allah ve Rasulü en iyi bilendir, demiştir.”⁵⁴⁴

Burada birkaç husus dikkat çekmektedir. Birincisi Peygamber (as)’ın pek çok yanlışı kendisine hatırlatılmış olmasına rağmen affı, merhameti tercih etmesi, hatta onun için mağfiret dilemesi kabul olacak olsa bunu yapacağını söylemesi, kendisine kötü sözler söyleyen o kişinin cenaze namazını kılması, rahmeten lil âlemin olduğunun en güzel göstergelerindendir. Ancak her ne olursa olsun, Allah-ü Teala’dan inen âyetler bu hususta nasıl davranılması gerektiğini mü’minlere öğretmiş, Allah ve Rasulü inkar edip kâfir olan kimselere ebedi dua etmemesi, kabrinin başında durmaması noktasında uyarılmıştır. Burada dikkat çeken diğer bir husus, sahâbî efendilerimizin hata olabileceğini düşündükleri hususlarda direkt Peygamberimiz’e söyleyebilmeleri, O’ da onları azarlamadan, reddetmeden cevap vermesidir. Öte yandan Hz. Ömer gibi bir sahâbînin daha sonradan söylediğinden dolayı hicâp duyması dikkat çekicidir.

3.1.8. Sahâbe de Tevâzu

Peygamber Efendimiz’in rahle-i tedrisâtından geçen sahâbî Efendilerimiz, Nebevî tevâzu bizzat görerek, duyarak, bizzat yaşayarak tâlim etmekteydiler. Dolayısı ile Efendimiz’den gördüklerini onlar da uygulamaya çalışıyorlardı. Evvela Peygamberimiz’e karşı olan yoğun sevgileri, O’nun kendisine karşı saygı ve tevâzu zorunlu kılmaktadır. Mesela kendileri bir konu hakkında görüş beyan edecek olsalar; “En doğrusunu Allah ve Rasulü bilir.”⁵⁴⁵ diyerek söze başlar, aynı şekilde, her fırsatta kendileri için çok önemli olan atalarını da ekleyerek, anam-babam, canım sana fedâ olsun ya Rasulellah diyerek Peygamber Efendimiz’e sevgi, saygı ve tevâzularını ortaya koymaktadırlar.

Kendileri ile ilgili hususlarda mesela lakap verilirken, babalarına nisbetle sadece isimle anılmalarını istemişler, Hz. Ömer, mü’minlerin emiri yerine, Ömer b. Hattap denilmesini istemiş veya Hâdımü’l-Haremeyn lakabını tercih etmiştir. Sevgili Peygamberimiz de

⁵⁴³ Tevbe, 9/ 84.

⁵⁴⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 84.

⁵⁴⁵ Buhârî, “İmân”, 37.

kendisine Abdullah'ın oğlu veya Allah'ın kulu şeklinde hitap edilmesini istediği daha önce ifade edilmişti.

Toplum içerisinde kimsenin kimseyi yerinden kaldırmayıp oraya oturmamasını; “Herhangi biriniz bir din kardeşini oturduğu yerden kaldırıp sonra oraya oturmasın!⁵⁴⁶” buyurması, camide yer kavgası yapanların bilmesi gereken bir ahlâkî bir öğretilerdir. Hangi gerekçe ile birisi, başkasını kaldırıp onun yerine kendisi oturmak isteyebilir. Başkasının elinden alıp daha iyisini kendi şahsı için istemek İslâm ahlâkıyla nasıl bağdaşabilir?

Bir gün Muâviye'(ra) (ö. 60/680) ın geldiğini gören sahâbîlerin onu gördüklerinde ayağa kalktıkları için Muâviye'nin; “oturun çünkü Rasulüllâh (sav)'in şöyle buyurduğunu işittim: ‘Her kimi, insanların kendisi için kalkıp ayağa dikilmesi sevindirirse ateşteki yerine hazırlansın.’ derken işittim.”⁵⁴⁷ dediği nakledilir. Benzer bir rivâyet: “Adamın biri halka halindeki bir toplantı yerinde halkanın ortasına oturdu. Bunun üzerine Huzeyfe şöyle dedi: “Halkanın ortasına oturan, Muhammed'in diliyle lânetlenmiştir veya Muhammed'in diliyle Allah-ü Teâlâ ona lânet etmiştir.”⁵⁴⁸ şeklindedir.

Bir gün Ebû Zer(ra) (ö. 32/653)'in üzerinde değerli bir elbise görülür. Aynı elbiseden kölesinin üzerinde de vardır. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda; Ebu Zer Peygamberin yanında bir kişiye hakaret ettiğini, bunun üzerine Peygamberimiz'in: “Sen, kendisinde câhiliye huyu bulunan bir kimsesin. Onlar sizin hizmetçileriniz ve aynı zamanda kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himâyenize vermiştir. Kimin himâyesinde bir kardeşi varsa, kendi yediğinden ona yedirsin, giydiğinden de giydirsin. Onlara üstesinden gelemeyecekleri şeyleri yüklemeyiniz. Şayet yükleyecek olursanız kendilerine yardım ediniz.”⁵⁴⁹ buyurduğunu aktarmıştır.

Ebû Zer (ra)(ö. 32/653); “İslâmiyet'ten önce yol kesen ve canlara kıyan bu sert tabiatlı insan İslâm'ın terbiyesiyle tamamen değişmiş, fakir ve düşkünlerin hâmisî olmuş, yaptığı bir kusurdan dolayı kendisini bağışlamasını istediği bir zencinin ayağının altına yanağını

⁵⁴⁶ Buhârî, “Cumûa”, 20; Tirmizî, “Edeb” 9.

⁵⁴⁷ Tirmizî, “Edeb”, 13.

⁵⁴⁸ Ebû Davûd, “Edeb”, 18; Tirmizî, “Edeb”, 12.

⁵⁴⁹ Buhârî, İmân 22.

koyacak kadar mahviyetkâr, hizmetçisiyle aynı elbiseyi giyecek ve aynı yemeği yiyecek kadar mütevâzı bir kimse hâline gelmişti.”⁵⁵⁰

Cübeyr b. Mut'im (ö.59/678-79)'in babasından rivâyete göre şöyle demiştir: “Bende büyüklenme olduğunu söylüyorlar, halbuki ben eşeğe bindim, kıldan yapılmış elbiseler giydim, koyundan süt sağdım. ‘Rasulüllâh (sav): ‘Kim bunları yaparsa o kimsede kibirden bir parça yoktur.’”⁵⁵¹ buyurduğunu söyleyerek kendisinde kibir alâmetlerinin olmadığını ifade etmektedir.

Sahâbîler bir gün Hz. Peygamber'e, “Ey Allah'ın elçisi, bazen içimize öyle bir şey doğuyor, onu konuşmaktansa, gökten yere düşüp yırtıcı kuşların bizi yakalayıp parçalaması veya rüzgârın bizi yüksek bir yerden aşağı atması daha çok hoşumuza gider.” Hz. Peygamber, “gerçekten bunu hissediyorsanız, işte apaçık îmân budur,” buyurmaktadır.”⁵⁵²

Ubeydullah b. Abdullah'tan (ö. 98/716)(r.a) nakledildiğine göre, “...Rasûlüllâh'ın hastalığı ağırlaşınca namazın kılınması için Ebû Bekir'e haber gönderdi. Haberci Ebû Bekir'e gelip: “Rasûlüllâh sana cemaate namaz kıldırmanı emrediyor dedi. Ebû Bekir yufka yürekliydi. ‘Ömer’e cemaate namazı sen kıldır’ dedi. Ömer cevaben: ‘Sen bu işe benden daha lâıksın’ dedi.”⁵⁵³ Sahâbîler özellikle dört büyük halife, hiç birisi ilimde, makamda, zenginlikte öne çıkmak istememiş, her zaman hayırlı olan işlerde tevâzu ile arkadaşlarını tavsiye etmişlerdir.

Nakledildiğine göre; “bir gün Peygamber Efendimiz, Amr b. Avf oğulları arasındaki anlaşmazlığı düzeltmek için yanlarına gitmiştir. O esnâda namaz vakti gelmiş, Peygamber'in yetişemeyeceğini düşünen Bilâl Habeşî, Ebû Bekir (ra)'dan imam olmasını istemiş, tam namaz kılınacakken Efendimiz teşrif edince, onu farkedene cemaat ellerini çırpırmaya başlamış, Hz. Ebû Bekir namazı bırakmış, Rasulullah(sav) devam et, diye işaret etse de, Hz. Ebu Bekir Allah'a hamdederek geri geçer, Peygamberimiz öne geçip namazı kıldırır. Namaz bitince efendimiz insanlara: “Size ne oluyorda namazda el çırpıyorsunuz?

⁵⁵⁰ Abdullah Aydın, “Ebû Zer el-Gıfârî” TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 266-269.

⁵⁵¹ Tirmizî, “Birr”, 61.

⁵⁵² Müslîm, “İmân”, 209.

⁵⁵³ Buhârî, “Ezân”, 67.

namazda hatırlatmayı gerektirecek bir şey olsa, Sübhanellâh deyin, diye buyurmuş; Hz. Ebû Bekir'e ise sana işaret ettiğim halde namazı kıldırmayı niye bıraktığını sorunca; 'Kuhâfe'nin oğlunun Rasulûllâh'ın önünde durup namaz kıldırması doğru olmazdı' demiştir."⁵⁵⁴ Bu hâdise gerek Rasulûllâh Efendimiz'in, gerek Ebû Bekir Efendimiz'in tevâzusuna işaret etmektedir.

Hz. Ömer Efendimiz ve bir genç arasında geçen şu konuşma nakledilir: "Ey Mü'minlerin Emîri! Allah'ın senin hakkındaki lütûf ve inâyeti ile sevin. İslâm dinine girmekteki kідeminden dolayı bilmekte olduğum bu kadar yüksek hizmetlerin vardır. Sonra halife seçildin ve adâlet ettin. Sonra bütün beşerî faziletlerin ardından şehitlik rütbesini kazandın, diye teselli etti. Bunun üzerine Hz. Ömer; Ey kardeşim oğlu! Bugün ben ondan, o da benden uzaklaşan bu halifelik yok mu? Keşke bunun bana ne ikâbı ne de sevâbı dokunsaydı"⁵⁵⁵ diyerek halifeliğin vebâlli bir iş olduğuna da işaret ederek tevâzu göstermiştir.

Hz. Ömer'in hayatından tevâzu örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ölüm anında kendisine iyilikleri anlatılınca yüksek tevâzusuyla; "bütün bunların günahlarımı karşılayabilmesini, başa baş gelmesini ne kadar isterdim diye cevap vermesi, borçlarının beytü'l malden değil, akrabalarının ödemesini istemesi, Hz. Âişe'ye selâm götürün ama sakın mü'minlerin emîri demeyin, Ömer ibn Hattâb deyin, iki arkadaşıyla birlikte gömülmek istiyor diye izin isteyin demesi, Eğer izin verirse beni oraya, izin vermezse beni mü'minlerin mezarlığına götürün, demesi, kendisine izin verdiği söylenince Elhamdülillah, benim için daha önemli bir şey yoktu"⁵⁵⁶ diyerek sevincini dile getirmesi üstün tevâzu ahlâkının bir göstergesidir.

Her biri gökteki yıldızlar gibi parlak olan sahâbîler tevâzu hususunda âdetâ birbirleriyle yarışmaktadır. Hz. Âişe (ra), erkek kardeşi Abdullah b. Zubeyr (ö. 73/692)'e şöyle vasiyet ettiği aktarılır: "Siz beni Rasulûllâh ve iki halifesinin yanına gömmeyiniz. Onların beraberinde gömülmek sebebiyle, ebedi olarak tezkiye ve medh edilmeyeyim. Siz beni el-Bâki mezarlığında gömülü bulunan, kadın arkadaşlarımın yani Peygamber'in diğer

⁵⁵⁴ Buhârî, "Ezân" 55.

⁵⁵⁵ Buhârî, "Cenâiz", 96.

⁵⁵⁶ Buhârî, "Fedâilu'l-Ashâb", 8.

kadınlarının yanına gömün.”⁵⁵⁷ demesi âdetâ nebevî tevâzunun en yakın aile fertlerinden dışı vurumudur. Herkes Peygamber’in yanına gömülmek ister. Hele de bir Peygamber eşiyse evinin olduğu yere, eşinin yanına gömülmek istemesi gâyet tabîdir. Ancak Hz. Âişe’nin Efendimiz’in diğer eşleriyle aynı yere gömülmek istemesi, Peygamber’in ve iki sahâbînin yanında gömülmek suretiyle sürekli övgü ve medhi belki onlar kadar hak etmediğini düşünmesi, ya da bu hususta fedâkarlık yapması, bir İslâm hanımefendisinin son derece yüksek tevâzusunun göstergesidir.

Hz. Âişe ölüm döşeğindeyken İbni Abbâs (ö. 68/687-88) yanına gelmek ister, Hz. Âişe annemiz de kendisini över, endişesinden dolayı izin vermek istemese de izin isteyen Peygamber’in amcasının oğlu ve müslümanların önde gelenlerinden deyince izin verdiği, nasılsın sorusuna, eğer takvâ sahibi isem hayır üzerineyim, iyiyim cevabını vermesi, İbn Abbas’ın inşallah sen hayır üzerinesin, iyisin, zira sen Rasûlullah (sav)’in zevcesisin, Rasulullah (sav) senden başka bir bâkire ile evlenmedi, sana iftira atıldığında, temiz olduğuna dair beraatın semâdan indi, demesi üzerine, Hz. Âişe’nin kardeşi Abdullah İbni Zübeyr’e;

“–Biraz önce İbn-i Abbâs ziyaretime geldi ve beni medheden sözler söyledi. O esnâda yok olmayı, unutulup gitmiş bulunmayı, yani zikredilir bir şey olmamayı ne kadar çok istedim.”⁵⁵⁸ diyerek o sırada yok olmayı isteyecek kadar bir mahviyet yaşamış, övülmekten hoşlanmamış olduğunun göstergesidir.

Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652) oruçluyken önüne bir sofra getirilmiş, sofraya bakarken; “Mus’ab b. Umeyr benden daha hayırlıydı, ama şehid edildi ve bir tek bürde içinde kefenlendi. Baş örtülse ayakları açılıyor, ayakları örtülse başı açılıyordu. Hamza da şehid edildi, O’ da benden hayırlıydı. Sonra bize bunca dünya nimeti verildi, ahiret için kazandığımız hasenelerin ta’cil edilip bize dünyada verilmiş olmasından korktuğunu söyleyerek, ağlamaya başladığı ve bunun üzerine yemeği terkettiği,”⁵⁵⁹ nakledilir. Sahâbe Efendilerimiz’in, bir Kur’an ahlâkı olan Peygamberimiz’in ahlâkında İslâmiyet’i tanıyıp,

⁵⁵⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 96.

⁵⁵⁸ Buhârî, “Tefsîr”, 24.

⁵⁵⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 26.

hiçbir amellerine güvenmeden, kendilerinden önce yaşayanların sıkıntılarını hatırlayıp, bir ölüm bilinci içerisinde yaşamaları, nebevî tevâzunun yansımalarıdır.

Ebû Bekr (r.a.) ölümü yaklaştığında yeni bir kefen istemeyerek şöyle buyurduğu nakledilir: “Şüphesiz diri, bunun yenisine ölüden daha lâyıktır. Çünkü yeni bez ancak hayatta olan kimse içindir.”⁵⁶⁰ Hz. Ebû Bekir(ra)’ın bu söylemi günümüzde ölmeden evvel kendilerine saray gibi bir mezarlık yaptıran, mezar yerini deniz manzaralı seçen kimselerin gayretlerinin ne boş olduğunu gösteren, her şeyin fâni olduğunu hatırlatan bir ahlâktır.

3.3. Nebevî Tevâzudan Çıkarılabilecek İlkeler

3.3.1. Kendini Bilmek

Ahlâk öğretilerinin en temelinde yatan ilke kişinin kendisini bilmesidir. Kendini bilen, kendini yüce yaratıcının karşısında doğru konumlandıran insan, Rabbini, Rabbinin kudretini, ve ne için yaratıldığını da bilir. Kadere inancı ona göre şekillenir. Teslimiyeti ona göre artar. Ve bütün bu bilgi donanımıyla kendisinde hâl ettiği duygunun adı tevâzudur. Dolayısı ile insanda tevâzu sahibi olmak için ilk edinmesi gereken hasletin kendini bilmek olduğunu düşünmekteyiz.

Kur’an’da ismi geçen nefis basamakları; kötülüğü emreden nefis, nefsi emmâre;⁵⁶¹ kendini kınayan nefis, nefsi levvâme;⁵⁶² tatmin olmuş nefis, nefsi mutmainne⁵⁶³ şeklinde vasıflandırılması aslında insanın nefisini eğitmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Nefis terbiye ve tezkiyesi ile uğraşan tasavvûf ilmi, “nefsin yedi mertebesinin bulunduğunu, birinci nefisten, yedince nefse doğru gelindikçe cismaniyet, zulmâniyet, kesâfet azalırken, derece derece ruhâniyet, letâfet artar. Her nefsin de bir alemi, bir hâli, bir vâridi, bir mahalli, bir müşâhedesi, bir ismi ve bir nûru vardır ve nefisini bilen Rabbi’ni bilir.”⁵⁶⁴ denilmektedir.

⁵⁶⁰ Buhârî, “Cenâiz”, 94.

⁵⁶¹ Yûsûf, 12/53.

⁵⁶² Kıyâmet, 75/2.

⁵⁶³ Fecri, 89/27-28.

⁵⁶⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 271.

Kendini bilen kişi kendine de âdil olabilirse eğer, kendini yükseklerde görmez. Tevâzu kişinin sistem içerisindeki yerini gerçekçi bir şekilde fark etmesi, olduğu yerde kendisini görmesi, kendini büyük veya küçük görmemesidir. Allah-ü Teala karşıındaki yer ve konumunu bilmesidir. İşte kişinin kendini bilme ilkesi gerçekleştiğinde kişi tevâzuya daha kolay ulaşabilir.

3.3.2. Takvâ

Kendini bilen kişi, Rabbinin büyüklüğünü de kavrar. “Allah’tan hakkıyla ancak âlimler korkar.”⁵⁶⁵ âyeti mûcibince hâl ve hareketlerine dikkat eder. Yaşamını havf ve recâ arasında sürdürür. Allah’tan ümidini kesmez, öte yandan Allah’tan da korkar. Muhâsibî; “nefs muhâsebesinin aslı ve esâsı korku ve ümittir.”⁵⁶⁶ demektedir.

Allah’tan korkmak ve ümitli olmak kişiyi dünya hayatında dengede tutan inançlardan biridir. Allah korkusu olan kişi kendini diğerlerinden üstün göremez. Kibir gibi, ucb gibi davranışlardan uzak durması gerektiğini de bilir. Kendini Allah’a yaklaştıracak amel, tavır ve davranışlar içerisinde olmak ister. Kur’an’da; “Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”⁵⁶⁷ buyrulmaktadır. Allah’a karşı gelmekten sakınmak, takvâ ile mümkündür.

Takvâ ise; “korkulan bir şeyden nefsi korumaktır. Din de takvâ günaha götüren şüpheli ve sakıncalı olanları bırakarak ve bir kısım mübahları terk ederek nefsi korumaya,”⁵⁶⁸ denir.

“İnsanın kendisini Allah’tan uzaklaştıran şeylerden uzak durması, mâsivâdan sakınmasıdır. Takvâ kişinin kendisini kimseden üstün görmemesidir. İslâm nazarında en üstün insan, en fazla takvâ sahibi olan kimsedir.”⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Fâtır, 35/28.

⁵⁶⁶ Muhâsibî, *er-Riâye*, 200.

⁵⁶⁷ Hucûrât 13.

⁵⁶⁸ İsfehânî, *Müfredât*, 1023.

⁵⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 337.

Takvâ sahibi kişinin özelliklerinden biri de kendini kimseden üstün görmemek olduğu için kişinin takvâsı ile mütevâzı olması doğru orantılıdır. Dolayısı ile takvâ sahibi olmak ilkesi gerçekleştiğinde kişinin tevâzusu da artar.

3.3.3. İbâdet, Taat, Zikir, Allah'ı Anma İlkesi

Allah'a kul olduğunun farkında olan, kendini Yüce Yaratıcı'nın karşısında doğru yerde konumlandıran kimse Allah'ın emir ve yasaklarını bilip, Allah'ın emrettiği ibâdetlere titizlikle devam etmek ister. İbâdetlerin insanın insanla, insanın Allah'la ilişkilerini düzenleyen ve insanın hayat yolculuğunda dengede kalmasını sağlayan, yine öncelikle insana faydası olan ritüellerdir.

Dini ritüellerin bir parçası olan dua, zikir, tevbe, istiğfâr, istiâze, eûzu besmele ve diğer dualar, kişinin kulluğunun farkında olmasını sağlar. Asıl güç ve kuvvetin Allah'a ait olması gerektiğini bilir. Namazda, Yüce Yaratıcı'nın huzurunda eğilmek büyüklüğün ululuğun bir tek Allah'a ait olduğunu kabul edip yalnızca O'nun önünde eğilmek, aslında bir tevâzu göstergesidir.

Kibir ile yoğrulan câhiliye Arapları, kendilerine sirâyet etmiş bu hâli; “İslâm, va'z ettiği prensipleriyle kibrin zıddı tevâzuyu esâs tutmuştur. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde insanlar hür-köle ayrımı yapılmaksızın dinin direği sayılan namazla emir olunmuş ve toplu halde kılınması istenilmiştir. Ayrıca içinde rükû etmek, alnı yere koymak suretiyle secdeye varmak gibi rükûnların bulunması da Araplar'ın bu duygularını kesip atmıştır.”⁵⁷⁰

Dinî ritüellerin şekilsel özellikleriyle de başı yere koymak sûretiyle kibir vb. huyların giderilmesinin hedeflendiğine işaret edilmektedir.

Öte yandan oruç ibâdeti insanın acziyetini, Allah karşısındaki küçüklüğünü, Allah izin vermediği sürece, mâlik bile olsa herhangi bir yiyeceğe dokunamayacağını dolayısı ile bir emir kulu olduğunu idrâk etmesine vesile olur.

⁵⁷⁰ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 246.

Zekât ibâdetiyle insan, malın mülkün, hükümrânlığın Allah’a ait olduğunu, kendisinin bir emanetçi olduğunu, ölümlerinde yanında götüremeyeceği onca mal için bir gün hesap vereceğini düşünmesine neden olur.

Bütün bu ibâdetlerin insanın mâneviyatını artıran, kötülük ve günahlardan koruyan, kibirden kurtulup tevâzusunu dengeleyen pek çok yönünün olduğu âşikârdır.

Tefekkür, Kur’an ve sünnette önemle üzerinde durulan, teşvik edilen bir eylemdir. İnsan kâinattaki düzene baktığı zaman, her şeyin emredildiği hâl üzere görevine devam ettiği görülmektedir. Güneş’in her gün kâinatı aydınlatması, ağacın bir çok meyve vererek hem yiyecek olarak hem de gölgesiyle canlılara hizmet sunması, toprağın içine konulan tohumu özenle besleyip büyütmesi vb. pek çok doğa olayında ilâhî düzen ve hikmet görülmektedir. Bütün bunlar Allah-ü Teala tarafından insanlığın hizmetine sunulmuştur.

“Kur’an’ın insanlar için gerçekleştirmek istediği gayelerden biri, tabiât ile uyum içinde bir kişilik geliştirmektir. Bu hususta tabiâta, insan davranışları için bir çok örnek bulunmaktadır. Bu bağlamda kişi tabiâta baktığında, bir çok varlığın ona tevâzuyu ilhâm ettiğini görecektir. Onun da bundan ibret alması gerektiğini bilmesi gerekir. Sular ayak altında mütevâzı bir şekilde yaratılmış olmakla birlikte, yetiştiği yerde bostanlık ve bahçelikleri bitirmekle insanın sofrasına bin bir çeşitten yemiş sunmaktadır. İnsan meyvesiz ağaçların dallarını göğsüne kaldırmaması gibi, başını göğsüne kaldırmaktansa, meyveli ağaçların dallarını yere doğru tevâzu ile eğdikleri gibi başını tevâzu ile insanlar önünde eğmelidir ki, bu davranışıyla bir cevher taşıdığını ortaya koysun. Zaten madde itibâriyle topraktan yaratılan insanın toprak olan aslına uygun hareket etmesi de tabiâtının bir gereğidir.”⁵⁷¹

İbâdet ve taatlerin, Allah’a yaklaştıran derûnî bir yönünün olduğunu bilen kişiler, ibâdetler ile elde edilmek istenen; ihlâs, tevâzu, yardımlaşma, kötülüklerden geri kalma, paylaşma vs. gibi ahlâkî erdemlere ulaşırlar. Allah’ın diğer kullarının da kendisi gibi Allah tarafından yaratılmış bir kul olduğunu düşünerek, kendisini diğer insanlarla kulluk paydasında eşitler. Bu da kişiyi kibirden uzaklaştırıp tevâzuya ulaştırır.

3.3.4. Kendinden Aşağıdakilere Bakmak İlkesi

⁵⁷¹ Aydın, Kur’an’da İnsan Psikolojisi, 248.

Rasulûllâh (sav) insanların kırılma noktalarını çok iyi bilir, onları sırâtı müstakîme getirecek, dengeleyecek nasihatlerde bulunurdu. Bunlardan biri de; “Sizden daha aşağı olanlara bakın! Sizden üstün olanlara bakmayın! Allah’ın nimetini küçümsememeniz için en uygun olanı budur.”⁵⁷² tavsiyesidir.

Bu tavsiye, insan hayatında öyle bir öneme sahiptir ki bunu bilip yaşayan insanın hem kendisinin mutlu olmasına, hem de çevresindekilerin mutlu olmasına vesile olur. Bir kere bu kişi başkasının elinde bulunan nimete hased etmez. Kıskançlık yapmaz. Sonra kendinden aşağıdakilerin yaşam mücâdelelerini, hayatta karşılaştıkları zorlukları göreceği için odağını kendisindeki doyumsuzluktan çeker ve daha zor durumda olanlara bakmasına vesile olur. Böylece nankörlük etmez. Elindekine şükreder, hâline şükreder. Kendi içinde bulunduğu durumu bilip, kabul edip, barışık olmasını sağlar. Bu da insanı kompleksten, tevâzunun en uç noktası olan zilletten koruyarak kişiyi tevûzuya yaklaştırır.

3.3.5. Nimetleri Hatırlama İlkesi

İnsan herhangi bir sıkıntıya veya imtihâna düştüğü vakit, Allah’ın kendisine bahşettiği nimetleri hatırlarsa isyan veya nankörlük çukuruna düşmez. Allah’a şükürü artar. Kişi nimeti verenin de alanın da Allah olduğunu bilirse, Allah’a teslimiyeti de artar. Nitekim ayette; “Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azâbım çok şiddetlidir!” diye buyrulmaktadır.⁵⁷³ Allah-ü Teala şükredildiğinde, nankörlük edilmediğinde nimetini artıracakını vâdetmektedir. Bu bilgi insanı aşırılıklardan kurtarmalıdır.

Kişiyi Allah’tan uzaklaştıran, isyan ve nankörlüğünü artıran her şey dünyadır. İnsanın yaradılış gâyesinden uzak, boş bir hayat yaşadığının göstergesidir. Dünya malı, hevâ, heves ve hırslarının artmasına vesile olmuş, kişiyi hem dünyada hem de ahirette mutsuz edecek hâllere sokmuştur.

Öte yandan mal, mülk, zenginlik, Allah’ı anma, Allah’a şükretme, Allah’ı hatırlamaya sebep olabilir. Nitekim Hz. Süleyman’ın Allah’ı anmasına vesile olduğu; “Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbim’i anmak için istedim.”⁵⁷⁴ şeklinde zenginlik istemesi, amelin

⁵⁷² Buhârî, “Rikâk”, 30.

⁵⁷³ İbrahim, 14/7.

⁵⁷⁴ Sâd, 38/32.

değerinin niyete bağlı olduğunu göstermektedir. Kimini mal mülk sevgisi oyalayıp Allah'tan uzaklaştırırken, kiminin de Allah'a yaklaşmasına vesile olmuştur.

Burada kişi kendi iç muhasebesini iyi yapabilmeli, zenginlik, mal, mülk kendisini Allah'a yaklaştırıyor mu uzaklaştırıyor mu, onu doğru hesap edebilmelidir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz: “Gerçek zenginlik mal çokluğunda değil, gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.”⁵⁷⁵ diye buyurduğu nakledilir. Buradan da insanın gönlünde iyi duyguları biriktirmesi gerektiğine işaret eder.

Tevâzu; sevgi, saygı, hoşgörü, diğergâmlık, îsâr, kanaat, sabır, adâlet gibi bütün güzel hasletlerin kendinden doğduğu bir erdemdir. Öte yandan kişi tevâzu sayesinde, bencillik, kıskançlık, kendini beğenme, büyüklenme gibi kötü hasletlerden korunabilir. Dolayısı ile nimetleri hatırlama ilkesi kişiye güzel erdemler kazandırarak, kişiyi tevâzuya yaklaştırır.

3.3.6. Kibre Sebep Olan Şeyleri Kaldırmak İlkesi

Sevgili Peygamberimiz insanı kibre götürebilecek şeyleri hayatından çıkarmaya çalışmış, insanlara da o şekilde tavsiyede bulunmuştur.

Bir gün Peygamber Efendimiz'in, kendisine hediye edilen ipek elbise ile namaz kıldığı sırada, namazı biter bitmez de şiddetli bir şekilde üzerinden çıkarıp ve bunu kullanmanın müttakîlere yakışmayacağını⁵⁷⁶ söylemesi müttakî bir hayat yaşanması gerektiğine, buna engel olan şeyleri de ortadan kaldırmak gerektiğine işaret etmektedir.

Yine bir keresinde Hz. Fatıma'nın evinde işlemeli perde gördüğü için girmemiş, sebebi sorulduğunda benim dünya ile ne işim olur diye cevap vermiştir.

Peygamberimiz'e diğer kral ve kistrâlar gibi lüks bir yaşamınız olsa denilmesi üzerine, dünya nimetleri onların olsun, âhirette bizim diyerek, bunlarda gözünün olmadığını, tek derdinin âhiret yurdu ve Allah'ın rızâsının kazanılması olduğunu bu minvâldeki rivâyetlerden anlayabiliyoruz.

⁵⁷⁵ İbn Mâce, “Zühd”, 9; Tirmizî, “Zühd”, 40.

⁵⁷⁶ Buhârî, “Salât”, 16.

Peygamberimiz insanı kibre götüren, tevâzudan uzaklaştıran şeyleri çok keskin net bir şekilde önlemek istediği dikkatleri çekmektedir. Altın takmaması, gümüş kaptan içmemesi, ipek elbise kullanmaması, işlemeli perde varken o eve girmemesi gibi daha da örneklerini artırabileceğimiz uygulamaları mevcuttur. Bütün bu sınırların, insanda oluşabilecek kibir, ucb, hased gibi davranışlara ciddi bir çözüm olması hasebiyle Peygamber Efendimiz tarafından çizilen keskin hadler olduğunu düşünmekteyiz.

Peygamberimiz, huzurunda bir kişi övülünce; “Yazıklar olsun sana, arkadaşının boynunu kırdın deyip, bu sözü birkaç defa vurgulaması, sonrasında da; “Sizden her kim, din kardeşini mutlaka övmesi gerekiyorsa ve övgü sıfatının da onda mevcut olduğunu biliyorsa, falancayı iyi sanıyorum, iç yüzünü Allah bilir ve ben Allah’a karşı hiç kimseyi tezkiye edemem, ancak onun şöyle ve şöyle olduğunu sanıyorum desin, kesin olarak şöyledir, böyledir demesin. Çünkü hem o kimseye kibir ve gurur gelir, hem de onun sonunun ne olacağını ancak Allah bilir.”⁵⁷⁷ diyerek aslında İslâm ahlâkında çok önemli olan bazı hususlara değinmiştir. Evvela bir kişiyi överek onun kibre düşmesi engellenmek istenmiştir. Bir başka açıdan övülen kişinin iyiliği, güzelliği zannî bir durumdur, bizim için iyi olan hoş olan, Allah katında veya başkaları nezdinde iyi olmayabilir. Bu noktada “bana göre” ibâresinin kullanılmasını istemesi buradaki sübjektiviteye değinmek içindir. Başka bir yönü ise, herkesin içinde bulunduğu durumu ve herkesin ne olacağını en nihayetinde Allah bilir, insanların bilgisi sınırlıdır. Dolayısı ile insanın kesin ve net ifadeler kullanmasının doğru olmayacağı anlaşılmaktadır.

3.3.7. Aşırılıklardan Uzak Durmak İlkesi

Yaratılış itibariyle insanın aşırılıklara kaçmaya meyyâl yapısı vardır. İnsan birini veya bir şeyi, aşırı seviyorsa bu durum ondaki hataları görmesine engel olur. Kişinin objektivitesinin kaybolmasına ve kendini ve çevreyi doğru değerlendirmesine engel olur. Ya da bu aşırı sevgi nedeniyle asıl yapması gerektiği şeyleri yapmıyorsa, onu taatten, ibadetten uzaklaştırıyorsa, hele de bu sevgi kalbinde Allah ve Rasulü’nün önüne geçiyorsa, kişiyi iman noktasında bile sıkıntıya sokar. Nitekim hadisi şerifte; “Sizden biriniz beni annesinden-babasından, çoluk-çocuğunuzdan ve bütün insanlardan daha çok

⁵⁷⁷ Buhârî, “Edeb”, 54.

sevmedikçe îmân etmiş olamaz.”⁵⁷⁸ buyrulmaktadır. Her hususta olduğu gibi sevgi noktasında da dengeli olmak müslümana yakışır bir hâldir.

Bir şeye aşırı sevinmek, aşırı mutlu olmakta insanı orta yoldan uzaklaştırıp, insanın uç noktalara varmasına da bazen neden olur. Peygamber Efendimiz sahâbîlerle birlikte bir muhârebeden dönerken Mekke’ye ulaştıklarında, insanlar sevinçten tekbirler getirmeye ve seslerini aşırı yükseltmeye başlayınca bunun üzerine Peygamberimiz: “Sizin Rabbiniz sağır değildir. Uzakta da değildir. Yanı başınızda ve aranızda gibidir.”⁵⁷⁹ buyurmuşlardır. Sevgili Peygamberimiz vakar ve tevâzuyu kendi hayatında her zaman yaşamış ve ümmetine de onu tavsiye etmiştir.

3.3.8. Ölüm Bilinci İlkesi

Hiç ölmeyeceğini düşünen insanın hevâ, hevesi, dünyaya aşırı bağlılığı hiç bitmez. İnsanoğlu genelde mal, mülk biriktirmeye doymaz. Ancak ölümün farkında olan insan, âhirete de hazırlanması gerektiğinin bilincinde olur. Ölen fertlerin âkıbetlerini düşünür, geçmiş milletlerin başlarına gelen belâ ve musibetlerden dersler çıkarır. Dünya hayatının oyun ve eğlence olduğunu⁵⁸⁰, gelip geçici, fâni olduğunu hiç aklından çıkarmaz. Nitekim Sevgili Peygamberimiz (sav): “Tüm lezzetleri kesip koparan ölümü çok hatırlayın.”⁵⁸¹ buyurarak dünyanın bir gün biteceğine, asıl hayatın âhiret yurdu olduğuna, bu yüzden dünyaya fazla bel bağlamamak gerektiğine, ağzın tadı kaçsa da ölümü sık sık hatırlamak gerektiğine işaret etmektedir. Ölümü sık sık hatırlayan kişi hem davranış olarak, hem de iç aleminde yaşadığı duygularda aşırıya kaçmayarak, yaptığı her şey için bir gün Yüce Yaratıcısı karşısında, hesap verecek olduğunu bilerek bir hayat yaşar. Bu da kişinin uçlarda yaşamasına engel olur.

Dinin genel öğretilerinde, kişinin dünyaya tapmaması tavsiye edildiği gibi, dünyanın da âhiretin tarlası⁵⁸² olduğunu bilmesi tavsiye edilir. İnsan âhiret azığını dünyadan götürür. Dolayısıyla kişinin hem dünya, hem âhiret dengelerini böylece sağlaması gerekir.

⁵⁷⁸ Buhârî, “Îmân”, 8.

⁵⁷⁹ Müslîm, “Zikir”, 13; Tirmizî, “Deâvât”, 58.

⁵⁸⁰ En’âm, 6/32.

⁵⁸¹ İbn Mâce, “Zühd”, 31.

⁵⁸² Buhârî, “Rikâk”, 3.

Nitekim Cenab-ı Allah; “Allah’ın sana verdiği servet ile âhiret yurdunu ara; dünyadan da nasibini unutma; Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et.”⁵⁸³ buyurmaktadır.

Ölüm bilinci noktasında, Efendimiz’in dünyada bir yolcu gibi olmak söylemleri yaşamın-ölümün varlığını, dünyanın aslında fâniliğini, âhiretin bâkiliğini vurgulayan insanlığa yol gösteren pek kıymetli hayat ilkelerinden biridir.

Sonuç olarak; yukarıda bahsedilen Peygamberimiz’in hayatında ve uygulamalarındaki insanı tevâzuya götürecek ilkeleri çoğaltmak ve geliştirmek mümkündür. Bizim ulaştığımız nokta, azîz, değerli ve mütevâzı bir kul olmak, Peygamber (as)’ın işaret ettiği îtidâl çizgisinde olmaya bağlıdır. Orta yol, Kur’an ve sünnetin belirlediği uygulamalarla oluşan İslâm ahlâkının ilkeleridir. Bu ahlâk ilkeleri ise bizzat Peygamber’in hayatında, yaşantısında, söylemlerinde hayat bulmuştur.

⁵⁸³ Kasâs, 28/77.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in Peygamberlik görevi sadece vahyi insanlığa ulaştırmak değil, aynı zamanda hayatın her alanında örneklik teşkil etmektir. "Kibir ve Tevazu ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi" adlı tezimizde, Peygamber'in gerek sözleriyle, gerek fiilleriyle hayatın her alanında "insanı" önceleyen bir rahmet kaynağı, insanlık için yüksek bir medeniyetin timsâli olduğu, söylem ve davranışlarından tevâzu örnekliliği çerçevesinde ortaya konulmaktadır.

Tespitimize göre tevâzu aslında tek bir davranış kalıbı değildir. Tevazu, insanın kendini bilip Allah'ın karşısında doğru konumlandığında ortaya çıkan bir hâlin, davranışlarla dışarıya yansıyan yönüdür. Bu hâl, kişinin insana ve eşyaya olan bakışını da belirler. Her şeyin bir hikmete binâen Allah-ü Teâlâ tarafından yaratıldığına ve her şeyin Allah'ın bir tecellisi olduğuna inanan ve bunu içselleştiren bir kişi, yaratıcı güç karşısında, diğer yaratılmış her şeyi aynı düzlemde eşitlediğinde, kibre sebep olacak bir durum da ortada kalmamaktadır.

Azâmet ve kibriyâ (ululuk ve yücelik) makam ve konum bakımından en zirvede bulunan ve varlığın yaratıcısı olan Allah'a yakışır. Bu bir haktır ve hakkın sahibine teslimi adâlettir. İnsanda ise kibrin varlığı haksızlık ve zulümdür.

Çalışmamızın kavramlarından olan kibrin, haksız, yersiz ve gereksizce büyükmek anlamına geldiği, insan için sıfat olması hâlinde (kibirli insan) farklılık, ayrımcılık ve ötekileştirmeye götürmek, hakkı inkâr etmek, zulme dalmak, itaatsizlik ve kendi başına buyruk olmak gibi tüm çirkinliklerin kendisinde temessül ettiği olumsuz bir ahlâk örneği olarak gözükmektedir.

Anlam dünyası hayli geniş olan kibrin ilişkili olduğu başka kavramlar da bulunmaktadır. Kibir çağrışımı yapan ve aynı anlam dünyasında yer bulan cebr, istiğnâ, bağı vb. kavramlar da insan için olumsuz ahlâkî betimleyen nitelikler taşımaktadır. Bir eylem formunda insanda yansıması hoş görülmeyen bu özelliklerin yanı sıra, ona yaratıcı tarafından verilen güzellik, soy-statü, zenginlik vb. imkânların aynı veya benzer tutumlara yönlendirmesi de hoş karşılanmamıştır. Sözü edilen kavramların anlam dünyasında karşılık bulan düşünce ve tutumlar, fitrattan sapmalar olarak değerlendirilmekte, maddî ve mânevî yönden sahiplerini lekelemektedir.

Bu anlamda, kibirden uzak duran, sorumluluk sahibi kimseler için sözü edilen sapmalara karşı koruyucu sığınak, Allah'ın kitabı ve onun mübelliği Hz. Peygamber (as)'a bağlılık olmaktadır.

Dinimize göre, azîz ve mütevâzı olmak, Allah'ın ve Peygamber'in işaret ettiği kibre ve zillete düşmeden “tevâzu” denilen itidâl çizgisinde olmaya bağlıdır. İlâhî irâde her zaman ve zeminde eşitliği, adâleti, paylaşmayı, yardımlaşmayı, zayıfı ezmeyi, yolda kalana yardım etmeyi, anne babaya iyi davranmayı, sadaka verirken karşıdakini incitmemeyi, komşusu açken tok yatmamayı, yerdeki taşı kenara kaldırmayı, selam vermeyi, gülümsemeyi, affedici olmayı salık verirken; İslâm ahlâk ilkelerinin temelini aslında, tevâzunun bir yansıması olduğu kanaatine bizi götürmüştür.

Kur'an'ın bütün öğretileri bizzat Allah Resulü'nün şahsında hayat bulmuş, O(sav), hayattaki bütün dengeleri istikâmet üzerine kurabilmiş, bir insanın en fazla ulaşabileceği mânevî makama, mevkiye ulaşmasına rağmen, sıradan insanlar gibi onların arasında yaşamış, onların yediğini yemiş, giydiğini giymiş, mescidi kirllettiklerinde, elleriyle temizlemiş, onları kendinden, kendini onlardan ayrı görmemiş, ahlâkın ayrılmaz bir parçası olan tevâzu elbisesini üzerine giymiş, tevâzu gözlüğünü gözüne takmış ve bütün benliğine sirâyet etmiş olan tevâzu hâlini, hayatın tüm zerrelere bir Güneş gibi sirâyet ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Hayati. Kur'an'da İnsan Psikolojisi. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebu Zer el-Gıfari". TDV İslam Ansiklopedisi, 10: 266-269. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Bayraktar, İbrahim. "Müsteşrikler ve Hz. Peygamber'e Bakışları". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21(2004): 7-61.
- Bayram, Hanife. "Hadislerde Kibir ve Tevazu". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu 'l-Müsnedü's-Sahîhu 'l-Muhtasar min Hadîsi Resûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmihî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Cevherî, İsmail b. Hammad el-. es-Sihâh, Tacu'l-luğa ve Sihahı'l-Arabiyye. Beyrut: Daru'l-İlm, 1984.
- Cürcanî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. Tarifat Terimler Sözlüğü. Çeviren Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrı Mustafa, "Zillet", TDV Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2013, 44: 416-417.
- Çağrı Mustafa. "İzzet", TDV İslam Ansiklopedisi, 23/555. Ankara, TDV Yayınları, 2001.
- Çağrı Mustafa, "Gurur". TDV İslam Ansiklopedisi, 14: 212-213. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı Mustafa, "Kibir". TDV İslâm Ansiklopedisi, 25: 561-562 Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı Mustafa. "Övünme". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34: 103-104. Ankara: TDV Yayınları, 2007
- Çanga, Mahmut. *Kurânı Kerim Lügatı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Darimi, Ebu M. Abdullah b. Abdurrahman b. el- Fazl b. Behram. *Sünenü'd- Darimi*. İstanbul: Çağrı, 1981.
- Deniz, Gürbüz. "Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi". *İlahiyat Akademi Dergisi*. 9 (2019): 1-10.
- Dini Kavramlar Sözlüğü. Birinci Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz yayıncılık, 1996.
- Durak, Nejdet. "Kınalızade'de Bir Erdem Olarak Tevazu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/35 (2015): 105-123.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşîr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenu Ebû Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Emiroğlu, İbrahim. "Sa'dî'nin Bostan'ında Bazı Ahlâkî Mesajlar ve Mantıksal İncelikler", *Felsefe Dünyası*. 2/ 56 (2012): 23-55.

- Firuzâbâdi, Mecdüddin Muhammed ibn Ya'kub. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- Firuzâbâdi, Necmüddin Ebu Tahir M. b. Yakub eş- Şirazi. *El-Okyanusu'l- Basit Fi Tercemeti'l- Kamusi'l- Muhit/ Kamusu'l- Muhit Tercümesi*, Çeviren Ahmed Asım b. Cenani Gazia, İstanbul: Matbaatü'l Hayriyye, 1304.
- Gül, Melikle. "Tasavvuf Düşüncesinde Manevî Gelişimi Engelleyen Kibir ve Hased". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2021
- Güngör, Muhammed. "Hristiyanlıkta Yedi Ölümcül Günah". *Dini Araştırmalar*. 17/45 (2014): 36-59.
- Güven, Metin. "Narsisizm alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.
- Hucviri, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfu'l Mahcup*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab* (tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi vd.), I-XVIII, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1997.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çeviren Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çeviren Selâhattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyub el-Himyerî el-Meafîri el-Basri el-Mısri. *es-Sireti İbn Hişam Tercemesi*, Çeviren Hasan Ege, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mace*. İstanbul: Çağrı, 1981.
- İmam Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhyau Ulumi'd-Din*, Çeviren Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Huzur Yayınevi, ty.
- İsfehânî Râğıp el-. *Müfredât/ Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çeviren. Mustafa Yıldız, İstanbul: Çıra Yayınları, 2020.
- Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. el-Yahsubi. *Şifa-i Şerif Şerhi*, Terc. Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul: Tahlil Yayınları, 2019.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş. *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- Kaşani, İzzeddin Mahmut bin Ali. *Misbahü'l Hidaye ve Miftahü'l Kifaye Tasavvufun Ana Esasları*, Çeviren Hakkı Uğur, İstanbul: Kurtuba Yayınevi, 2010.
- Kelabâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf/ Taarruf*. Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.

- Kelabâzi, Tacü'l- İslam Ebu Bekr Muhammed. *et- Tearruf li Mezhebi Ehli't- Tasavvuf*, Tah. Mahmud Emin en- Nevavi, Mısır: Mektebetül Külliyyetül Ezher, 1980.
- Koçyiğit Hikmet. "Kur'an'a Göre Mahlûkatın Estetize Edilmesi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (2011): 213-235.
- Kuşeyri, Abdülkerim. *Kuşeyri Risalesi*, Çeviren Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- Mevlânâ, Celaleddin-i Rûmî. *Mesnevi*, Çeviren Şefik Can, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- Muhâsibî, Hâris bin el-. *Er- Riâye = Nefs Muhasebesinin Temelleri*, Çeviren Filiz Şahin, Hülya Küçük, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Muhâsibî, Hâris bin el-. *Er- Riâye = Nefs Muhasebesinin Temelleri*, Çeviren Faruk beşer, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Münavi M. Abdu'r- Rauf b. Ali. *Feyzu'l- Kadir Şerhu'l- Camiu's- Sağir*. Mısır: Matbaa-i Mustafa, 1356.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc Müslim. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b Şuayb. b. Ali en-. *es-Sünenü'l-Kübra*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Özkan, Hakan. "Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir - İtaat İlişkisi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 12/2 (2022): 813-828.
- Polater, Kadir. "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/2 (2012): 335-360.
- Râsim Efendi, Seyyid Mustafa. *İstîlâhât-ı İnsan-ı Kâmil/Tasavvuf Sözlüğü*, Haz. İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Sâmi Şemseddîn. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021. "Kibir" Maddesi.
- Sancaktepe Rabia. *Sade Yaşam İçin Küçük Bir Adım*. İstanbul: Cezve Yayınevi, 2018.
- Saygın, Yeliz. "Üniversite Öğrencilerinin Tevazu Düzeylerinin Denetim Odağı ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi". Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Sühreverdi, Şihabuddin. *Avârifü'l-Meârif*, Çeviren Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 1999.
- Tahanevi, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-. *Kaşşaf İstilahatı'l fûnun ve'l ulum*. Lübnan: Mektebetü'l Lübnan Yayınları, 1996.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- TDK. "Gurur". Türk Dil Kurumu Yayınları, 1:578. Ankara: TDK Yayınları, 1983.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b.Dahhak et-. *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı, 1981.

- Topaloğlu, Bekir, “Müstekbir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32/138-139. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Turan, Kenan. “Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Psikodinamik Alt Tipleri”. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5/9 (2022): 114-129.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Yalçinkaya, Arzu Eylül. “Ahmed er-Rifâî’nin Tasavvuf Anlayışının Anahtar Kavramları: Tevâzu, Meskenet, Züll, İnkisâr, Acz, Fakr”. *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 1 /1 (2022): 93-112.
- Yılmaz, Nurten Kiriş. “Yunus Emre’nin Kibir Destanından Hareketle Günümüz Felsefe Alanına Bir Bakış”. *Tabula Rasa Felsefe & Teoloji Dergisi*. 37 (2020), 24-39.
- Yucel, Emine ve Gökhan Arslanturk. “Kendini Unutmak: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu.” *Psikoloji Çalışmaları- Studies in Psychology*. 39/1 (2019): 209-243.

